คำชี้แจง

ความรู้อาขยาต เป็นส่วนหนึ่งในวจีวิภาค ที่ผู้ศึกษาจะต้องเรียนต้องรู้ กิริยาอาขยาตเป็นกิริยาคุมประโยคทางสัมพันธ์ การศึกษาอาขยาต จะทำให้รู้จักธาตุ อุปสัคนำหน้าธาตุ ปัจจัยลงท้ายธาตุ และวิภัตติแสดงกาลและกิจแห่งธาตุนั้น ๆ ยิ่งกว่านั้น ผู้ศึกษาจะได้ความรู้ทั่วถึงทั้งการแปรรูปอักษรและความหมายแห่งธาตุ เพราะอุปสัคบ้าง เพราะปัจจัยบ้าง เพราะวิภัตติบ้าง ทำให้รู้จักประกอบอุปสัค ธาตุ ปัจจัยและวิภัตติเป็นรูปกิริยา และแยกรูปกิริยาออกเป็นส่วน ๆ ให้รู้ส่วนไหนเรียกว่าอะไร.

ในแบบาลีไวยากรณ์ที่ใช้กันอยู่นั้น ต้องอาศัยครูแนะนำสั่งสอนจึงรู้ได้ เพราะเป็นแบบที่ใช้เป็นหลักในการท่องบ่นให้ขึ้นใจเป็นสำคัญด้วยเหตุนั้น จึงต้องอาศัยคำอธิบายจากครูหรือหนังสืออธิบายเข้าช่วยเพื่อทำความเข้าใจให้ชัดขึ้น พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส ได้ช่วยเรียบเรียงคำอธิบายอาขยาตเล่มนี้ให้มหากุฏราชวิทยาลัยเพื่อประโยชน์ดังกล่าวแล้ว จึงขอขอบใจและอนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

พระอมราภิรักขิต[๑]

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๓ กรกฎาคม ๒๔๘๙

๑. ต่อมา เป็น พระธรรมดิลก.

อธิบายอาขยาต

พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส

เรียบเรียง

อธิบายอาขยาต

อาขยาต คือ อะไร ? อาขยาตได้แก่ ศัพท์ที่กล่าวถึงกิริยา คือความทำ อันเป็นอาการที่ปรากฏขึ้นในคน สัตว์ และ สรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตัวประธานคือผู้หรือสิ่งที่เป็นเจ้าของกิริยาทำอะไร แสดงอาการเคลื่อนไหวหรือคงที่ให้ปรากฏออกมาอย่างไร เช่นศัพท์กิริยาเหล่านี้ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ไป มา เป็นต้น. ศัพท์นี้มีมูลเดิมมาจาก อา บทหน้า ขฺยา ธาตุ ในความกล่าว **(กิริยา)** ศัพท์นั้นชื่อ อาขยาต ศัพท์กล่าวกิริยาคือความทำของนามที่เป็นประธานนี้เป็นส่วนสำคัญมาก จะขาดเสียมิได้ ถ้าขาดเสียแล้ว เราก็จะทราบไม่ได้ว่า นามที่เป็นประธานจะแสดงกิริยาอาการอย่างไร แต่ศัพท์ที่กล่าวกิริยาหาได้ชื่ออาขยาตเสมอไปไม่ เพราะยังมีศัพท์ที่แสดงกิริยาอีกแผนกหนึ่งคือกิริยากิตก์ การที่เราจะสังเกตให้ทราบแน่ชัดได้ ต้องอาศัยสังเกตดูเครื่องปรุงของศัพท์นั้น ๆ เพราะกิริยาศัพท์ทั้งหมด ย่อมมีมูลเดิมมาจากธาตุคือศัพท์อันเป็นมูลรากเป็นสำคัญเสมอกัน เมื่อจะให้เป็นกิริยาฝ่ายใด ก็ใช้เครื่องประกอบของฝ่าย

นั้นปรับปรุงเข้า เครื่องปรุงเป็นเหตุให้สังเกตรู้ได้ว่าเป็นกิริยาแผนกไหน ตลอดถึงพวกนามศัพท์ก็ยังต้องมีเครื่องปรุงประจำแผนกของตน ๆ คือ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ เพื่อเป็นเครื่องหมายให้ทราบได้ว่าเป็นศัพท์จำพวกนามศัพท์. ฉะนั้น ศัพท์ที่จะได้ชื่อว่าอาขยาตเต็มที่ก็ต้องประกอบพร้อมด้วยเครื่องปรุงสำหรับอาขยาต อันท่านจัดไว้เป็นส่วน ๆ สำหรับทำหน้าที่ของตน ๆ ซึ่งจะขาดเสียแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่ได้ ถ้าขาดเสีย ก็เท่ากับว่าศัพท์นั้นมีความเป็นอาขยาตยังไม่สมบูรณ์. เครื่องปรุงเหล่านี้จะงดไว้ก่อน จะได้อธิบายในลำดับต่อไป.

ความสำคัญของอาขยาต

อาขยาต สำคัญอย่างไร ? เมื่อผู้ศึกษาได้เรียนรู้ถึงนามศัพท์คือ คน สัตว์ ที่ สิ่งของ พร้อมด้วยลักษณะและคำแทนชื่อ อันเป็นส่วนว่าด้วยนามแล้ว ยังไม่พอแก่ความต้องการ จำเป็นต้องเรียนรู้ถึงความเคลื่อนไหวหรือความคงที่อันเป็นเครื่องแสดงความทำของนามซึ่งได้แก่กิริยาอีก เพราะเพียงแต่นามศัพท์หาเป็นเครื่องให้รู้ถึงความเป็นไปของภาษามคธได้เพียงพอไม่ มิฉะนั้น ก็จะรู้แต่เพียงชื่อ ซึ่งหาให้สำเร็จประโยชน์อย่างแท้จริง ในการเข้าในภาษามคธได้พอแก่ความประสงค์ไม่ ลำพังนามศัพท์เป็นแต่เพียงแสดงชื่อลักษณะหรือคำแทนชื่อเท่านั้น ถ้าไม่มีกิริยาเป็นเครื่องประกอบอีกต่อหนึ่งแล้ว จะทราบไม่ได้เลยว่า นามศัพท์ทำอะไรบ้าง กิริยาคือความทำของนามศัพท์จึงเป็นหน้าที่ของอาขยาตแสดงได้ปรากฏ อาขยาตย่อมเป็นสิ่งสำคัญใน

ส่วนกิริยา และยังใช้เป็นเครื่องคุมพากย์ คือคำพูดที่กล่าวออกไปเพื่อให้ทราบได้ว่า จบประโยคแห่งคำพูดท่อนหนึ่ง ๆ กำกับความท่อนต่าง ๆ ไม่ให้คละกัน ถึงแม้ว่าจะมีกิริยาอีกแผนกหนึ่งซึ่งเรียกว่ากิริยากิตก์ ก็ยังไม่สำคัญเท่ากิริยาอาขยาต เพราะกิริยากิตก์ไม่มีวิภัตติแผนกหนึ่งเหมือนอาขยาต ยังต้องอาศัยวิภัตตินาม บทและบุรุษก็ต้องอาศัยอาขยาตเป็นเครื่องบ่ง ทั้งจะให้เป็นกิริยาคุมพากย์ไม่ได้เสมอไป เพราะเหตุนี้ อาขยาตจึงเป็นปกรณ์ที่สำคัญอย่างยิ่งซึ่งจำเป็นที่สุดที่ผู้ศึกษาจะต้องเรียนรู้และจะขาดเสียมิได้.

หลักสังเกตกิริยาอาขยาต

ลำพังเห็นกิริยาในภาษาไทย เช่นคำว่า ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น จะรู้ไม่ได้เลยว่าเป็นกิริยาแผนกไหน จะเรียกว่าเป็นกิริยาแผนกไหนก็ยังไม่ได้ทั้งนั้น เพราะคำเหล่านี้อาจจะประกอบเป็นภาษามคธใช้ได้หลายแผนก แล้วแต่จะใช้เครื่องปรุงแผนกไหนเข้าประกอบ ดังนั้น การที่จะสังเกตกิริยาอาขยาตในภาษาไทยจึงเป็นการยากมาก และอาจจะเข้าใจอย่างแท้จริงไม่ได้เลย แต่ที่จะสังเกตทราบได้ ต้องเป็นไปในภาษามคธ เพราะในภาษามคธ ท่านจัดเครื่องปรุงไว้สำหรับแผนกนั้น ๆ อย่างพร้อมมูลแล้ว เช่น นามกิตก์ก็มีเครื่องปรุง คือ สาธนะ รูป และปัจจัย. กิริยากิตก์ก็มีวิภัตติ ซึ่งอาศัยนาม วจนะ กาล ธาตุ วาจก และปัจจัย เป็นต้น ถึงแม้ว่าจะเป็นกิริยาชนิดเดียวกัน แต่ก็ต่างกันด้วยเครื่องปรุง พึงสังเกตตัวอย่างดังต่อไปนี้ :-

		นามกิตก์	กิริยากิตก์		กิริยาอาขยาต	
	ยืน	ฐานํ,	ติฏฺฐนฺโต	ติฏฺฐามาโน	ฐิโต,	ติฏฺฐติ.
	เดิน	คมนํ,	คจฺฉนฺโต	คจฺฉมาโน	คโต,	คจฺฉติ.
คำว่า }	นั่ง	นิสชฺชา,	นิสีทนฺโต	นิสีทมาโน	นิสินฺโน,	นิสีทติ.
	นอน	สยนํ,	สยนฺโต	สยมาโน	สยิตํ,	สยติ.

เหล่านี้ยกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นหลักสังเกต เพราะศัพท์เหล่านี้ อาจจะเปลี่ยนแปลงใช้ได้ต่าง ๆ อีกมาก แล้วแต่เครื่องปรุงของแผนกนั้น ๆ เพราะฉะนั้น หลักสังเกตกิริยาศัพท์ในฝ่ายปรุงของต้องอาศัยเรียนรู้เครื่องปรุงทั้ง ๘ ของกิริยาอาขยาตโดยละเอียดถี่ถ้วนเสียก่อน จึงจะสามารถสังเกตและเข้าใจได้แน่ชัด.

เครื่องปรุงของอาขยาต

ศัพท์กิริยาที่เป็นแต่เพียงกล่าวออกมาเลย ๆ โดยยังมิได้มีเครื่องปรุงอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าประกอบ เราก็คงยังรู้ไม่ได้เลยว่าเป็นกิริยาแผนกไหน ฉะนั้น ศัพท์กิริยาที่จะได้นามว่าอาขยาตก็เช่นกัน ก่อนที่จะสำเร็จรูปเป็นอาขยาตได้ ก็ต้องอาศัยเครื่องปรุงส่วนต่าง ๆ ของอาขยาต ทำหน้าที่ร่วมกันปรับปรุงประกอบให้เป็นรูปขึ้น เหมือนเรือนที่จะสำเร็จเป็นรูปเรือนขึ้นได้ ต้องอาศัยทัพพสัมภาระต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องสำหรับทำเรือน อันบุคคลนำมาผสมประกอบกันฉะนั้น กล่าวอย่างง่ายก็คือ ศัพท์กิริยาฝ่ายอาขยาต ต้องประกอบด้วยเครื่องปรุงของอาขยาต ซึ่งท่านจำแนกไว้เป็น ๘ ประการ คือ วิภัตติ กาล บท

วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก ปัจจัย.

เครื่องปรุงทั้ง ๘ นี้ แต่ละอย่าง ๆ ย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องทำตามส่วน ไม่สับสนปนคละกัน ส่วนไหนมีหน้าที่อย่างไร จะได้กล่าวต่อไปในแผนกนั้น ๆ จัดว่าเป็นสำคัญทุก ๆ ส่วน ซึ่งจะขาดเสียแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็หาได้ไม่ เพราะแต่ละส่วนล้วนต่างช่วยกันปรุงศัพท์กิริยานั้น ๆ ให้ถึงความเป็นอาขยาตอย่างสมบูรณ์ อย่างหนึ่งก็มีหน้าที่ในทางหนึ่งไม่เหมือนกัน แต่ก็ทำหน้าที่ร่วมกันไม่บกพร่องเหมือนเครื่องเรือนคือทัพพสัมภาระต่างๆ ซึ่งแต่ละอย่างย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องปรับปรุงให้เป็นรูปเรือนแตกต่างกันไปคนละส่วน แต่ย่อมทำหน้าที่ร่วมกันจะขาดเสียส่วนใดส่วนหนึ่งหาได้ไม่ฉะนั้น แต่นั่นแหละ เมื่อจะกล่าวถึงความสำคัญอย่างแท้จริงในเครื่องปรุงทั้ง ๘ นี้ บางอย่างก็มีความสำคัญมาก คือให้สำเร็จกิจในหน้าที่ของตนได้โดยอิสระลำพังตน มิต้องอาศัยเครื่องปรุงอย่างอื่นประกอบ เครื่องปรุงเหล่านี้ เฉพาะที่สำคัญมีอยู่ ๓ คือ วิภัตติ ธาตุ ปัจจัย จัดเป็นประธาน นับเป็นหัวหน้าของส่วนอื่น ๆ เพราะเป็นที่อาศัยปรากฏของส่วนต่าง ๆ ซึ่งนอกจากนี้แต่บางอย่างก็มีความสำคัญน้อย คือต้องอาศัยเครื่องปรุงอย่างอื่นเป็นเครื่องปรากฏ รับหน้าที่รองลงไปตามลำดับชั้น เครื่องปรุงเหล่านี้ได้แก่ กาล บท วจนะ บุรุษ วาจก ทั้ง ๕ นี้ เว้นวาจกอย่างเดียวอาศัยวิภัตติเป็นเครื่องปรากฏ จึงทำหน้าที่ของตนได้ จัดว่ามีวิภัตติเป็นแดนเกิด ถ้าไม่มีวิภัตติแล้ว ก็ทำหน้าที่ไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อวิภัตติปรากฏขึ้นในที่ใด ก็ย่อมเป็นเครื่องหมายให้ทราบได้ว่า เครื่องปรุงทั้ง ๔ นี้

มีอยู่ในที่นั้น เมื่อกล่าวถึงวิภัตติ ก็เป็นเหตุให้เกี่ยวโยงถึงด้วย ธาตุที่สำคัญก็เพราะว่าเป็นรากเง่าของศัพท์กิริยาทั้งหมด อาขยาตทั้งหมดต้องอาศัยธาตุเป็นรากเง่า จึงนับว่าเป็นเหตุอันสำคัญยิ่ง ซึ่งได้เกิดผลเป็นอาขยาต เพราะถ้าขาดธาตุ เครื่องประกอบอื่น ๆ ก็หาประโยชน์อะไรมิได้ โดยเหตุที่ไม่มีตัวตั้งสำหรับจะปรุง. ปัจจัยเป็นเครื่องอาศัยปรากฏของวาจา เมื่อปัจจัยปรากฏก็เป็นเครื่องชี้ให้ทราบวาจกได้จึงนับเป็นเครื่องปรุงที่สำคัญยิ่งส่วนหนึ่ง เหตุฉะนั้น เมื่อจะกล่าวถึงเครื่องปรุงของอาขยาตแต่โดยย่อ เฉพาะที่สำคัญที่สุดก็มี ๓ คือ วิภัตติ ธาตุ ปัจจัย เท่านั้น นอกจากนั้นเป็นเครื่องช่วยเหลือทำหน้าที่ โดยต้องอาศัยเครื่องปรุงทั้ง ๓ นี้เป็นหลัก ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไปนี้ :-

๑. วิภัตติ

วิภัตติ ได้แก่อะไร ? คำว่า **"วิภิตติ"** นี้ เมื่อจะแปลตามพยัญชนะก็ว่า **"แจก"** หรือ **"แบ่ง"** หมายความว่า แบ่งแยกมูลศัพท์ออกไปเป็นส่วน ๆ เพื่อจะจำแนกศัพท์แล้วจัดได้เป็นหมวดหมู่ เป็นการสะดวกแก่การที่จะเข้าใจความหมายของศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตตินั้นๆ แล้วแต่วิภัตตินั้น ๆ จะประกอบกับศัพท์เช่นไร วิภัตตินี้มีที่ใช้อยู่ ๒ แผนก คือ แผนกนาม เรียกว่า วิภัตตินาม ๑ แผนกกิริยา เรียกว่า วิภัตติอาขยาต ๑. วิภัตติซึ่งอยู่ใน ๒ แผนกนี้ ย่อมมีหน้าที่ทำคนละอย่าง หาเหมือนกันไม่. หากจะมีคำถามสอดเข้ามาว่า วิภัตตินามก็มีอยู่แผนกหนึ่งแล้ว เหตุไฉนจึงเพิ่มวิภัตติอาขยาตเข้ามาอีก มิเป็นการซ้ำซากไปหรือ ? ก็ต้องตอบว่า หาซ้ำซากไม่ เพราะต่างแผนกต่างก็

ทำหน้าที่คนละอย่าง คือวิภัตตินาม ก็ทำหน้าที่แจกนามศัพท์ เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ลิงค์ วจนะ การันต์ และอายตนิบาต คือคำต่อเชื่อมนามศัพท์ ออกสำเนียงคำแปลตามหมวดของวิภัตติ. ส่วนวิภัตติอาขยาต ก็ทำหน้าที่แจกมูลศัพท์ฝ่ายกิริยาออกเป็นส่วน ๆ เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้กาล บท วจนะ และบุรุษ ซึ่งแล้วแต่วิภัตติจะระบุถึง. วิภัตติในอาขยาตนี้ ท่านจำแนกไว้เป็นหมวดไว้ ๘ หมวด คือ วัตตมานา ๑ ปัญจมี ๑ สัตตมี ๑ ปโรกขา ๑ หิยัตตนี ๑ อัชชัตตนี ๑ ภวิสสันติ ๑ กาลาติปัตติ ๑.

ความหมายของชื่อวิภัตติ

วิภัตติทั้ง ๘ หมวดตามที่กล่าวแล้วนี้ เมื่อเพ่งตามชื่อแห่งวิภัตติหมวดนั้น ก็เห็นได้ว่า ต่างหมวดต่างก็มีความหมายประจำแตกต่างไปคนละอย่าง หาเหมือนกันไม่ แต่ความหมายของชื่อวิภัตติเหล่านั้น ท่านผู้รจนาปกรณ์นี้ มุ่งหนักไปในทางให้เป็นความหมายของกาลมากกว่าอย่างอื่น เพราะฉะนั้น ชื่อของวิภัตติเหล่านั้นแต่ละหมวดจึงบ่งให้ทราบถึงกาลไปในตัวด้วย. ซึ่งเราจะทราบได้ตามชื่อของวิภัตตินั้น ๆ เช่น **วัตตมานา** แปลว่า **"เป็นไปอยู่"** ตามความหมายก็เพื่อให้เป็นเครื่องบอกปัจจุบันกาล เพราะเพ่งถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า. ส่วน **ปัญจมี** ซึ่งแปลว่า **"ที่ ๕" สัตตมี** ซึ่งแปลว่า **"ที่ ๗"** เป็นกาลที่แฝงอยู่ในระหว่าง เพราะตามคำแปลก็ไม่บ่งชัดลงไปว่าเป็นกาลอะไร ซึ่งในคัมภีร์มูลกัจจายน์ท่านเรียกว่า **อนุตกาล** แปลว่า **"กาลที่กล่าวแน่ลงไปยังไม่ได้"** คือไม่แน่ว่า จะจัดลงใน

กาลไหน. **ปโรกขา** แปลว่า **"กล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในหนหลัง"** คือสิ่งล่วงไปแล้วไม่มีกำหนดแน่ว่าล่วงไปเมื่อไร. **หิยัตตนี** แปลว่า **"มีแล้วในวันวาน"** หมายถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วตั้งแต่วานนี้. อัชชัตตนี แปลว่า **"มีแล้วในวันนี้"** หมายถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วในวันนี้. ๓ กาลนี้ตามความหมายก็เพื่อให้เป็นเครื่องบอกอดีตกาล เพราะเพ่งถึงสิ่งที่ล่วงแล้วทั้งนั้น. **ภวิสสันติ** แปลว่า **"จักมี"** หมายถึงสิ่งที่จักเกิดมีข้างหน้า **กาลาติปัตติ** แปลว่า **"ล่วงกาล"** หมายถึงสิ่งที่ล่วงกาลของอนาคตไปแล้ว แต่ย้อนกล่าวถึงอีก. ๒ กาลนี้ ตามความหมายก็เพื่อให้เป็นเครื่องบอกอนาคตกาล เพราะเพ่งถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง.

วิภัตติ ๘ หมวด

วิภัตติทั้ง ๘ หมวดดังปรากฏในแบบนั้น ท่านแจกออกไปเป็นหมวด ๆ มี บท บุรุษ และวจนะ กำกับอยู่ทุกหมวด หมวดหนึ่ง ๆ มีวิภัตติประจำ ๑๒ ตัว รวมทั้ง ๘ หมวด มีวิภัตติ ๙๖ ตัว การที่ท่านจัดไว้ดังนี้ ก็เพื่อจะสะดวกแก่การที่จะรู้ได้ว่า ศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติเช่นนี้อยู่ในบทอะไร เวลาจะต้องใช้ กาล บุรุษ และวจนะ อย่างไรเข้าประกอบ พึงดูตัวอย่างดังที่ท่านจัดไว้ในแบบบาลีไวยากรณ์นั้น.

วิธีสังเกตวิภัตติ

วิภัตติดังที่ท่านจำแนกไว้เหล่านั้น สำหรับใช้ลงประกอบกับธาตุที่ลงปัจจัยแล้ว และวางไว้ข้างหลังในเมื่อปัจจัยคงอยู่ ถ้าปัจจัยถูกลบก็อยู่หลังธาตุ เมื่อลงแล้ว ตามธรรมดาที่เป็นไปโดยมาก ใช่ต่อเชื่อมเข้ากับปัจจัยหรือธาตุทีเดียว และมักคงรูปอยู่ตามปกติของตน ไม่เปลี่ยน

แปลง เช่น ติ, อนฺติ ประกอบกับ จรฺ ธาตุ สำเร็จรูปเป็น จรติ, จรนฺติ. สิ, ถ ประกอบกับ ปจฺ ธาตุ สำเร็จรูปเป็น ปจสิ, ปจถ. ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น การที่จะสังเกตรู้วิภัตติอย่างง่าย ซึ่งเป็นเบื้องต้น ต้องดูที่ท้ายศัพท์ซึ่งเป็นธาตุ เมื่อทราบว่าศัพท์ใดเป็นธาตุแล้ว ส่วนที่เหลือซึ่งใช้ประกอบข้างหลังธาตุก็คงเป็นวิภัตติ แต่ยังมีเครื่องประกอบอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งลงประกอบกับธาตุเหมือนวิภัตติ เครื่องประกอบนี้คือ ปัจจัย เราจะสังเกตรู้ได้ คือ โดยมากปัจจัยมักลงหน้าวิภัตติ ดังนั้น เครื่องประกอบซึ่งลงที่ธาตุ อันปรากฏตัวให้เราสังเกตเห็นได้ ก็มีอยู่ ๒ อย่างคือ วิภัตติ และปัจจัย นอกนั้น คือ กาล บท วจนะ บุรุษ วาจก. ไม่ปรากฏตัวให้เห็นได้ แต่อาศัยวิภัตติกับปัจจัยเป็นเครื่องบ่งให้ทราบ แต่นั่นแหละ ก็ยังมีบางวิภัตติที่ไม่คงตัวอยู่อย่างเดิม อาจเปลี่ยนแปลงผิดไปจากรูปเดิมบ้าง ข้อนั้นต้องอาศัยการจดจำไว้เป็นพิเศษ จะยกมาแสดงในที่นี้ พอเป็นแนวทางการสังเกตและประดับความรู้บ้างเล็กน้อย.

วิภัตติที่เปลี่ยนผิดรูป

ติ ประกอบกับ อสฺ ธาตุ ซึ่งเป็นไปใน ความมี ความเป็น แปลงเป็น **ตฺถิ** อุ. อตฺถิ. นตฺถิ, (กิริยานี้ใช้สำหรับตัวประธานทั้งที่เป็นเอก. และพหุ.).

อนฺติ แปลงเป็น เร ได้บ้าง อุ. นายเร, อุปชฺชเร, วุจฺจเร, โสจเร,

ถ แปลงเป็น **ตฺถ** ในเมื่อประกอบกับ อสฺ ธาตุ อุ. อตฺถ.

มิ ม ทั้งวัตตมานา และปัญจมี ถ้าสรหน้าเป็น ทีฆะ อยู่แล้ว

ไม่ต้อง ทีฆะ อุ. สกฺโกมิ, สกฺโกม, ชินามิ, ชินาม, เมื่อประกอบกับ อสฺ ธาตุ **มิ** ต้องแปลง เป็น **มฺหิ** อุ. อมฺหิ, **ม** ต้องแปลงเป็น **มฺห** อุ. อมฺห, เมื่อประกอบข้างหลัง ทา ธาตุ มีอำนาจให้แปลง อา ที่ ทา เป็น ํ (คือนิคคหิต) แล้วแปลงนิคคหิตนั้นเป็น **มฺ** อีกครั้งหนึ่ง อุง ทมฺมิ, ทมฺม, อนึ่ง **มิ** เวลสแต่งฉันท์ใช้ **เอ** อัตตโนบท แทนบ้าง เช่น พุทฺธํ นาม รตนนภูตสรีรจิตฺตํ เราย่อมนอบน้อมซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้มีพระสรีระและพระหฤทัยเป็นรตนะ และเช่นประโยคว่า ปาทานิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิจฺเฉ เราย่อมไม่ปรารถนาเพื่อจะถูกต้องซึ่งธิดาของท่านนั้น แม้ด้วยเท้า เป็นต้น.

ตุ ประกอบกับ อสฺ ธาตุ แปลงเป็น **ตฺถุ** อุ. อตฺถุ.

หิ เมื่อลงแล้วลบเสียบ้างก็ได้ แต่เมื่อลบแล้ว ไม่ต้องทีฆะ อุ. กร, คจฺฉ, วท, ถ้าคงไว้ไม่ลบ ต้องทีฆะ เช่นเดียวกับ **มิ, ม,** อุ. คณฺหาหิ, วสาหิ.

เอยฺย ลบ **ยฺย** ซึ่งเป็นที่สุด คงไว้แต่ **เอ** บ้าง อุ. เสเว, ชเห, ใช้ **เอถ** ฝ่ายอัตตโนบทแทนบ้าง อุ. ภเชถ เช่น ภเชถ ปุริสุตฺตเม ชนควรคบซึ่งบุรุษสูงสุด ท. เสเวถ เช่น สมฺปนฺนปญฺเญ เสเวถ ชนควรส้องเสพซึ่งชนผู้ปัญญาสมบูรณ์แล้ว ท. แปลงเป็น **อิยา** บ้าง อุ. ชานิยา, สิยา, แปลงเป็น **ญา** บ้าง อุ. ชญฺญา, แปลงเป็น **อา** บ้าง อุ. กยิรา, แปลงพร้อมกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺส** บ้าง.

เอยฺยุํ แปลงกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺสุํ** บ้าง เมื่อประกอบกับ อสฺ ธาตุ ลบต้นธาตุแล้ว แปลงเป็น อิยุํ บ้าง อุ. สิยุํ.

เอยฺยาสิ แปลงกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺส**.

เอยฺยาถ แปลงกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺสถ**.

เอยฺยามิ โดยมากใช้ **เอยฺยํ** อัตตโนบท แทน อุ. ปพฺพชฺเชยฺยํ เช่น ยนฺนูนาหํ ปพฺพชฺเชยฺยํ ไฉนหนอเราพึงบวช, ลเภยฺยํ เช่น ลเภยฺยาหํ....ปพฺพชฺชํ เราพึงได้....ซึ่งการบวช, แปลงกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺสํ** บ้าง

เอยฺยาม แปลงกับ อสฺ ธาตุ เป็น **อสฺสาม** บ้าง, แปลงเป็น เอมุ บ้าง อุ. ชาเนมุ เช่น กถํ ชาเนมุ ตํ มยํ เรา ท. พึงรู้จักซึ่งท่านอย่างไร ?

อา หิยตฺตนี โดยมาก รัสสะเป็น **อ** อุ. อภว, อปจ, อวจ, อโวจ.

อี มัก รัสสะ เป็น **อิ** ในที่ทั้งปวง อุ. อกริ, อคมิ, ลง ส อาคม แล้ว รัสสะ **อี** เป็น **อิ** บ้าง อุ. อาหสิ, อทาสิ, อกาสิ, อโหสิ.

อุํ แปลงเป็น **อึสุ** ได้บ้าง อุ. ปติฏฺฐหึสุ, ปลายึสุ, แปลงเป็น **อํสุ** ได้บ้าง อุ. อทํสุ, อาหํสุ, ประกอบกับ อสฺ ธาตุ คงรูปไว้ ทีฆะ สระหน้าธาตุบ้าง อุ. อาสุํ.

โอ ทั้ง หิยตฺตนี และ อชฺชตฺตนี มีที่ใช้น้อย มักใช้ **อี** ปฐมบุรุษเสียโดยมาก อุ. อกริ เช่น มาสฺสุ ตฺวํ อกริ ปาปํ

ท่านอย่าได้ทำแล้วซึ่งบาปนะ, อกาสิ เช่น มา เอวมกาสิ ท่านอย่าได้ทำแล้วอย่างนี้.

ตฺถ ประกอบกับ อสฺ ธาตุ คงไว้ และ ทีฆะ ต้นธาตุ อุ, อาสิตฺถ.

อี แปลงเป็น **อํ** อุ. อลตฺถํ.

สฺสติ สฺสนฺติ ทั้ง ๔ นี้ ลบ **สฺส** เสียบ้างก็ได้ อุ. กาหติ, การหนฺติ,

สฺสสิ สฺสถ กาหสิ, กาหถ.

สฺสามิ ลบ **สฺส** เสียบ้างก็ได้ อุ. กาหามิ, กาหาม, แปลงกับ วสฺ ธาตุ

สฺสาม เป็น **ฉามิ** บ้าง **ฉาม** บ้าง อุ. วจฺฉามิ, วจฺฉาม, แปลงกับ วจฺ ธาตุ เป็น **ขามิ** บ้าง **ขาม** เป็น อุ. วกฺขามิ, วกฺขาม.

สฺสา รัสสะ **อา** เป็น อ บ้าง อุ. อปจสฺส, อภวิสฺส, อสกฺขิสฺส.

วิภัตติที่ลงอาคม

อาคม ได้แก่การลงตัวอักษรใหม่เพิ่มเข้ามา ในอาขยาตก็มีการนิยมลงอาคมเหมือนกัน แต่มีเฉพาะบางวิภัตติเท่านั้น ไม่ทั่วไป วิภัตติเหล่านี้ได้แก่ **หิยัตตนี อัชชัตตนี ภวิสสันติ** และ **กาลาติปัตติ** อาคมที่ใช้ลงในวิภัตติอาขยาต ที่เป็นไปโดยมากมี ๓ ตัว คือ **อ อิ ส** มีวิธีลงดังต่อไปนี้ :-

อ อาคม ใช้ลงข้างหน้าธาตุ ในเมื่อกิริยาศัพท์นั้น ๆ ประกอบด้วยวิภัตติในหมวด **หิยัตตนี อัชชัตตนี** และ **กาลาติปัตติ** อุ. อหฺทส, อหํสุ, อลภิสฺส, เป็นต้น.

อิ อาคมใช้ลงข้างหลังธาตุ และปัจจัย ในเมื่อกิริยาศัพท์นั้นประกอบด้วยวิภัตติหมวด **อัชชัตตนี ภวิสสันติ** และ **กาลาติปัตติ**

อุ. วสิมฺหา, สุณิสฺสามิ, ลภิสฺสา, บางคราวก็ลงทั้ง อ และ อิ อาคม ผสมกัน อุ. อกริตฺถ, อสกฺขิสฺส. เป็นต้น.

ส อาคม ใช้ลงหลังธาตุ ในเมื่อกิริยาศัพท์นั้นประกอบด้วย วิภัตติหมวด **อัชชัตตนี** เท่านั้น อุ. ปติฏฺฐาสิ, วาเจสิ, วเทสิ. บางคราวก็ลง อ อาคม หน้าธาตุซ้อนเข้าด้วย อุ. อเหสุํ, อคมาสิ, อกฺโกสิ. เป็นต้น.

นอกจากนี้ยังมี **ห** อาคม อีก แต่ที่มีใช้ไม่นิยมวิภัตติ และเฉพาะ ธาตุบางตัว เช่น ฐา ธาตุ อุ. ปติฏฺฐหิ, อุปฏฺฐเหยฺย. แม้ในกิตก์ก็ยัง คงติดไปด้วย อุ. อุปฏฺฐหนํ. ปติฏฺฐหนฺโต. เป็นต้น.

๒. กาล

กาล หมายความว่า **"เวลา"** ตามพยัญชนะแปลว่า **"สภาพซึ่งบั่นรอนคือทำอายุของสัตว์ให้หมดสิ้นไป"** ได้แก่การกระทำให้ลดน้อยถอยลงทุกวัน ๆ กาล นี้เป็นของจำเป็นส่วนหนึ่งของกิริยาอาขยาต ถ้าขาดเสียแล้ว ย่อมทำให้ขัดข้องต่อการที่จะทราบกำหนดระยะเวลาของการกระทำที่เกิดขึ้นว่า การกระทำนั้นเกิดขึ้นในเวลาไหนเมื่อไร กำลังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ ล่วงแล้วหรือยังไม่มาถึง **กาล** ย่อมเป็นเครื่องกำจัดระยะความเป็นไปแห่งเรื่องราวที่เกิดขึ้น ให้ทราบได้แน่ชัด มีประโยชน์ที่จะแบ่งความเกิดขึ้นของเรื่องราวให้เป็นตอน ๆ ไม่สับสนปนคละกัน เพื่อจะได้ทราบเวลาอันแน่นอนของเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้น ๆ กาล นั้น ท่านจำแนกไว้เป็นส่วนกว้าง ๆ โดยย่อเฉพาะที่เป็นส่วน

ใหญ่ มี ๓ คือ :-

๑. ปัจจุบันกาล.

๒. อดีตกาล.

๓. อนาคตกาล.

เมื่อจำแนกให้ละเอียดออกไปโดยพิสดารก็มี ๘ กาล คือ :-

ปัจจุบันกาล แบ่งออกเป็น ๓ คือ :-

๑. ปัจจุบันแท้

๒. ปัจจุบันใกล้อดีต

๓. ปัจจุบันใกล้อนาคต

อดีตกาล แบ่งออกเป็น ๓ คือ :-

๔. ล่วงแล้วไม่มีกำหนด

๕. ล่วงแล้ววานนี้

๖. ล่วงแล้ววันนี้

อนาคตกาล แบ่งออกเป็น ๒ คือ :-

๗. อนาคตแห่งปัจจุบัน

๘. อนาคตแห่งอดีต

ความหมายแห่งกาล

ปัจจุบันกาล แปลว่า **"กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า "** หมายความว่า เกิดขึ้นและเป็นไปพร้อมในขณะที่ผู้พูดกล่าวถึง กาล นี้แสดงให้ทราบถึงความเป็นไปเรื่องราว หรือกระทำนั้น ๆ ว่ากำลังเป็นไป เพิ่งเป็นไปใหม่ ๆ หรือจวนจะเป็นไป อนึ่ง สิ่งใดที

เกิดมีและเป็นความจริงอยู่เสมอตามธรรมดาไม่เปลี่ยนแปลง **กาล** ของกริยาที่ใช้แสดงอาการของสิ่งนั้น ก็ใช้ปัจจุบันกาลเหมือนกัน เช่น จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺติ ทิสา ภนฺเต วิโรจนา พระจันทร์และพระ-อาทิตย์ ท. ย่อมหมุนไป ส่องอยู่ซึ่งทิศ ท ให้สว่างไหว. นี่ก็เป็นสิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่เสมอมิได้ขาด แลเช่น สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวต่อความตาย. นี่ก็เป็นหลักธรรมดาที่เป็นความจริงเสมอว่า สัตว์ทั่วไปย่อมกลัวตายด้วยกันหมด จึงต้องใช้ปัจจุบันกาล.

อดีตกาล แปลว่า **"กาลที่เป็นไปล่วงแล้ว"** หมายความว่า เกิดขึ้นเสร็จแล้วในเวลาเบื้องหลัง ก่อนหน้าที่ผู้พูดกล่าวถึง **กาล** นี้แสดงให้ทราบถึงความเป็นไปของเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ ว่า ได้เป็นไปเสร็จแล้วก่อนแต่จะถึงปัจจุบัน และมาถึงความสิ้นสุดลงไป เวลาปัจจุบันเท่านั้น.

อนาคตกาล แปลว่า **"กาลที่ยังไม่ถึง"** หมายความว่า จักมาถึงข้างหน้า คือจักเกิดขึ้นในเวลาข้างหน้าโน้น กาล นี้แสดงให้ทราบถึงความเป็นไปของเรื่องราวหรือการกระทำนั้นๆ ว่า ยังไม่มาถึง แต่ผู้กล่าว ๆ ล่วงหน้าไว้ก่อน. ซึ่งจะต้องมาถึงไม่วันใดก็วันหนึ่ง ต่างแต่ช้าหรือเร็วเท่านั้น.

ความหมายของกาล ๘

๑. ปัจจุบันแท้ หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆกำลังเป็นไปอยู่ ยังไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น **กาล** นี้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"อยู่"** เช่น อุ. ว่า มหาชโน มญฺจาติมญฺจํ อภิรุหิตฺวา

ปสฺสติ มหาชนขึ้นแล้วสู่เตียงซ้อนเตียงดูอยู่ นี้แสดงว่า ในขณะนั้นเขากำลังทำการดูอะไรอยู่สักอย่างหนึ่ง ซึ่งการดูนั้นยังไม่เสร็จ แต่กำลังเป็นไปอยู่.

๒. **ปัจจุบันใกล้อดีต** หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ เพิ่งจะแล้วเสร็จใหม่ๆ ใกล้จะล่วงไป,กาล นี้ท่านบัญญัติให้แปลว่า " ย่อม " เช่น อุ ว่า สจฺจํ กิร ตฺวํ ภิกฺขุ เอวํ กโรสิ. ภิกษุ ได้ยินว่า เธอย่อมทำอย่างนี้ จริงหรือ ? นี้แสดงว่า เพิ่งจะทำแล้วเสร็จใหม่ ๆ ในระยะใกล้ ๆ.

๓. **ปัจจุบันใกล้อนาคต** หมายถึงเรื่องราวและการกระทำนั้น ๆ ดำเนินใกล้เข้ามาจวนจะถึง แต่ยังไม่ถึงแท้ทีเดียว. กาล นี้ท่านบัญญัติให้แปลว่า "จะ" เช่น อุ. กตฺถ นุ โข อชฺช ภิกฺขาจารตฺถาย คจฺฉามิ วันนี้ เราจะไปเพื่อประโยชน์แก่การเที่ยวไปเพื่อภิกขา ณ ที่ไหนหนอแล ? นี้แสดงว่า คิดขึ้นในขณะที่ใกล้ ๆ จะไป.

๔. **อดีตกาลไม่มีกำหนด** หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ ล่วงไปแล้วโดยหากำหนดมิได้ว่า ได้ล่วงไปแล้ว คือได้เป็นแล้วหรือทำสำเร็จแล้วเมื่อไร กาล นี้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า "แล้ว" ไว้ท้ายคำพูด เช่น อุ. ว่า ยาหุ เสฏฺฐา มนุสฺเสสุ สา เม ปญฺญา น วิชฺชติ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวแล้วว่า ปัญญาใดประเสริฐในมนุษย์ทั้งหลาย ปัญญานั้นย่อมไม่มีแก่เรา. นี้แสดงให้เห็นว่า ได้กล่าวกันมาแล้วไม่ทราบว่านานเท่าใด.

๕. **อดีตกาลตั้งแต่วานนี้** หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ

ล่วงไปแล้วตั้งแต่วานนี้ คือ ได้เป็นไปหรือทำสำเร็จแล้วนับตั้งแต่วานนี้ไป **กาล** นี้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"แล้ว"** แต่ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้า เพิ่มคำว่า **"ได้"** เข้ามาด้วย แปลว่า **"ได้-แล้ว"** เช่น อุ. ว่า ตมฺปิ อิตฺถึ นาทฺทส (พระราชา) มิได้ทรงทอดพระเนตรเห็นแล้ว ซึ่งหญิงแม้นั้น.

๖. อดีตกาลตั้งแต่วันนี้ หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ ล่วงไปแล้วตั้งแต่วันนี้ คือ ได้เป็นไปหรือทำเสร็จแล้วนับตั้งแต่วันนี้ไป **กาล** นี้ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"แล้ว"** แต่ถ้ามี อ อาคมอยู่หน้า เพิ่มคำว่า **"ได้"** เข้ามาด้วย แปลว่า **"ได้-แล้ว"** เช่น อุ.ว่า สตฺถา อนุปุพฺพีกถํ กเถสิ พระศาสดาตรัสแล้วซึ่งอนุบุพพีกถา เอวมสฺส อนุปุพฺเพน ธนํ ปริกฺขยํ อคมาสิ ทรัพย์ของเศรษฐีนั้นได้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปโดยลำดับ โดยอาการอย่างนี้.

๗. อนาคตแห่งปัจจุบัน หมายถึงเรื่องราวและการกระทำนั้น ๆ ยังอยู่ข้างหน้า แต่ก็จักมาถึง กลายเป็นปัจจุบันไม่คราวใดก็คราวหนึ่ง กาลนี้มีระยะเวลาไกลเนิ่นนานกว่าปัจจุบันใกล้อนาคต คือ ยังไม่วจนะจะถึง ส่วนปัจจุบันใกล้อนาคตนั้น ใกล้ต่อความเป็นปัจจุบันมากกว่า **กาล** นี้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า "จัก" เช่น อุ. ว่า สเจ อิทานิ อาคจฺฉิสฺสสิ, ชานิสฺสามิ เต กตฺตพฺพํ ที่นี้ถ้าเจ้าจักมาอีก, เราจักรู้ซึ่งกรรมที่เราพึงทำแก่เจ้า. นี่แสดงให้เห็นว่า เป็นแต่พูดคาดหน้าไว้ยังห่างไกลต่อกาลที่จักทำ.

๘. อนาคตแห่งอดีต หมายถึงเรื่องราวหรือการกระทำนั้น ๆ

ล่วงเลยมาแล้ว แต่ผู้พูดนำมาสมมติกล่าวเท้าถึงความเบื้องหลังอีก คือ เรื่องราวหรือการกระทำนั้นยังไม่มาถึงส่วนอดีต **กาล** นี้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"จัก-แล้ว"** แต่ถ้าลง อ อาคม ให้แปลว่า **"จักได้-แล้ว"** เช่น อุ. ว่า ภิกฺขเว สจายํ เอกสาฏโก ปฐมยาเม มยฺหํ ทาตุํ อสกฺขิสฺส, สพฺพโสฬสกํ อลภิสฺส; สเจ มชฺฌิมยาเม ทาตุํ อสกฺขิสฺส, สพฺพฏฺฐกํ อลภิสฺส; ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าพราหมณ์เอกสาฎกนี้ จักได้อาจแล้วเพื่ออันให้แก่เราในปฐมยามไซร้, เขาจักได้แล้วซึ่งหมวด ๑๖ แห่งวัตถุทั้งปวง, ถ้าว่าเขาจักได้อาจแล้วเพื่ออันให้ในมัชฌิมยามไซร้, เขาจักได้แล้วซึ่งหมวด ๘ แห่งวัตถุทั้งปวง. นี้แสดงให้เห็นว่า เรื่องราวได้เสร็จสิ้นมาแล้ว แต่กลับยกมากล่าวถึงอีกครั้งหนึ่ง ในฐานะเช่นนี้ ประโยคหน้าต้องมีคำปริกัปคือ สเจ (ถ้าว่า) เสมอ เพราะเป็นคำสมมติกล่าว แต่การนั้นหาเป็นไปจริงตามที่กล่าวไม่ เพราะผู้นั้นมิได้ทำดังที่ผู้พูดกล่าวถึง.

วิธีสังเกตกาล

การที่เราจะกำหนดรู้ได้ว่า กิริยาศัพท์นี้เป็นกาลอะไร ต้องอาศัยวิภัตติเป็นหลักสังเกต เพราะกิริยาศัพท์ประกอบด้วยวิภัตติแต่ละหมวดย่อมบ่งให้ทราบกาลต่อไปในตัวด้วย ดังนี้:-

กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวิภัตติตัวใดตัวหนึ่ง ในหมวดของวิภัตติทั้ง ๓ นี้ คือ **วัตตมานา ปัญจมี และ สัตตมี กิริยาศัพท์นั้นย่อมบอก ปัจจุบันกาล.**

กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวิภัตติตัวใดตัวหนึ่ง ในหมวดของ

วิภัตติทั้ง๓ นี้ คือ **ปโรกขา หิยัตตนี** และ **อัชชัตตนี** กิริยาศัพท์นั้น ย่อมบอก **อดีตกาล.**

กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวิภัตติตัวใดตัวหนึ่ง ในหมวดวิภัตติทั้ง ๒ นี้ คือ **ภวิสสันติ และกาลาติปัตติ** กิริยาศัพท์นั้น ย่อมบอก **อนาคตกาล.**

หนึ่ง ถ้าจะสังเกตให้รู้ละเอียดตลอดไปถึงกาลทั้ง ๘ อันเป็นส่วนพิสดาร ซึ่งแยกขยายออกมาจากกาลทั้ง ๓ นอกจากสังเกตวิภัตติแล้ว ยังต้องอาศัยสังเกตคำแปลดังที่ท่านจัดไว้ประจำเฉพาะกาลนั้น ๆ อีกต่อหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ต้น ตอนที่กล่าวถึงความหมายของกาลทั้ง ๘.

กาลของปัญจมี และสัตตมี

วิภัตติทั้ง ๒ นี้ ไม่บ่งว่าบอกกาลอะไรลงไปแน่นอน และท่านก็มิได้จัดลงในกาลแผนกไหน แต่ตามมติของอาจารย์ผู้รู้บาลีทั้งหลายเห็นควรสงเคราะห์วิภัตติทั้ง ๒ นี้ลงใน **ปัจจุบันกาลใกล้อนาคต** โดยอาศัยสังเกตคำแปลเป็นหลัก เพราะคำแปลของ ๒ วิภัตตินี้บ่งมุ่งไปในอนาคตกาล ยังไม่ลงมือทำลงไปทีเดียว แต่ก็จวนจะทำอยู่แล้ว ซึ่งหวังได้ว่าจะต้องทำต่อไปในกาลข้างหน้า ในวิภัตติทั้ง ๒ นี้ **ปัญจมี** บอกความ ๓ อย่าง คือ **ความบังคับ** ได้แก่การสั่ง การบัญชาหรือบงการให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเด็ดขาด จะทำอย่างอื่นไม่ได้ ท่านบัญญัติให้แปลว่า "จง" อุ. ว่า ธนุ อาหร สเร อาหร เจ้าจงนำมาซึ่งธนู เจ้าจงนำมาซึ่งลูกศร ท.

ความหวัง ได้แก่ ความตั้งใจ ความมุ่งหมายปรารถนา หรือความต้องการอยากจะให้เป็นเช่นนั้น ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"เถิด"** อุ. ว่า มา กิญฺจิ ปาปมาคมา (ท่าน) อย่าถึงซึ่งความลามกอะไร ๆ เถิด.

ความอ้อนวอน ได้แก่ การขอร้อง การวิงวอนหรือการแค่นไค้เพื่อให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"ขอ-จง"** อุ. ว่า มา เม ปิตรํ นาเสถ ขอ (ท่าน ท.) จงอย่ายังบิดาของเราให้ฉิบหาย.

สัตตมี บอกความ ๓ อย่างเหมือนกัน คือ **ความยอมตาม** ได้แก่ ความแน่นำ การเอออวยตาม หรือการชี้ทางให้ดำเนิน ท่านบัญญัติให้แปลว่า **"ควร"** อุ. ว่า น ภเช ปาปเก มิตฺเต, น ภเช ปุริสาธเม (ชน) ไม่ควรคบซึ่งบุรุษชั่วช้า ท. ไม่ควรคบซึ่งบุรุษผู้ต่ำทราม ท.

ความกำหนด ได้แก่ ความคาดคะเน คือ ความคะเนว่าถ้าเป็นเช่นนั้น ถึงทำเช่นนั้นเป็นต้น ในฐานะเช่นนี้ ประโยคหน้ามักมีคำปริกัป คือ สเจ, เจ (ถ้าว่า, หากว่า) ในประโยคหลังเป็นความกำหนดให้ทำว่า พึงทำเช่นนั้นเช่นนี้ ท่านบัญญัติไว้แปลว่า **"พึง"** อุ. ว่า จรญฺเจ นาธิคจฺเฉยฺย เสยฺยํ สทิสมตฺตโน, เอกจริยํ ทฬฺหํ กยิรา หากว่า บุคคลเมื่อเที่ยวไป ไม่พึงประสบบุคคลผู้ประเสริฐกว่าหรือผู้เสมอตนไซร้, พึงทำการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่น.

ความรำพึง ได้แก่ ความดำริตริตรอง นึกคือในใจของตนเอง ท่านบัญญัติให้แปลว่า**"พึง"** อุ. ว่า ยนฺนูนาหํ เอกโกว คณมฺหา วูปกฏฺโฐ วิหเรยฺยํ ไฉนหนอ (เรา) ผู้ ๆ เดียวเทียว หลีกเร้นแล้วจากหมู่ พึงอยู่.

๓. บท

ในวิภัตติทั้ง ๘ หมวดนั้น แบ่งเป็น ๒ บท คือ :-

ปรัสสบท บทเพื่อผู้อื่น ๑

อัตตโนบท บทเพื่อตน ๑

ปรัสสบท หมายความว่า ศัพท์กิริยาที่ประกอบด้วยวิภัตติในบทนี้ เป็นกิริยาของประธานที่ส่งผลของการกระทำไปได้ตกแก่ผู้อื่น คือผู้อื่นเป็นผู้รับผลของการกระทำที่ตัวประธานกระทำขึ้นนั้น เช่น อุ. ว่า กเยน กมฺมํ กโรติ (ชน) ย่อมทำซึ่งการงานด้วยกาย. ในที่นี้ ชนเป็นประธานและเป็นผู้ทำในกิริยา คือ กโรติ (ย่อมทำ) กมฺมํ (ซึ่งการงาน) เป็นกรรม คือ ถูกชนทำ ผลของการทำของชนนั้น ไปตกอยู่แก่การงาน คือชนเป็นผู้ทำการงาน หาตกอยู่แก่ชนซึ่งเป็นผู้ทำไม่ ฉะนั้น ความทำของชนนั้น จึงตกอยู่แก่การงานซึ่งเป็นผู้อื่นจากตน. นี้เป็น อุ. สำหรับกัตตุวาจก. ส่วนเหตุกัตตุวาจก เช่น อุ. ว่า สามิโก สูทํ โอทนํ ปาจาเปติ นายยังพ่อครัวให้หุงอยู่ซึ่งข้าวสุก. สามิโก (นาย) เป็นผู้ทำใน ปาจาเปติ (ให้หุง) ปาจาเปติ ส่งผลไปยัง โอทนํ (ข้าวสุก) เป็นอันถือเอาความว่า นายให้พ่อครัวหุงข้าวสุกได้รับผลของ ปาจาเปติ คือถูกหุง ส่วน สามิโก เป็นแต่ผู้ก่อให้เกิดผล ไม่ใช่ผู้ถูกหุงโดยตรง ฉะนั้น ปรัสสบท โดยมากท่านจึงบัญญัติไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น กัตตุวาจาก และ เหตุกัตตุวาจก.

อัตตโนบท หมายความว่า ศัพท์กิริยาที่ประกอบด้วยวิภัตติในบทนี้ เป็นกริยาของประธานที่ส่งผลของการกระทำให้ตกแก่ตน

โดยตรง คือตนเองซึ่งเป็นประธานเป็นผู้รับผลของการกระทำของกิริยาด้วยตนเอง เช่น อุ. ว่า สูเทน โอทโน ปริยเต ข้าวสุกอันพ่อครัวหุงอยู่ โอทโน (ข้าวสุก) ซึ่งเป็นตัวประธาน ได้รับผลของ ปจิยเต (หุงอยู่) โดยตรง ส่วน สูเทน เป็นผู้ทำให้เกิดผลคือหุง ผู้ถูกหุง คือ โอทโน จึงได้รับผลคือถูกหุงด้วยตนเอง. นี่เป็น อุ. สำหรับกัมมวาจก ส่วน เหตุกัมมาวาจก อุ. ว่า สามิเกน สูเทน โอทโน ปาจาปียเต ข้าวสุกอันนายยังพ่อครัวให้หุงอยู่. นี้ก็เช่นเดียวกัน โอทโน ซึ่งเป็นตัวประธานได้รับผลคือถูกหุงด้วยตนเอง. ส่วนภาววาจกไม่ต้องกล่าวถึง เพราะเป็นธาตุไม่มีกรรม.

บทเหล่านี้มีหน้าที่บอกให้ทราบวาจก ดังที่ท่านกำหนดไว้ในส่วนที่เป็นไปโดยมาก ดังนี้ :-

กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวิภัตติฝ่ายปรัสสบท กิริยาศัพท์นั้นเป็นได้ ๒ วาจก คือ กัตตุวาจก ๑ เหตุกัตตุวาจก ๑.

กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวิภัตติฝ่ายอัตตโนบท กิริยาศัพท์นั้นเป็นได้ ๓ วาจก คือ กัมมวาจก ๑ ภาววาจก ๑ เหตุกัมมวาจก ๑.

ที่ท่านวางหลักเกณฑ์ไว้เช่นนี้ ถือเอาส่วนที่เป็นไปโดยมาก จะกำหนดแน่นอนลงไปทีเดียวไม่ได้ เพราะกฎทุกอย่างย่อมมีข้อยกเว้นอยู่บ้างเป็นธรรมดา แต่มีโดยส่วนน้อย เช่นบางคราว ประโยคกัตตุ-วาจก ใช้ประกอบวิภัตติฝ่ายอัตตโนบทก็มี เช่น อุ. ปิยโต ชายเต ภยํ ความกลัวย่อมเกิดจากของที่รัก เป็นต้น บางครั้ง ประโยคกัมมวาจากใช้ประกอบวิภัตติฝ่ายปรัสสบทก็มี เช่น อุ. สทิโส เม น

วิชฺชติ คนเช่นกับด้วยเรา (อันใคร ๆ) ย่อมหาไม่ได้ เป็นต้น แต่การที่จะกำหนดบทให้แน่นอนลงไปอีกชั้นหนึ่ง ว่าบอกวาจกอะไรแน่ต้องอาศัยสังเกตปัจจัยอีกตอนหนึ่ง ดังจะอธิบายข้างหน้า.

๔. วจนะ

คำว่า **วจนะ** แปลว่า **"คำพูด"** หมายความว่า คำเครื่องแสดงให้ทราบถึงจำนวนมากหรือน้อย วจนะ นี้มีกล่าวไว้ ๒ แห่ง คือ วจนะนาม ๑ วจนะอาขยาต ๑. วจนะนาม ใช้สำหรับประกอบนามเป็นเครื่องแสดงจำนวนของนามให้รู้ว่ามากหรือน้อย คนเดียวหรือหลายคน ส่วนวจนะอาขยาต ใช้สำหรับประกอบกิริยาเป็นเครื่องแสดงให้ทราบว่า กิริยาเช่นนี้ เป็นกิริยาของประธาน มีจำนวนมากหรือน้อยคนเดียวหรือหลายคน ท่านจัดได้ ๒ วจนะเช่นเดียวกันทั้งในนามและอาขยาต คือ เอกวจนะ คำพูดถึงสิ่งเดียว ๑ พหุวจนะ คำพูดถึงหลายสิ่ง ๑ วจนะของกิริยาศัพท์กับนามศัพท์ที่เป็นตัวประธานต้องเป็นอย่างเดียวกัน คือ เป็นเอกวจนะหรือพหุวจนะก็ต้องเป็นด้วยกัน เช่น อุ. ภิกฺขุ ธมฺมํ เทเสติ ภิกษุแสดงอยู่ ซึ่งธรรม. สตฺตา มรณสฺส ภายนฺติ สัตว์ทั้งหลายย่อมกลัวต่อความตาย. ในที่นี้ ภิกฺขุ เป็นเอกวจนะ จึงต้องใช้ ติ วิภัตติซึ่งเป็นเอกวจนะตาม สตฺตา เป็นพหุวจนะ จึงต้องใช้ อนฺติ วิภัตติซึ่งเป็น พหุวจนะ ตาม ถึงวิภัตติอื่นก็ต้องให้ วจนะ ตรงกันโดยนัยนี้.

ในภาษาบาลี ประโยคทั้งหลาย โดยมากมักตัดตัวประธานออกเสีย โดยถือเสียว่ามีกิริยาเป็นเครื่องบ่งอยู่แล้ว ฉะนั้น การที่จะแปล

ประโยคภาษาบาลี จำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องหาตัวประธานเอง การที่จะหาให้ถูกต้อง จำเป็นที่จะต้องรู้จักวิธีเลือกใช้ ตามหลักที่ท่านวางไว้มีอยู่ว่า ต้องสังเกตดูที่ศัพท์กิริยา กิริยาศัพท์ใด ประกอบด้วยวจนะฝ่ายไหน ก็ต้องประกอบตัวประธานให้ตรงกันกับวจนะของกิริยาศัพท์นั้น ถ้า วจนะ ของนามที่เป็นประธานของกิริยากับกิริยาไม่ตรงกันเป็นอันไม่ถูกต้อง ใช้ไม่ได้ ฉะนั้น วจนะของตัวประธานในประโยคกับ วจนะ ของกิริยาต้องลงร้อยกัน คือ ถ้าเห็นกิริยาเป็นเอกวจนะก็ต้องหาตัวประธานให้เป็น เอกวจนะ ตาม ถ้าเป็นพหุวจนะ ก็ต้องหาให้เป็น พหุวจนะ ให้กลมกลืนเป็นอย่างเดียวกัน จึงจะนับว่าถูกต้อง เช่นอุทาหรณ์ในประโยคว่า อลงฺกโต เจปิ สมญฺจเรยฺย ซึ่งท่านมิได้วางตัวประธานไว้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องดูที่กิริยา คือ สมญฺจ-เรยฺย เมื่อเราแกยออก ก็จะเห็นเป็น เอยฺย วิภัตติ ปฐมบุรุษฝ่ายเอวจนะ ฉะนั้น จึงต้องประกอบตัวประธานให้เป็น เอววจนะ ตามจึงได้ตัวประธานเป็น ชโน หรือคำอื่น ๆ อีก เช่น ปุคฺคโล มนุสฺโส ฯลฯ แล้วแต่จะเหมาะแก่เนื้อความในที่นั้น ๆ ขอแต่ให้ วจนะลงกับกิริยาแล้วเป็นใช้ได้ แต่ที่จะหาตัวประธานให้ถูกต้องแน่นอนยังต้องอาศัยบุรุษเป็นเครื่องชี้อีกต่อหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า.

ประธานเอกวจนะหลายตัว

ได้กล่าวแล้วว่า ประธานเป็นเอกวจนะ กิริยาก็ต้องเป็นเอก-วจนะตาม แต่ถ้ามีประธานเอกวจนะหลายตัว นับตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปและประธานนั้นประกอบด้วย จ ศัพท์ ซึ่งแปลว่า **"ด้วย"** หรือ

"และ" หรือมิได้ประกอบก็ตาม ต้องประกอบกิริยานั้นเป็นพหุวจนะเสมอ เพราะ จ ศัพท์ เป็นคำที่แสดงรวม ไม่ได้แยกเป็นคน ๆ หรือสิ่ง ๆ เหมือน วา ศัพท์ ซึ่งแปลว่า **"หรือ"** ซึ่งแสดงว่าแยกเป็นคนละส่วน ฉะนั้น กิริยาศัพท์ของประธานที่ประกอบด้วย วา ศัพท์ ซึ่งเป็นเอกวจนะ ถึงแม้ว่าหลายตัว ก็คงเป็นเอกวจนะอยู่นั่นเอง ไม่เปลี่ยนแปลงเหมือน จ ศัพท์ ดังจะยกอุทาหรณ์เปรียบเทียบดังต่อไปนี้ :-

เทสนาวสาเน อุปาสโก จ สา จ อิตฺถี โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ ในกาลเป็นที่จบลงแห่งเทศนา อุบาสกด้วย หญิงนั้นด้วยดำรงอยู่แล้วในโสดาปัตติผล. นี้หมายความรวมทั้ง ๒ คน คือ อุบาสกและหญิงนั้น จึงต้องใช้กิริยาเป็น พหุวจนะ.

ภิกฺขุํ ปเนว อุทฺทิสฺส ราชา วา ราชโภคฺโว วา พฺราหฺมโณ วา คหปติโก วา ทูเตน จีวรเจตาปนํ ปหิเณยฺย อนึ่ง พระราชา หรือราชอมาตย์ พราหมณ์ หรือ คฤหบดี พึงส่งซึ่งทรัพย์สำหรับจ่ายจีวรไปด้วยทูตเจาะจงภิกษุ. นี้มิได้หมายความรวม แต่หมายคนใดคนหนึ่งในคนที่กล่าวถึงเหล่านั้น จึงต้องใช้กิริยาเป็น เอกวจนะ.

กิริยาศัพท์ที่ตายตัว

มีกิริยาศัพท์บางตัวที่คงรูปตายตัวเป็นเอกวจนะอยู่เสมอ ไม่มีเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ตัวประธานนั้นจะเป็นพหุวจนะก็ตาม กิริยาศัพท์นี้ได้แก่ อตฺถิ (มีอยู่) และนตฺถิ (ย่อมไม่มี) ซึ่งเป็นพวก อสฺ ธาตุ ประกอบด้วย ติ วิภัตติ เอกวจนะ แปลง ติ เป็น ตฺถิ จึงสำเร็จรูป

เป็น อตฺถิ ส่วน นตฺถิ นั้น ต่างกันแต่เพียงเพิ่ม น ศัพท์เข้ามาเพื่อเป็นคำปฏิเสธเท่านั้น ๒ กิริยาศัพท์นี้ ใช้ได้สำหรับตัวประธาน ทั้งที่เป็น เอกวจนะ และ พหุวจนะ. ที่ใช้เป็น พหุวจนะ เช่น อุ. ว่า เย สตฺตา สญฺญิโน อตฺถิ สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้มีสัญญามีอยู่ ปุตฺตามตฺถิ (ตัดบทเป็น ปุตฺตา=เม=อตฺถิ) บุตรทั้งหลาย ของเรามีอยู่. สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ สังขารทั้งหลาย เป็นสภาพเที่ยงย่อมไม่มี.

๕. บุรุษ

วิภัตติท่านจัดบุรุษไว้เป็น ๓ คือ ปฐมบุรุษ ๑ มัธยมบุรุษ ๑ อุตตมบุรุษ ๑ ซึ่งเหมือนกับบุรุษในนาม คือ ปุริสสัพพนาม ต่างกันแต่เพียงวิธีใช้เท่านั้น คือบุรุษในนาม ใช้เป็นคำแทนชื่อของคน สัตว์ ที่ สิ่งของ อันออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อกันการซ้ำซาก ซึ่งมิได้จำกัดวิภัตติ คือจะเป็นวิภัตติใดวิภัตติหนึ่งก็ได้ ในวิภัตตินามทั้ง ๗ ส่วนบุรุษในอาขยาต จำกัดให้ใช้ได้เฉพาะแต่ที่เป็นตัวประธานของกิริยา คือเป็น ปฐมาวิภัตติ เท่านั้น วิภัตติอื่นหาใช้ได้ไม่ นอกจากกิริยาบางตัวซึ่งเป็นพวกภาวนาวาจก ไม่มีตัวประธาน มีแต่ตัวกัตตา ซึ่งใช้เป็น ตติยาวิภัตติ เท่านั้น เช่น เตน ภูยเต อันเขาเป็นอยู่. นอกจากนี้ บุรุษสำหรับกิริยาศัพท์ เฉพาะปฐมบุรุษไม่จำกัด ให้ใช้ได้เฉพาะแต่ ต ศัพท์ ซึ่งเป็นปฐมบุรุษในปุริสัพพนามเท่านั้น แม้ตัวนามนามอย่าอื่น ก็ใช้เป็นตัวประธานของกิริยาศัพท์ที่ประกอบ

ด้วยวิภัตติฝ่ายปฐมบุรุษ ส่วนบุรุษ และ อุตตมบุรุษ คงใช้ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์เช่นเดียวกัน.

บุรุษของกิริยากับนามต้องตรงกัน

กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติกับตัวประธาน นอกจากจะต้องมี วจนะ เสมอกันแล้ว ยังต้องมีบุรุษตรงกันอีก คือ ถ้านามนาม หรือ สัพพนามใดเป็นประธาน กิริยาศัพท์ของประธานนั้น ๆ ต้องเป็นบุรุษนั้น ๆ ตาม จะต่างบุรุษกัน คือ ประธานเป็นบุรุษอย่างหนึ่ง กิริยาเป็นบุรุษอย่างหนึ่ง หาได้ไม่ เช่น อุ. ว่า ชโน คจฺฉติ ชนไปอยู่, โส ทานํ เทติ เขาให้อยู่ซึ่งทาน, ตวํ คจฺฉสิ ท่านย่อมไป, อหํ กมฺมํ กโรมิ เราจะทำซึ่งการงาน, ตุมฺเห นิกฺขมถ ท่านทั้งหลายจงออกไป, มยํ เอวํ เวทยฺยาม เรา ท. พึงกล่าวอย่างนี้ เป็นต้น.

ในบางคราวที่ใช้ในการพูดหรือการเขียน ท่านละตัวประธานเสียไม่เรียงไว้ด้วย โดยถือเสียว่าเข้าใจกันอยู่แล้ว เพราะเหตุมีกฎบังคับขีดขั้นไว้แล้วว่า บุรุษของตัวประธานกับกิริยาศัพท์ต้องตรงกัน เพราะฉะนั้น ในการพูดหรือการเขียน เป็นแต่เพียงประกอบกิริยาศัพท์ให้ถูกต้องตามวิภัตติ ตรงตามบุรุษที่ตนประสงค์จะออกชื่อ ก็เป็นอันเข้าใจกันได้เหมือนกัน เช่นจะเรียงคำในพากย์ไทยว่า "เจ้าจงทำอย่างนี้" เรียงเป็นพากย์มคธแต่เพียงว่า "เอวํ กโรหิ" โดยมิต้องใช้ ตุวํ (ท่าน) ก็ได้ เพราะคำว่า กโรหิ ประกอบด้วย หิ วิภัตติ ซึ่งเป็นมัธยมบุรุษ เอกวจนะ จึงบ่งว่าเป็นกิริยาของ ตุวํ ซึ่งเป็น

มัธยมบุรุษ เอกวจนะ เหมือนกัน เป็นการส่องถึงกันในตัวเอง ถึงใน การแปลภาคมคธเป็นภาคไทยก็เช่นเดียวกัน การที่จะหาตัวประธาน ของกิริยาให้ถูกต้อง ก็ต้องอาศัยสังเกตกิริยาซึ่งประกอบด้วยวิภัตติ จึงสามารถที่จะเข้าใจบุรุษซึ่งเป็นประธานได้ เช่น เห็นประโยคว่า นาสฺส มคฺคํ ทสฺสามิ ก็ต้องดูที่กิริยา คือ ทสฺสามิ แล้วจะทราบ ได้ว่า เป็น สฺสามิ วิภัตติ ซึ่งเป็น อุตตมบุรุษ เอกวจนะ ต่อนั้นจึง คิดหาตัวประธานที่จะตรงกัน ก็จะได้ อหํ ซึ่งเป็นทั้งบุรุษและวจนะก็ ลงรอยกันกับ ทสฺสามิ ซึ่งเป็นกิริยา เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงต้องขึ้น อหํ เป็น ตัวประธานในประโยค จึงแปลได้ความว่า "เราจักไม่ให้ซึ่งทางแก่ เขา" หรือประโยคว่า อิโต นิกฺขมถ ก็เช่นเดียวกัน ในที่นี้ นิกฺขมถ เป็น ถ วิภัตติ ซึ่งเป็นมัธยมบุรุษ พหุวจนะ ตัวประธานในประโยค ก็คือ ตุมฺเห (ท่านทั้งหลาย) ซึ่งตรงกันกับกิริยาทั้งบุรุษและวจนะ จึงต้องแปลว่า "ท่านทั้งหลายจงออกไปจากที่นี้" แม้ในที่อื่น ๆ ก็ พึงทราบตามนับที่กล่าวนี้.

อนึ่ง ยังมีข้อยุ่งยากอยู่บ้างเล็กน้อย สำหรับกิริยาศัพท์ที่เป็น ปฐมบุรุษ เพราะศัพท์กิริยาที่ประกอบด้วยวิภัตติฝ่ายบุรุษนี้ไม่มีจำกัด แม้ท่านจะกำหนดว่า ต ศัพท์ ก็ยังถือเป็นเกณฑ์แน่นอนไม่ได้ จึง ต้องกำหนดอย่างกว้าง ๆ เพียงว่า นอกจาก ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ แล้ว ใช้เป็นตัวประธานของกิริยาศัพท์ที่เป็นปฐมบุรุษได้ทั้งนั้น เมื่อ เป็นเช่นนี้ ในการพูดหรือการเขียน ถ้าต้องการระบุถึง คน สัตว์ ที่ สิ่งของใด ๆ เป็นประธาน ก็ต้องใส่ตัวประธานนั้น ๆ เพิ่มเข้าด้วย

เพื่อจำกัดความไม่แน่ชัด ถ้าละไว้เสีย อาจทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจความเขวไปจากที่ประสงค์ได้ ด้วยไม่ทราบว่า กิริยาศัพท์นั้นเล็งถึงประธานเช่นไร เว้นแต่ในที่ซึ่งมีเนื้อความต่อเนื่องมาจากข้างต้น คือได้บ่งประธานไว้แล้ว ซึ่งจำกัดไว้ว่าต้องการอย่างนั้น เช่นนี้จะไม่วางไว้อีกก็ได้ เพราะอาจส่องถึงกันได้ โดยอาศัยประธานตัวหน้าเป็นหลัก เพราะฉะนั้น ท่านผู้รจนาพากย์มคธ เมื่อจะใช้กิริยาศัพท์ฝ่ายปฐมบุรุษ จึงต้องเรียงตัวประธานกำกับไว้ด้วย เพื่อจำกัดความ เว้นไว้แต่ในที่ซึ่งได้ระบุมาแล้วข้างต้น และกิริยาหลังก็ต้องการตัวนั้นในที่เช่นนี้ตัดออกเสียได้ หรือในที่ซึ่งกล่าวเป็นกลาง ๆ ไม่เจาะจงคนสัตว์ ที่ สิ่งของใด ๆ เป็นคำพูดที่ใช้ได้ทั่วไป ในที่เช่นนี้ ก็มักตัดออกเสียได้ แม้ในการแปล ก็ต้องอาศัยสังเกตโดยนัยนี้ คือ เมื่อเห็นประโยคซึ่งกิริยาเป็นปฐมบุรุษ แม้ไม่มีตัวประธานกำกับไว้ ต้องตรวจดูเนื้อความข้างหน้าว่า ได้กล่าวถึงใครหรือสิ่งใดมาบ้างแล้ว หรือเป็นแต่กล่าวขึ้นมาลอย ๆ คือเป็นกลาง ๆ ไม่เจาะจงใครหรือสิ่งใด ถ้ามีตัวประธานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สมกับเนื้อความในตอนหลัง ก็ใช้ตัวนั้นนั่นแหละเป็นตัวประธานในประโยคหลัง ถ้าเป็นแต่กล่าวเป็นคำกลาง ๆ ไม่เจาะจง ก็ต้องใช้ตัวประธานที่เป็นกลาง ๆ เช่นเดียวกัน ดังที่ใช้กันโดยมาก เช่น ชโน ปุคฺคโล สตฺตา นโร การณํ กมฺมํ วตฺถุ เป็นต้น ส่วน วจนะ ก็ต้องเปลี่ยนไปตามกิริยา. แต่บางคราวถึงกับต้องแปลงกิริยาในประโยคหน้ากลับมาเป็นนาม เพื่อให้เป็นประธานในประโยคหลังอีกก็มี ทั้งนี้ต้องแล้วแต่ใจความในที่

นั้นจะบ่งให้ขึ้นตัวประธานเช่นไร.

วิธีสังเกตบุรุษ

การที่จะรู้ได้ว่า กิริยาศัพท์ใด เป็นบุรุษอะไรนั้น ต้องอาศัยสังเกตวิภัตติ เพราะทุกวิภัตติท่านจัดบุรุษประจำไว้แล้ว เช่นกิริยาศัพท์ประกอบด้วย ติ, อนฺติ ก็เป็นปฐมบุรุษ ตัวประธานก็ใช้ปฐมบุรุษ, ประกอบด้วย สิ, ถ ก็เป็นมัธยมบุรุษ ตัวประธานก็ใช้มัธยมบุรุษ คือ ตฺวํ, ตุมฺเห, ประกอบด้วย มิ, ม ก็เป็นอุตตมบุรุษ ตัวประธานก็ใช้อุตตมบุรุษ คือ อหํ, มยํ. นี้เฉพาะฝ่ายปรัสสบท ถึงฝ่ายอัตตโนบทก็เช่นเดียวกัน และแม้ในวิภัตติอื่นก็พึงสังเกตโดยนัยนี้.

วิธีใช้บุรุษและวจนะแสดงความเคารพ

ในการพูดหรือการเขียนที่แสดงความเคารพต่อผู้ที่สูงกว่าตน ซึ่งเป็นผู้พูดด้วย คือผู้น้อยพูดกับผู้ใหญ่ ตามปกติมักนิยมใช้มัธยมบุรุษพหุวจนะ ถึงแม้ว่าผู้พูดด้วยจะเป็นคนเดียวก็ตาม เช่น ภิกษุทูลพระราชา ดัง อุ. ว่า ตํ ตุมฺหากํ วิชิตา นีหรถ ขอพระองค์ทั้งหลายจงนำเขาออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ทั้งหลาย. หรือพระราชาตรัสกะภิกษุ ดัง อุ. ว่า กเถถ ภนฺเต ขอท่านทั้งหลายจงบอกเถิด ขอรับ เช่นนี้เป็นต้น ถึงแม้ผู้พูดด้วยจะเป็นคนเดียว ก็ยังนิยมใช้คำแทนชื่อของผู้พูดเป็น พหุวจนะ เพราะเขาถือกันว่าเป็นคำแสดงความเคารพ ส่วนวจนะของบุรุษ คือปฐมบุรุษ และอุตตมบุรุษ ไม่มีที่นิยมใช้ คนเดียวก็คงเป็นเอก. ๒ คนขึ้นไปก็คงเป็นพหุ. ตามเดิม.

๖. ธาตุ

ศัพท์ที่เป็นมูลราก คือเป็นต้นเดิมหรือรากเง่าสำหรับให้เครื่องปรุงเหล่าอื่นเข้าประกอบ เรียกว่า **ธาตุ** ตามพยัญชนะแปลว่า **"ทรง"** หมายความว่า ทรงไว้ซึ่งเนื้อความของตน ได้แก่ทรงตัวอยู่เช่นนั้น จะแยกหรือกระจายออกไปอีกไม่ได้ เนื้อความของตนมีอยู่อย่างไร ก็คงเนื้อความไว้เช่นนั้น ไม่เปลี่ยนแปลง เว้นแต่บางคราวที่มีอุปสัคบางตัวนำหน้า ก็อาจเปลี่ยนเนื้อความผิดไปจากเนื้อความเดิมได้แต่ถ้าโดยลำพังตัวแล้ว หาเปลี่ยนแปลงไม่. บรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ตลอดถึงคนและสัตว์ ล้วนต้องมีธาตุเป็นมูลเดิม คือต้องประกอบด้วยธาตุประชุมกัน จึงเกิดเป็นรูปร่างขึ้นฉันใด แม้กิริยาอาขยาตก็ฉันนั้น ที่จะสำเร็จเป็นรูปขึ้น ล้วนมีธาตุเป็นตัวตั้งเดิม กล่าวโดยทั่วไป บรรดาศัพท์กิริยาทั้งหมด ล้วนต้องมีธาตุเป็นแดนเกิดก่อนทั้งนั้น ถึงแม้ศัพท์นามก็เช่นกัน แต่โดยที่ศัพท์นาม เราใช้กันมาจนชินเสียแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องค้นถึงธาตุ ความจริงก็คงมาจากธาตุเช่นเดียวกับกิริยา ถ้าต้องการทราบละเอียด ก็อาจค้นหาธาตุได้เช่นเดียวกัน เครื่องปรุงอย่างอื่น มีวิภัตติเป็นต้น ที่จะใช้ประกอบได้ ล้วนต้องประกอบที่ธาตุ ถ้าขาดธาตุเสียอย่างเดียว เครื่องปรุงต่าง ๆ ก็ไร้ประโยชน์ เพราะไม่มีตัวตั้งให้ประกอบ เมื่อมีธาตุ เครื่องปรุงต่างๆ จึงเข้าประกอบได้ เช่น อุ. ว่า กโรติ, วทติ. ศัพท์กิริยาเหล่านี้ ต้องตั้ง กรฺ หรือ วทฺ ธาตุก่อน แล้วจึงใช้ วิภัตติ ปัจจัย ประกอบต่อไปภายหลัง ต่อนั้น วิภัตติ ปัจจัย จึงเป็นเครื่องส่องให้ทราบถึง กาล

บท วจนะ บุรุษ และวาจก อีกชั้นหนึ่ง

วิธีสังเกตธาตุ

การที่เราจะสังเกตทราบได้ว่า ศัพท์นี้เป็นธาตุอะไร เพื่อที่จะได้ทราบถึงคำแปลหรือความหมายเดิมของศัพท์ อันเป็นการสะดวกแก่การที่จะเข้าใจเนื้อความได้แน่ชัดนั้น ต้องอาศัยการเข้าในใจวิธีแยกศัพท์กิริยานั้นออกเป็นส่วน ๆ ทั้งต้องทราบเครื่องปรุงที่ประกอบกับธาตุคือ วิภัตติ และปัจจัย โดยละเอียดอีกด้วย นอกจากนี้ ยังมีศัพท์อีกประเภทหนึ่งที่ใช้นำหน้าธาตุ เพื่อทำเนื้อความของธาตุให้มีความหมายผิดจากเดิม หรือหนุนให้แรงขึ้น แล้วแต่ศัพท์นั้นจะมีความมุ่งหมายไปในทางไหน ศัพท์นี้คือ อุปสัค อปสัคนี้ เมื่อใช้นำหน้าธาตุแล้ว นำความหมายของธาตุให้ผิดจากเดิมหรือแรงขึ้นอย่างไร จะได้อธิบายต่อไปข้างหน้า ในที่นี้ จะอธิบายแต่วิธีสังเกต

วิธีแยกธาตุเท่านั้น ศัพท์ที่เป็นธาตุอย่างแท้จริง มีเพียง ๑ คำบ้าง ๒ คำบ้าง และอย่างมากที่สุดเพียง ๓ คำเท่านั้น นอกนั้น ถ้านำหน้าก็เป็นอุปสัคบ้าง ศัพท์อื่นๆ นอกจากนี้บ้าง (มีห่าง ๆ) ถ้าตามหลักก็เป็นวิภัตติบ้าง ปัจจัยบ้าง ซึ่งใช้สำหรับประกอบกับธาตุ.

ธาตุที่มีคำเดียว เช่น อุ. ว่า ธุนาติ ย่อมกำจัด เป็น ธุ ธาตุในความกำจัด นา ปัจจัย ติ วิภัตติ, เนติ ย่อมนำไป เป็น นี ธาตุในความนำไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ, เนติ พฤทธิ อี แห่ง นี เป็น เอ เป็นต้น.

ธาตุมี ๒ คำ เช่น กโรติ ย่อมทำ เป็น กรฺ ธาตุ ในความทำ โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ, ภเชยฺย พึงคบ เป็น ภชฺ ธาตุ ในความคบ

อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ เป็นต้น.

ธาตุมี ๓ คำ เช่น อุ. ว่า กิลมติ ย่อมลำบาก เป็น กิลมฺ ธาตุ ในความลำบาก อ ปัจจัย ติ วิภัตติ, ชาคโรติ ย่อมตื่น เป็น ชาครฺ ธาตุ ในความตื่น โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ เป็นต้น.

พึงสังเกตในที่นี้ว่า ปัจจัย กับ วิภัตติ ต้องลงในธาตุทุกตัว จะขาดเสียมิได้เลย ส่วนอุปสัค นามศัพท์ หรือ นิบาตบางตัวนั้น ไม่เป็นของจำเป็น ซึ่งจะไม่ใช้นำหน้าเลยก็ได้ นอกจากในที่บางแห่ง ซึ่งต้องการแปลความหมายของธาตุ หรือเพื่อให้เนื้อความแรง หรือเด่นชัดขึ้นเท่านั้น นอกจากนี้ ยังมีธาตุบางตัวที่เปลี่ยนแปลงไปผิดรูปเดิมก็มี เช่น อุ. ว่า ติฏฺฐติ ย่อมยืน ฐา ธาตุ ในความยืน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ฐา ธาตุ เป็น ติฏฺฐ, ปสฺสติ ย่อมเห็น ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ทิสฺ ธาตุ เป็น ปสฺส เป็นต้น. บางคราวธาตุที่เป็น รัสสะ ต้อง ทีฆะ หรือ พฤทธิ บ้างก็มี เช่น ทูเสติ ย่อมประทุษร้าย ทุสฺ ธาตุ ในความประทุษร้าย เร ปัจจัย ติ วิภัตติ ลบ ณ เสีย คงไว้แต่ เอ ทีฆะ อุ ต้นธาตุ เป็น อุ, เทเสติ ย่อมแสดง ทิสฺ ธาตุ เณ ปัจจัย ลบ ณ คง เอ ไว้ พฤทธิ อิ ที่ ทิ เป็น เอ เป็นต้น. นอกจากนี้ ยังมีวิธีเปลี่ยนแปลงอีกมากมาย อันจะวางหลักให้แน่นอน หรือตายตัวลงไปหาได้ไม่ ต้องอาศัยที่นักเรียนหมั่นสังเกตและจดจำเป็นต้น ๆ ไป ซึ่งจะนำมาแสดงไว้ในตอนท้ายที่กล่าวถึงธาตุอาขยาต พอเป็นตัวอย่างเฉพาะที่ใช้อยู่โดยมากเท่านั้น.

หมวดของธาตุ

ธาตุ เป็นของวิจิตรพิสดารมาก เหลือที่จะนำมาแสดงให้หมดสิ้นและถี่ถ้วนได้ แต่เมื่อจะประมวลกล่าวโดยย่อ ดังที่ท่านจัดไว้เป็นหมวด ๆ ด้วยสามารถที่ใช้กันดื่นเป็นปกรณ์ต่าง ๆ แล้ว ก็มี ๗ หมวด คือ : ๑. หมวดภูธาตุ ๒. หมวดรุธฺธาตุ ๓. หมวดทิวฺธาตุ ๔. หมวดสุธาตุ ๕. หมวดกีธาตุ ๖. หมวดคหฺธาตุ ๗. หมวดตนฺธาตุ ๘. หมวดจุรฺธาตุ.

การที่ท่านจัดธาตุเข้าเป็นหมวดดังนี้ โดยถือปัจจัยเป็นเกณฑ์ เพราะหมวดธาตุทั้ง ๘ ล้วนมีปัจจัยประกอบอยู่ทุกหมวด ธาตุที่ประกอบด้วยปัจจัยอย่างเดียวกัน ก็จัดเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน และมีวิธีเปลี่ยนแปลงไปตามหมวดของตน ซึ่งจะได้กล่าวในหมวดธาตุนั้น ๆ ต่อไป ดังนี้ :-

ธาตุที่ประกอบด้วย อ, เอ ปัจจัยจัดเข้าในหมวกภูธาตุและรุธฺธาตุ

ธาตุ	ที่ประกอบด้วย	ย	ปัจจัย	จัดเข้าในหมวด	ทิวฺ	ธาตุ
"	"	ณุ, ณา	"	"	สุ	"
"	"	นา	"	"	กี	"
"	"	ณฺหา	"	"	คหฺ	"
"	"	โอ	"	"	ตนฺ	"
"	"	เณ, ณฺย	"	"	จุรฺ	"

ธาตุอาจเปลี่ยนหมวดได้

มีธาตุบางตัว ถึงแม้ว่าท่านจะได้จัดไว้ประจำในหมวดธาตุนั้น ๆ

แล้วก็ตาม แต่บางคราวอาจเปลี่ยนแปลงไม่คงอยู่ในหมวดธาตุนั้นเสมอไปก็ได้ ที่เป็นเช่นนี้ ต้องถือปัจจัยเป็นหลัก เมื่อประกอบด้วยปัจจัยสำหรับหมวดธาตุใด ก็กลายเป็นธาตุของหมวดนั้นไป ธาตุตัวเดียวกันนั่นเอง แต่อาจเป็นได้หลายหมวดตามปัจจัยที่ใช้ประกอบ เช่น ญา ธาตุ ในความรู้ ซึ่งตามหมวดธาตุท่านจักไว้ในหมวด กี ธาตุ ซึ่งต้องมา นา ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น ชานาติ แต่อาจใช้ลงปัจจัยในหมวดธาตุอื่นอีกก็ได้ เช่น ลง ย ปัจจัย ในหมวด ทิวฺ ธาตุ สำเร็จรูปเป็น ญายติ ก็กลายเป็นหมวด ทิวฺ ธาตุไป เช่นนี้เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอีกมาก ฉะนั้น ต้องถือปัจจัยในหมวดธาตุนั้นเป็นเกณฑ์ ที่ท่านจัดไว้เช่นนั้น โดยถือเอาส่วนที่เป็นไปโดยมากเท่านั้น ธาตุตัวเดียวอาจลงปัจจัยในหมวดธาตุอื่น ๆ ได้อีก.

การเปลี่ยนแปลงของธาตุในหมวดต่าง ๆ

๑. หมวด ภู ธาตุ

ธาตุหมวดนี้ เมื่อลง อ, เอ ปัจจัยแล้ว มีวิธีเปลี่ยนแปลงดังนี้ :-

ภู พฤทธิ์ **อู** แห่ง **ภู** เป็น **โอ** บ้าง อุ. อนุโภติ, ปจฺจนุโภติ แล้วแปลง **โอ** เป็น **อว** อีกบ้าง อุ. ภวติ, อนุภวติ, แปลง **ภู** เป็น **ภูว** บ้าง อุ. พภูว.

หุ พฤทธิ **อุ** เป็น **โอ** บ้าง อุ. โหติ, เป็น **เอ** บ้าง อุ. อเหสุํ, เหสฺสํ, เหสฺสติ. เป็น **เอห** บ้าง อุ. เหหติ, เป็น **โอห** บ้าง อุ. โหหติ, คงรูปไม่เปลี่ยนบ้าง อุ. อหุ.

สี พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** บ้าง อุ. เสติ, เสสฺติ, แปลงเป็น **อย** บ้าง อุ. สยติ, สยิสฺสติ.

มรฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. มรติ. แปลงเป็น **มิยฺย** บ้าง อุ. มิยฺยติ.

ปจฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ปจติ, แปลงที่สุดธาตุกับ ย ปัจจัย (ในกัมมวาจก) เป็น **จฺจ** บ้าง อุ. ปจฺจติ.

อิกฺข คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. อิกฺขติ, ลงพยัญชนะอาคมที่ต้นธาตุบ้าง อุ. อุทิกฺขติ.

ลภฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ลภติ, ลบที่สุดธาตุ อุ. อลตฺถ, อลตฺถํ แปลงที่สุดธาตุกับ ย ปัจจัย (เฉพาะกัมมวาจก) เป็น พฺภ บ้าง อุ. ลพฺภติ.

คมฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. อคมา, อาคมิ. แปลงเป็น **คจฺฉ** บ้าง อุ. คจฺฉติ, ลบที่สุดธาตุบ้าง อุ. อุปจฺจคม, แปลเป็น **ฆมฺม** บ้าง อุ. ฆมฺมตุ, ฆมฺมาห, (มีที่ใช้น้อย).

๒. หมวด รุธฺ ธาตุ

ในธาตุหมวดนี้ ลง อ, เอ ปัจจัยเหมือนหมวด ภู ธาตุ ต่างแต่เมื่อลงแล้ว มีกฎให้ลงนิคคหิตอาคม ที่พยัญชนะต้นธาตุทุกตัว แล้วแปลงนิคคหิตตัวนั้นเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ๕ ตัว ๆ ใดตัวหนึ่ง คือ **ง ญ ณ น ม** การแปลง ต้องถือพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นหลักตามที่ท่านว่างไว้ในสนธิ คือ :-

พยัญชนะที่สุดธาตุอยู่ใน ก วรรค แปลงเป็น **งฺ อุ.** องฺคติ ย่อมกำหนด อคิ ธาตุ.

พยัญชนะที่สุดธาตุอยู่ใน จ วรรค แปลงเป็น **ญฺ** อุ. มุญฺจติ ย่อมปล่อย มุจฺ ธาตุ.

พยัญชนะที่สุดธาตุอยู่ใน ฏ วรรค แปลงเป็น **ณฺ** อุ. อาหิณฺฑติ ย่อมเที่ยวไป . อา บทหน้า หิฑิ ธาตุ.

พยัญชนะที่สุดธาตุอยู่ใน ต วรรค แปลเป็น **นฺ** อุ. รุนฺธติ ย่อมกั้น รุธฺ ธาตุ.

พยัญชนะที่สุดธาตุอยู่ใน ป วรรค แปลงเป็น **มฺ** อุ. ลิมฺปติ ย่อมฉาบ ลิปฺ ธาตุ.

ธาตุในหมวดนี้ มีวิธีเปลี่ยนแปลงดังนี้ :-

รุธฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. รุนฺธติ, รุนฺเธติ.

มุจฺ คงอยู่ไม่เปลี่ยน อุ. มุญฺจติ, มุญฺเจติ. แปลงที่สุดธาตุกับ ย ปัจจัย (กัตตุวาจก หมวด รุธฺ ธาตุ แปลว่า ปล่อย, ถ้าลง ในหมวด ทิวฺ ธาตุ แปลงว่า พ้น.

ภุชฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ภุญฺชติ. แปลงที่สุดวิธีอัพภาสเป็น **พุภุกฺขติ** บ้าง.

ภิทฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ภินฺทติ. แปลงที่ธาตุ **ย** ปัจจัย (กัตตุวาจก หมวด ทิวฺ ธาตุ) เป็น **ชฺช** บ้าง อุ. ภิชฺชติ แต่ว่า ภิทฺ ธาตุนี้ ถ้าลงในหมวด รุธฺ ธาจุ แปลว่า ต่อย หรือ ทำลาย ถ้าลงในหมวด ทิวฺ ธาตุ แปลว่า แตก.

ลิปฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ลิมฺปติ ลง ย ปัจจัย (กัตตุวาจก

หมวด ทิวฺ ธาตุ) แปลงกับ ย เป็น **ปฺป** บ้าง อุ. ลิปฺปติ ลิปฺ ธาตุ นี้ ลงในหมวด รุธฺ ธาตุแปล ฉาบ-ทา, ถ้าลงในหมวด ทิวฺ ธาตุ แปลว่า เปื้อน.

๓. หมวด ทิวฺ ธาตุ

ธาตุหมวดนี้ ใช้ลง ย ปัจจัย เมื่อลงแล้ว มีวิธี ๒ อย่าง คือ ๑. ถ้าธาตุตัวเดียวให้คง ย ไว้ อุ. ขียติ, ชายเร, ชียติ. ๒. ถ้า ธาตุมากกว่าตัวเดียว แปลงที่สุดธาตุกับปัจจัยเป็นพยัญชนะ อนุโลม ตามพยัญชนะที่สุดธาตุ คือ :-

สุดธาตุเป็น	ว	แปลงกับ	ย	ปัจจัยเป็น	**พฺพ**	อุ.	ทิพฺพติ, สิพฺพติ.
"	"	ธ	"	"	"	**ชฺฌ**	อุ.	พุชฺฌติ, กุชฺฌติ.
"	"	ห	"	"	"	**ยฺห**	อุ.	มุยฺหติ.
"	"	ส	"	"	"	**สฺส**	อุ.	มุสฺสติ, ปมุสฺสติ.
"	"	ช	"	"	"	**ชฺช**	อุ.	รชฺชติ, ลชฺชติ.

๔. หมวด สุ ธาตุ

ธาตุหมวดนี้ ลง ณุ, ณา ปัจจัย เมื่อลงแล้ว ธาตุคงตาม รูปเดิมไม่เปลี่ยน อุ. สุณาติ, วุณาติ. พฤทธิ์ ณุ ปัจจัยเป็น **โณ** ได้บ้าง อุ. สุโณติ, สํวุโณติ, สิโณติ. แต่ สุ ธาตุ ยังเปลี่ยนแปลง ได้อีก คือ ถ้าใช้ อ ปัจจัย (หมวด ภู ธาตุ) ประกอบ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **สุ** เป็น **โอ** บ้าง อุ. อสฺโสสิ, อสฺโสสุํ. พฤทธิ์ อุ เป็น โอ แล้ว เอาเป็น อว ในเมื่อลง เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) บ้าง อุ. สาเวติ, ใช้ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) ประกอบมีรูปเป็น สุยฺยเต บ้าง. ประกอบ

ด้วย ส ปัจจัย มีรูปเป็น สุสฺสูสติ บ้าง.

๕. หมวด กี ธาตุ.

ธาตุหมวดนี้ ลง นา ปัจจัย เมื่อลงแล้ว โดยมากคง นา ไว้ ถึงเปลี่ยนแปลงบ้างก็น้อย ดังนี้ :-

กี คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. กีนาติ แปลง **นา** เป็น **ณา** บ้าง อุ. กีณาติ, วิกฺกีณาติ.

ชิ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ชินาติ ลง อ ปัจจัย (หมวด ภู ธาตุ) แปลง **อิ** เป็น **ย** บ้าง อุ. ชยติ, ชยสฺสติ; พฤทธิ์ **อิ** เป็น **เอ** บ้าง อุ. เชติ, เชยฺย ลง ย ปัจจัย (กัมมวาจก) บ้าง อุ. ชิยติ.

ธุ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ธุนาติ.

จิ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. จินาติ ลง ย ปัจจัย (หมวด ทิวฺ ธาตุ) บ้าง อุ. จิยติ.

ลุ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ลุนาติ, ลง เณ ปัจจัย (หมวด รุธฺ ธาตุ) บ้าง อุ. ลาเวติ.

ญา คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ญายติ (ลง ย ปัจจัย ในหมวด ทิวฺ ธาตุ). แปลงเป็น **ชา** บ้าง อุ.ชานาติ, เป็น **ชํ** แล้วเอานิคคหิตเป็น **ญฺ** บ้าง อุ. ชญฺญา, เป็น **นา** บ้าง อุ. นายเร.

๖. หมวด คหฺ ธาตุ

ธาตุหมวดนี้ มีใช้ในอาขยาตเฉพาะ คหฺ ธาตุ ตัวเดียวเท่านั้น ใช้ลง ณฺหา ปัจจัย เมื่อลงแล้วลบที่สุดธาตุ อุ. คณฺหาติ, ปฏิคฺคณฺหาตุ. อนึ่ง เมื่อลง ปฺป ปัจจัย แปลงเป็น เฆ บ้าง อุ.

เฆปฺปติ (มีที่ใช้น้อย), ประกอบด้วย ย ปัจจัย อิ อาคม (กัมม-วาจก) คงรูปไม่เปลี่ยนแปลงบ้าง อุ. คหิยเต.

๗. หมวด ตนฺ ธาตุ.

ธาตุหมวดนี้ ลง โอ ปัจจัย เมื่อลงแล้ว มีวิธีเปลี่ยนแปลงดังนี้ :-

ตนฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ตโนติ.

กรฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. กโติ, ลบที่สุดธาตุในเมื่อประกอบด้วย ยิร ปัจจัยบ้าง อุ. กยิรา, กยิราถ. แปลง **กรฺ** เป็น **กาส** บ้าง อุ. อกาสิ, อกํสุ. เมื่อลง ภวิสฺสนฺติ วิภัตติ มีอำนาจให้แปลงเป็น **กาห** บ้าง อุ. กาหติ, กาหนฺติ.

สกฺก คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. สกฺโกติ, ลง ย ปัจจัย (กัมม-วาจก, ภาววาจก) ได้รูปเป็น **สกฺกเต** บ้าง, ลง อุณา ปัจจัย ได้รูปเป็น **สกฺกุณาติ, สกฺกุณนฺติ** บ้าง.

ชาครฺ คงรูปไม่เปลี่ยน อุ. ชาคโรติ.

๘. หมวด จุรฺ ธาตุ.

ธาตุหมวดนี้ลง เณ, ณย ปัจจัย เมื่อลงแล้วลบ ณ เสีย และมีอำนาจ คือ ถ้าพยัญชนะต้นธาตุมีสระเป็น รัสสะ คือ **อ อิ อุ** ไม่มีพยัญชนะสังโยค (ตัวสะกด) อยู่เบื้องหลัง ต้อง ทีฆะ คือ อ เป็น **อา, อิ** เป็น **อี, อุ** เป็น **อู**, เช่น อุ. วาเจสิ, ทูเสติ, คูหยติ เป็นต้น, วิการ คือ **อิ** เป็น **เอ** บ้าง อุ. เทเสติ, **อุ** เป็น **โอ** บ้าง อุ. โจเรติ, โจรยติ. ถ้าพยัญชนะต้นธาตุมีสระเป็น ทีฆะ อยู่แล้ว คือ

เป็น **อา อี อู เอ โอ** หรือมีพยัญชนะสังโยค ให้คงไว้ตามเดิม ไม่ต้องทำตามวิธีดังกล่าวแล้ว อุ. ตกฺเกติ, มนฺตยติ, จินฺเตติ, จินฺตยติ, เป็นต้น สำหรับธาตุในหมวดนี้ ไม่มีที่ลงปัจจัยในหมวดอื่น ลงได้เฉพาะ เณ, ณย ปัจจัย เท่านั้น จึงมิได้แสดงวิธีเปลี่ยนแปลงไว้.

ธาตุ ๒

บรรดาธาตุทั้งหมด จะเป็นธาตุใน ๘ หมวดที่กล่าวแล้วนี้ก็ดี ธาตุอื่น ๆ ซึ่งนอกจากนี้ก็ดี เมื่อจะกล่าวให้สั้นโดยรวบยอดแล้ว ก็คงมีเพียง ๒ คือ อกัมมธาตุ ๑ สกัมมธาตุ ๑ ธาตุตัวใดสำเร็จเนื้อความในตัวเอง ไม่ต้องอาศัยกรรมอื่นสิ่งที่บุคคลทำเป็นเครื่องบ่งเนื้อความ คือไม่ต้องเรียกหากรรม ธาตุตัวนั้นเรียกว่า อกัมมธาตุ (ธาตุไม่มีกรรม), ธาตุตัวใดไม่สำเร็จเนื้อความในตัวเอง ต้องอาศัยกรรมเป็นเครื่องบ่ง คือต้องเรียกหากรรม ธาตุตัวนั้นเรียกว่า สกัมมธาตุ (ธาตุมีกรรม).

วิธีสังเกตธาตุ ๒

ตามที่ท่านกล่าวไว้ในแบบว่า ธาตุที่หมายดอกจันทร์ไว้เป็นธาตุมีกรรม ที่มิได้หมายไว้เป็นธาตุไม่มีกรรม ก็เพื่อชี้แนวทางให้สังเกตว่า ธาตุทั้ง ๒ นี้ มีความหมายต่างกันอย่างไร เมื่อเราใช้ความสังเกตให้ถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า ธาตุที่หมายดอกจันทน์ไว้ทุกตัวล้วนเป็นธาตุที่ไม่สำเร็จความในตัวเอง ยังต้องเรียกหากรรม ซึ่ง

เป็นเหตุชวนให้ถามว่า "ซึ่งอะไร" อยู่เสมอ ถ้าขาดกรรมก็ทำให้เสียความ. ส่วนธาตุที่ท่านมิได้หมายดอกจันทน์ไว้ทุกตัว ล้วนเป็นธาตุที่สำเร็จความในตัวเอง ไม่ต้องเรียกหากรรมก็ได้ความเต็มที่ ไม่เป็นเหตุให้ถามว่า "ซึ่งอะไร" ต่อไปอีก. ฉะนั้น เมื่อทราบได้เช่นนี้แล้ว ถึงแม้ในที่อื่นก็อาจสังเกตได้เช่นกัน วิธีที่จะสังเกต ต้องอาศัยคำแปลในภาษาไทยเป็นเครื่องบ่งให้ทราบด้วย มิฉะนั้นจะทราบไม่ได้แน่ชัดเลย. เมื่อเราเห็นธาตุตัวใดตัวหนึ่ง ถ้าต้องการทราบว่าธาตุตัวนี้จะเป็น อกัมมธาตุ หรือ สกัมมธาตุ ต้องทราบคำแปลของธาตุตัวนั้นด้วย คือ :-

อกัมมธาตุ ธาตุตัวใด ในเวลาออกสำเนียงคำแปลเป็นภาษาไทย ได้ความเต็มที่ตามความหมายของธาตุ ไม่ต้องเรียกหาตัวกรรม ถึงจะใช้กรรมเพิ่มเข้ามาก็หาประโยชน์อะไรมิได้ ซึ่งอาจทำให้ฟังขัดหู ไม่ถูกตามภาษานิยม ธาตุเช่นนี้ เป็นอกัมมธาตุ เช่น ขี ธาตุ ในความสิ้น เมื่อกล่าวเพียงว่า สิ้น เท่านั้น ก็ทำความหมายให้ผู้ฟังเข้าใจได้แล้ ไม่ต้องให้ถามว่า สิ้นซึ่งอะไรอีก หรือถ้าขืนเพิ่มกรรมเข้ามาอีก เช่น ธนํ ซึ่งทรัพย์ ฟังดูออกจะขัดหูและเขาหานิยมใช้กันไม่ เพราะเนื้อความไม่กลมเกลียวกัน นอกจากไม่มีประโยชน์แล้ว กลับทำให้เสียความด้วย ฉะนั้น ในธาตุเช่นนี้พึงลงสันนิษฐานว่าเป็น อกัมมธาตุ ธาตุไม่ต้องเรียกหาตัวกรรม.

สกัมมธาตุ ธาตุตัวใด ในเวลาออกสำเนียงคำแปลเป็นภาษาไทย ยังมีความเต็มที่ตามความหมายของธาตุ ต้องอาศัยตัวกรรม

ช่วยสนับสนุนเพิ่มเนื้อความให้กระจ่าง ถ้าขาดตัวกรรมเสียย่อมทำให้เสียความ และทำให้ผู้ฟังไม่เข้าใจความหมายของผู้พูด ธาตุเช่นนี้เป็น สกัมมธาตุ เช่น ปจฺ ธาตุ ในความหุง-ต้ม ถ้ากล่าวเพียงว่า หุง-ต้ม เท่านั้น ยังหาทำให้ผู้ฟังเข้าในความหมายได้พอเพียงไม่ ไม่ทราบว่า หุงต้มอะไร ยังเป็นเหตุให้ถามอยู่ร่ำไป ถ้าขืนไม่เพิ่มกรรมเข้ามา ย่อมผิดต่อภาษานิยม เพราะทำให้ขาดความไป ต่อเมื่อเลือกตัวกรรมเพิ่มเข้าสักตัวหนึ่ง ว่า โอทนํ (ซึ่งข้าว) ย่อมทำให้เนื้อความสนิท ฟังไพเราะหู ถูกต้องตามภาษานิยม ฉะนั้น ในธาตุเช่นนี้พึงลงสันนิษฐานว่าเป็น สกัมมธาตุ ต้องเรียงหาตัวกรรมเสมอ จะขาดมิได้เลย.

ธาตุกลับความหมาย

ได้กล่าวแล้วว่า อุปสัค เมื่อใช้นำหน้าธาตุแล้ว ย่อมทำความหมายของธาตุเดิมให้เปลี่ยนผิดปกติไปได้ เมื่อจะกล่าวถึงหน้าที่ของอุปสัคที่ใช้นำหน้าธาตุโดยส่วนสำคัญแล้ว ก็อาจจำแนกได้เป็น ๓ คือ อุปสัคเบียนธาตุ ๑ อุปสัคสังหารธาตุ ๑ อุปสัคคล้อยตามความหมายของธาตุ ๑. การแปลกิริยาศัพท์ต่าง ๆ เป็นภาษาไทยตามธรรมดาย่อมแปลตามความของธาตุ ธาตุตัวใดมีนิยมให้แปลเป็นภาษาไทยว่ากระไร ก็ต้องแปลไปตามความนิยมที่บัญญัติไว้นั้น เช่น กรฺ ธาตุ บัญญัติให้แปลว่า "ทำ" คมฺ ธาตุ ให้แปลว่า "ไป, ถึง." เมื่อประกอบให้เป็นกิริยาว่า กโรติ ก็แปลว่า "ย่อมทำ, ทำอยู่, จะทำ." คจฺฉติ "ย่อมไป, ไปอยู่, จะไป." เช่นนี้

เป็นต้น แต่ถ้าธาตุเหล่านี้ถูกนำไปประกอบกับอุปสัค คืออุปสัคนำหน้าแล้ว ความของกิริยาหาคงอยู่ตามรูปเดิมไม่ ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ แล้วแต่ความหมายของอุปสัคจะทำหน้าที่เช่นไร.

อุปสัคสังหารธาตุ ได้แก่อุปสัตที่เมื่อใช้นำหน้าธาตุที่ประกอบเป็นกิริยาศัพท์แล้ว ทำให้คำแปลของธาตุเดิมเปลี่ยนไปผิดรูป จนถึงตรงกันข้าม คือจะใช้คำแปลของธาตุเดิมไม่ได้ เช่น อุ. นิกฺขมติ ออกไป เป็น นิ อุปสัค ขมฺ ธาตุ ในความอดทน, อาคจฺฉนฺติ มา เป็น อา อุปสัค คมฺ ธาตุ ในความไป, เช่นนี้ เราจะเห็นได้แล้วว่า ผิดจากคำแปลของธาตุเดิมอย่างตรงกันข้ามทีเดียว จะแปลตามความหมายของธาตุเดิมไม่ได้เลย.

อุปสัคเบียนธาตุ ได้แก่อุปสัคที่เมื่อใช้นำหน้าธาตุที่ประกอบเป็นกิริยาศัพท์แล้ว ทำให้คำแปลของธาตุเดิมเปลี่ยนไปบ้างเล็กน้อย แต่ไม่ถึงกับกลับความจนผิดรูปเดิม. ยังพอสังเกตต้นเค้าของธาตุเดิมได้ เช่น อุ. ปฏิกฺกมติ ถอยกลับ เป็น ปฏิ อุปสัค กมฺ ธาตุ ในความก้าวไป, อธฺคจฺฉติ บรรลุ เป็น อธิ อุปสัต คมฺ ธาตุ ในความถึง เช่นนี้ เราจะเห็นได้แล้วว่า คำแปลของธาตุเปลี่ยนไปบ้าง แต่ยังใช้ความหมายของธาตุเล็งเนื้อความ.

อุปสัคคล้อยตามธาตุ ได้แก่อุปสัคที่เมื่อใช้นำหน้าธาตุที่ประกอบเป็นกิริยาศัพท์แล้ว ไม่ทำให้คำแปลของธาตุเดิมเปลี่ยนไป เป็นเพียงส่งเสริมทำให้ธาตุมีความหมายแรงขึ้นกว่าเดิม เช่น อุ. อปคจฺฉติ หลีกไป เป็น อป อุปสัค คมฺ ธาตุ ในความไป, อติกฺกมติ

ก้าวล่วง เป็น อติ อุปสัค กมฺ ธาตุ ในความก้าวไป, เช่นนี้เราจะเห็นได้แล้วว่า คำแปลของธาตุเดิมก็คงรูปอยู่ เมื่อเพิ่มอุปสัคเข้ามาทำให้คำแปลของธาตุแรงขึ้นกว่าเดิม.

อุปสัคต่าง ๆ ที่ใช้นำหน้าธาตุ ไม่จำกัดว่าจะต้องใช้กี่ตัว บางคราวก็ใช้อุปสัคนำเพียงตัวเดียวบ้าง เช่น อุ. วิ - เนติ ฝึก, อนุ-ยุญฺชติ ตามประกอบ, บางคราวก็ใช้นำซ้อนกัน ๒ ตัวบ้าง เช่น อุ. ปจฺจ-า-คจฺฉติ กลับมา เป็น ปฏิ+อา อุปสัค แปลง ฏ หลัง ป เป็น ต แปลง อิ เป็น ย ได้รูปเป็น ตฺย แล้วแปลง ตฺย เป็น จฺจ อพฺภุคฺคจฺฉติ ฟุ้งไป เป็น อภิ+อุ อุปสัค แปลง อภิ เป็น อพฺภ บางคราวก็ใช้ซ้อนกันถึง ๓ ตัวบ้าง เช่น อุ. สมนฺนาหรติ ประมวลมา เป็น สํ+อนุ+อา อุปสัต หรฺ ธาตุ ในความนำไป เป็นต้น.

ต่อไปนี้เป็นอุทาหรณ์ของธาตุบางตัว ที่เมื่อใช้ อุปสัค นำหน้าแล้ว มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากธาตุเดิม หรือทำให้ธาตุมีความแรงขึ้นอย่างไร พึงสังเกตดังต่อไปนี้ :-

กมฺ ธาตุ

ในความ	"ก้าวไป"
กมติ	ก้าวไป
อกฺ+กมติ	เหยียบ (อา+กมฺ)
อติกฺ+กมติ	ก้าวล่วง
อภิกฺ+กมติ	ก้าวไปข้างหน้า
อุปกฺ+กมติ	ก้าวเข้าไป, พยายาม

อุป+สงฺ+กมติ	เข้าไปหา (อุป+สํ+กมฺ)
โอกฺ+กมติ	ก้าวลง
ปกฺ+กมติ	หลีกไป
ปฏิกฺ+กมติ	ถอยหลัง
วี+ติกฺกมติ	ล่วงเกิน, ล่วงละเมิด (วิ+อติ+กมฺ).

คมฺ ธาตุ

ในความ "ไป"

คจฺฉติ	ไป
อธิ+คจฺฉติ	ถึง, บรรลุ
อนุ+คจฺฉติ	ไปตาม
อป+คจฺฉติ	หลีกไป
อพฺภุค+คจฺฉติ	ฟุ้งไป (อภิ+อุ+คมฺ)
อา+คจฺฉติ	มา
อุค+คจฺฉติ	ขึ้นไป
อุป+คจฺฉติ	เข้าใกล้
นิ+คจฺฉติ	เข้าถึง
ปจฺจา+คจฺฉติ	กลับมา (ปฏิ+อา+คมฺ)
วิ+คจฺฉติ	ปราศไป
สมา+คจฺฉติ	มาพร้อมกัน, มาประชุม (สํ+อา+คมฺ).

ญา ธาตุ

ในความ "รู้"

ชานาติ	รู้
อนุ+ชานาติ	อนุญาต, ยินยอม
อภิ+ชานาติ	รู้ยิ่ง
อว+ชานาติ	ดูหมิ่น
อา+ชานาติ	รู้ทั่ว
ป+ชานาติ	รู้ชัด
ปฏิ+ชานาติ	ปฏิญญา, ยอมรับ
ปริ+ชานาติ	รู้รอบคอบ , กำหนดรู้
วิ+ชานาติ	รู้แจ้ง
สญฺ+ชานาติ	เข้าใจ, จำได้.

ศัพท์พิเศษที่ใช้นำหน้ากิริยา

ศัพท์กิริยาอาขยาต ซึ่งนอกจากใช้อุปสัคนำหน้า ยังมีศัพท์พิเศษบางศัพท์ซึ่งอาจให้นำหน้ากิริยาได้อีก ศัพท์เหล่านี้มีกำหนดให้ใช้ได้บางตัวเท่านั้น และเป็นศัพท์ที่มักใช้ดื่นในปกรณ์ต่าง ๆ มาก ศัพท์เหล่านี้เวลาแปลมักแปลต่อจากกิริยา คือแปลภายหลังเมื่อแปลกิริยาเสร็จแล้ว ไม่เหมือนอุปสัคบางตัว ซึ่งบางคราวก็ใช้แปลก่อนหน้ากิริยาได้ เช่น อุ. อุคฺคจฺฉติ ขึ้นไป, อปคจฺฉติ หลีกไป เป็นต้น, บางคราวก็แปลหลังกิริยา เช่น อุ. โอกฺกมิ ก้าวลง, อุปเนติ นำเข้า เป็นต้น ที่แปลเช่นนี้ ก็แล้วแต่ความหมาย

ว่าแปลเช่นไรจะได้ความตามภาษาไทย. ศัพท์พิเศษนอกจากอุปสัค เหล่านี้ มีตัวอย่างที่ใช้อยู่บ้าง เช่น อุ. ครุกโรติ ย่อมทำให้หนัก (ทำความเคารพ). สจฺฉิกรุสุ ทำให้แจ้งแล้ว, สจฺฉากาสิ ได้ทำให้แจ้งแล้ว, ปาตุภวิ ปรากฏแล้ว, ปาตุรโหสิ ได้ปรากฏแล้ว, มนสิกโรติ ย่อมทำไว้ในใจ, พยนฺติกาหติ จักทำให้สิ้นไป, อาวิภวิสฺสนฺติ จักมีแจ้ง, อลงฺกโรติ ย่อมประดับ, สมญฺจเรยฺย พึงประพฤติสม่ำเสมอ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีอยู่มาก ที่ยกมานี้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น.

กิริยาศัพท์ที่ใช้ดุจคุณ

นอกจากนี้ ยังมีกิริยาศัพท์บ้าง ซึ่งอาจนำไปใช้เข้าสมาส คือเชื่อมกับศัพท์นามอื่นได้อีก เวลาแปลกลายเป็นคุณศัพท์ไปก็มี แต่ศัพท์เหล่านี้มีปรากฏอยู่ก็เห็นเพียง ๒ ศัพท์ คือ อตฺถิ (มีอยู่) กับ นตฺถิ (ย่อมไม่มี) ซึ่งเป็นจำพวก อสฺ ธาตุ เช่น อุ.ว่า อตฺถิภาโว ความที่แห่ง.... มีอยู่, นตฺถิภาโว ความที่แห่ง....ไม่มี, นตฺถิปูโว ขนมไม่มี.

อสฺ ธาตุ

ธาตุนี้เป็นไปใน "ความมี" "ความเป็น" เป็นธาตุซึ่งมีวิธีเปลี่ยนแปลงแปลกจากธาตุสามัญอื่น ๆ มีหลักเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงเฉพาะตนเอง เพราะฉะนั้น เพื่อความสะดวกจะได้รวมมากล่าวไว้ในที่นี้เสียทีเดียว. การเปลี่ยนแปลงของธาตุนี้ เมื่อรวบรวมเป็นหัวข้อที่สำคัญแล้วก็คือ เมื่อประกอบกับวิภัตติแล้ว ลบต้นธาตุบ้าง

ลบทีสุดธาตุบ้าง มีอำนาจให้แปลงวิภัตติ แปลงตัวเอาพร้อมทั้งวิภัตติบ้าง ทีฆะต้นธาตุบ้าง พึงเห็นดังต่อไปนี้ :-

คงวิภัตติไว้	ลบต้นธาตุ	อุ. สนฺติ.
"	ลบที่สุดธาตุ	อุ. อสิ.
"	ทีฆะต้นธาตุ	อุ. อาส, อาสุํ, อาสิตฺถ, อาสิ, อาสิมฺหา.
แปลงวิภัตติ	ลบต้นธาตุ	อุ. สิยา, สิยุํ.
"	ลบที่สุดธาตุ	อุ. อตฺถิ, อตฺถ, อมฺหิ, อมฺห.
"	กับทั้งธาตุ	อุ. อสฺส, อสฺสุ, อสฺสถ, อสฺสํ, อสฺสาม.

๗. วาจก

วาจก หมายความว่า กิริยาศัพท์ซึ่งกล่าวบทซึ่งเป็นประธาน ได้แก่บ่งให้ทราบบทที่เป็นประธานในประโยค กิริยาศัพท์ที่จะเป็นวาจกได้ ต้องประกอบด้วยวิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ (ดังกล่าวแล้ว) และปัจจัย (ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า) กิริยาศัพท์ซึ่งประกอบด้วยเครื่องปรุงดังกล่าวมานี้ มีอยู่ในประโยคแห่งคำพูดใด ย่อมแสดงให้ทราบถึงตัวประธานในประโยคนั้นว่ามีอยู่ แม้จะไม่ปรากฏตัวในประโยคก็ตาม โดยอาศัยกิริยานั่นเองเป็นเครื่องชี้ กิริยาศัพท์อันบ่งประธาน ซึ่งเรียกว่า วาจก นี้ เมื่อจะกล่าวโดยประเภทมีอยู่ ๕ คือ :-

๑. **กัตตุวาจก** บ่งผู้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค.

๒. **กัมมาวาจก** บ่งผู้ถูกทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค.

๓. **ภาววาจก** บ่งเพียงความมีความเป็น ไม่มีตัวประธาน.

๔. **เหตุกัตตุวาจก** บ่งผู้ใช้ให้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค.

๕. **เหตุกัมมาวาจก** บ่งผู้ที่ถูกเขาใช้ให้ทำ ยกขึ้นเป็นประธานในประโยค.

วาจกเหล่านี้ ผู้ศึกษาจะสังเกตให้ทราบได้แน่ชัดว่าเป็นวาจกอะไร ต้องอาศัยปัจจัยซึ่งท่านจัดไว้ประจำหมวดของ วาจก นั้น ๆ เป็นเครื่องบ่งให้ทราบ.

๑. กัตตุวาจก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ทำ คือยกผู้ว่าขึ้นเป็นประธานในประโยค แสดงว่า ตัวที่เป็นประธานในประโยคนั้นเป็นผู้ทำเอง และกิริยาที่คุมพากย์เป็นของผู้ทำนั้น กิริยาศัพท์นั้นเป็นกัตตุวาจก กิริยาศัพท์ในวาจกนี้ ใช้ประกอบด้วยปัจจัย ๑๐ คือ **อ, เอ, ย, ณุ, ณา, นา, ณฺหา, โอ, เณ, ณฺย.** ตัวใดตัวหนึ่ง และวิภัตติก็มักใช้ประกอบด้วยวิภัตติฝ่ายปรัสสบทเป็นส่วนมาก (ฝ่ายอัตตโนบทก็มีบ้าง แต่มีเป็นส่วนน้อย) เช่น อุ. ว่า สิสฺโส สิปฺปํ สิกฺขติ ศิษย์ศึกษาอยู่ซึ่งศิลปะ. ในที่นี้ สิกฺขติ (ศึกษาอยู่) เป็นกัตตุวาจก เพราะประกอบด้วย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ บ่งตนเองว่าเป็นกิริยาของ สิสฺโส (ศิษย์) ซึ่งเป็นบทประธานในประโยค ด้วยมีปัจจัยแลวิภัตตินั้นเป็นเครื่อง

หมาย และ สิสฺโส ก็เป็นผู้ทำด้วยตนเองในกิริยา คือ สิกฺขติ, สิปฺปํ (ซึ่งศิลปะ) เป็นกรรม คือ เป็นสิ่งที่ถูกศิษย์ศึกษา แต่ตัวกรรมไม่สู่เป็นสิ่งสำคัญในวาจกนี้ เพราะกิริยาศัพท์ที่เป็นธาตุไม่มีกรรม ก็อาจใช้ได้ในวาจกนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม่จำเป็นต้องมีก็ได้ ในเมื่อกิริยาศัพท์เป็นอกัมมธาตุ เพราะวาจกนี้ ใช้กิริยาศัพท์ที่เป็นอกัมมธาตุ และสกัมมธาตุก็ได้ทั้ง ๒ ชนิด. หลักสำคัญที่ผู้ศึกษาจะพึงสังเกตในวาจกนี้ก็มีอยู่ ๓ อย่าง คือ **กัตตา** ผู้ทำ ซึ่งเป็นตัวประธาน ต้องประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ ๑. **กรรม** ผู้ หรือ สิ่งที่ถูกทำ ต้องประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ ๑. **กิริยา** อาการที่ทำ ต้องประกอบด้วยปัจจัยทั้ง ๑๐ ตัว ตัวใดตัวหนึ่งดังที่กล่าวมาแล้ว ๑. อนึ่ง สำหรับธาตุที่ไม่มีกรรม ก็มีตัวสำคัญอยู่ ๒ คือ **กัตตา** และ **กิริยา** เท่านั้น เช่น อุ. ว่า พหู ชนา อิธ สนฺนิปตึสุ ชน ท. มาก ประชุมกันแล้วในที่นี้ ในประโยคนี้ ชนา เป็น กัตตา เพราะเป็นผู้ทำในประโยค สนฺนิปตึสุ เป็น กิริยา เพราะบ่งตนเองว่าเป็นกิริยาของ ชนา ส่วน กรรม หามีไม่ เพราะ สนฺนิปตึสุ เป็นธาตุไม่มีกรรม.

๒. กัมมวาจาก

กิริยาศัพท์ใดกล่าว ผู้ หรือ สิ่งที่ถูกเข้าทำ คือ ยก ผู้ หรือสิ่งที่ถูกทำขึ้นเป็นประธานในประโยค แสดงว่า ตัวที่เป็นประธานในประโยคถูกเขาทำ มิได้ทำเอง และกิริยาที่คุมพากย์ก็เป็นของ ผู้ หรือสิ่งที่ถูกทำหน้า กิริยาศัพท์นั้นเป็นกัมมวาจก กิริยาศัพท์ในวาจกนี้

ใช้ประกอบด้วย ย ปัจจัยตัวเดียวเท่านั้น และลง อิ อาคม หน้า ย ด้วย แต่ อิ อาคม ไม่แน่นัก ในบางแห่งไม่ต้องลงก็ได้ ส่วนวิภัตติ โดยมากมักใช้ฝ่ายอัตตโนบท (ฝ่ายปรัสสบทก็มีบ้าง แต่มีเป็นส่วนน้อย) เช่น อุ. ว่า สิสฺเสน สิปฺปํ สิกฺขิยเต ศิลปะอันศิษย์ศึกษาอยู่ สิกฺขิยเต (ศึกษาอยู่) เป็นกัมมวาจาก เพราะประกอบด้วย ย ปัจจัย และ อิ อาคม หน้า ย, เต วิภัตติ บ่งตนเองว่าเป็น กิริยา ของ สิปฺปํ (ศิลปะ) ซึ่งเป็นประธาน ด้วยปัจจัย และ วิภัตติเป็นเครื่องหมาย สิสฺเสน (อันศิษย์) เป็น กัตตา ผู้ทำ แต่มิได้เป็นประธานในประโยค. ในวาจกนี้ ยกกรรมขึ้นเป็นประธาน เพราะฉะนั้น กิริยาจึงต้อใช้ สกัมมธาตุอย่างเดียว จะใช้อกัมมธาตุหาได้ไม่ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพื่อให้ตรงกับที่ใช้กรรมเป็นตัวประธาน. หลักสำคัญที่ผู้ศึกษาจะพึงสังเกตในวาจกนี้ก็มี ๓ เหมือนกัตตุวาจก ต่างแต่ในวาจกนี้ **กัตตา** ประกอบด้วยตติยาวิภัตต, **กรรม** ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ, **กิริยา** ประกอบด้วย ย ปัจจัย และ อิ อาคม หน้า ย, ซึ่งจะขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่ได้. กิริยาในกัมมวาจกนี้ บางตัวที่ไม่ต้องลง อิ อาคม มักแปลงปัจจัย คือลง ย ปัจจัยแล้ว ก็แปลง ย กับที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะเพิ่มเข้ามาอีกตัวหนึ่งตามวรรคของตน เช่น ปจฺ ธาตุ แปลง จ ที่สุดธาตุกับ ย เป็น จฺจ สำเร็จรูปเป็น ปจฺจติ ลภฺ ธาตุ แปลง ภ ที่สุดธาตุกับ ย เป็น พฺภ สำเร็จรูปเป็น ลพฺภติ เป็นต้น บางคราวถ้าเป็นธาตุตัวเดียว ก็มักซ้อน ยฺ พยัญชนะที่หน้า ย ปัจจัยบ้าง เช่น สุยฺยเต เป็นต้น เช่นนี้ไม่ต้องลง อิ อาคม.

๓. ภาววาจก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวเพียงความมีความเป็นเท่านั้น ไม่กล่าว กัตตา และ กรรม คือ ไม่ยกผู้ทำหรือสิ่งที่ถูกทำขึ้นเป็นบทประธานในประโยค กิริยาศัพท์นั้นเป็น ภาววาจก. กิริยาศัพท์ ในวาจกนี้ใช้ประกอบด้วย ย ปัจจัย เหมือนกัมมวาจก ต่างแต่ไม่มี อิ อาคมเท่านั้น และใช้ เต วิภัตติ ฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ อย่างเดียวเท่านั้น ส่วนตัว กัตตา จะใช้เป็นพหุวจนะ และ บุรุษอื่น ๆ ก็ได้ไม่จำกัด เช่น อุ. ว่า เตน ภูยเต อันเขาเป็นอยู่. เตน เป็น กัตตา ใน ภูยเต, ภูยเจ เป็นภาววาจก เพราะประกอบด้วย ย ปัจจัย เต วิภัตติ ฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ. หลักสำคัญที่ผู้ศึกษาจะพึงสังเกตในวาจกนี้มี ๒ คือ **กัตตา** ผู้ทำ ๑ **กิริยา** ๑ . กัตตา ต้องเป็นตติยาวิภัตติเท่านั้น ส่วน วจนะ จะเป็น เอก. หรือ พหุ. ก็ใช้ได้ทั้ง ๒ ประการ กิริยาต้องประกอบด้วย ย ปัจจัย เต วิภัตติ เอกวจนะ และธาตุที่จะพึงใช้ประกอบเป็นกิริยาในวาจกนี้ นิยมใช้เฉพาะ อกัมมธาตุเท่านั้น สกัมมธาตุหาใช้ได้ไม่.

๔. เหตุกัตตุวาจก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวถึงผู้ที่ใช้ให้คนอื่นทำ คือ ยกผู้ใช้ขึ้นเป็นตัวประธานในประโยค แสดงว่าตัวประธานของกิริยาซึ่งเป็นตัวคุมพากย์ในประโยคนั้น มิได้ลงมือทำเอง เป็นแต่บังคับให้ผู้อื่นทำ และกิริยาก็เป็นของผู้ใช้นั้น หาเป็นกิริยาของผู้ถูกใช้ หรือสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำไม่

กิริยาศัพท์นั้นเป็นเหตุกัตตุวาจก คือ กล่าวผู้ทำอันเป็นเหตุคือเป็นผู้ใช้. ในวาจกนี้ใช้ประกอบด้วยปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ, ณย, ณาเป, ณาปย.** ตัวใดตัวหนึ่ง เช่น อุ. ว่า อาจริโย สิสฺสํ สิปฺปํ สิกฺขาเปติ อาจารย์ยังศิษย์ให้ศึกษาอยู่ซึ่งศิลปะ. สิกฺขาปติ (ให้ศึกษาอยู่) เป็นเหตุกัตตุวาจก เพราะประกอบด้วย ณาเป ปัจจัย ติ วิภัตติ ซึ่งบ่งให้ทราบว่าเป็นกิริยาของ อาจริโย (อาจารย์) อันเป็นตัวประธานของกิริยาศัพท์ ด้วยมีปัจจัย และ วิภัตตินั้นเป็นเครื่องหมาย, สิสฺสํ (ยังศิษย์) เป็นการิตกรรม คือผู้ถูกเขาใช้, สิปฺปํ (ซึ่งศิลปะ) เป็นกรรม (อวุตตกรรม) คือสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ, หลักสำคัญที่ผู้ศึกษาจะพึงสังเกตในวาจกนี้ มี ๕ อย่าง คือ เหตุกัตตา ผู้ทำที่เป็นเหตุ คือ ผู้ใช้ ๑ **การิต-กรรม** ผู้ถูกใช้ ๑ **กรรม** สิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ ๑ **กิริยา** ๑. ผู้ใช้ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ, ผู้ถูกใช้ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติบ้าง ตติยาวิภัตติบ้าง, สิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ กิริยาประกอบด้วยปัจจัยตัวใดตัวหนึ่งใน ๔ ตัวดังกล่าวแล้ว และใช้วิภัตติฝ่ายปรัสสบท ธาตุที่ใช้ในวาจกนี้ใช้ได้ทั้งที่เป็นสกัมมธาตุและอกัมมธาตุ.

๕. เหตุกัมมวาจก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ คือ ยกสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำขึ้นเป็นบทประธานในประโยค แสดงว่าตัวประธานในประโยคนั้นเป็นสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ และกิริยาศัพท์ที่ใช้คุมพากย์ ก็เป็นกิริยาของสิ่งนั้น หาเป็นกิริยาของผู้ใช้หรือผู้ถูกใช้ไม่ กิริยาศัพท์นั้นเป็นเหตุ-กัมมวาจก คือ กล่าวสิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำอันเป็นเหตุ ในวาจกนี้ประกอบ

ด้วยปัจจัยตัวใดตัวหนึ่งในกัตตุวาจก และประกอบด้วย ณาเป ปัจจัย กับทั้ง ย ปัจจัย อิ อาคมหน้า ย อีกด้วย ส่วนวิภัตติใช้ประกอบด้วย วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท เช่น อุ. อาจริเยน สิสฺเสน สิปฺปํ สิกฺขาปิยเต ศิลปะอันอาจารย์ยังศิษย์ให้ศึกษาอยู่ สิกฺขาปิยเต (ให้ศึกษาอยู่) เป็นเหตุกัมมวาจก เพราะประกอบด้วย ณาเป และ ย ปัจจัย อิ อาคม บ่งตัวเองว่าเป็นกิริยาของ สิปฺปํ (ศิลปะ) ซึ่งเป็นบทประธานใน ประโยค อาจริเยน (อันอาจารย์) เป็นเหตุกัตตา คือ ผู้ใช้ให้ทำ สิสฺเสน เป็นการิตกรรม คือ ผู้ถูกเขาใช้ให้ทำ.

หลักสำคัญที่ผู้ศึกษาจะพึงสังเกตในวาจกนี้ มี ๔ อย่าง คือ เหตุกัตตา ผู้ให้ ๑ การิตกรรม ผู้ถูกใช้ ๑ เหตุกรรม สิ่งที่ผู้ถูกใช้ทำ ๑ กิริยา ๑. ผู้ใช้ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ ใช้อายตนิบาตว่า "อัน" ผู้ถูกใช้ประกอบด้วยตติยาวิภัตติเหมือนกัน แต่ใช้อายตนิบาตว่า"ยัง" และประกอบด้วยทุติยาวิภัตติบ้าง, สิ่งที่ถูกผู้ถูกใช้ทำ ประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ เป็นประธานในประโยค. กิริยา ประกอบด้วยเครื่องหมายดังกล่าวแล้ว ส่วนธาตุใช้เฉพาะสกัมมธาตุอย่างเดียวเท่านั้น.

วิธีสลับวาจก

ในวาจกทั้ง ๕ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ บางคราวในการแปลภาษามคธกลับมาเป็นภาษาไทย บางประโยคแปลตามรูปของประโยค และตามวาจกเดิมได้ความดี, แต่บางคราวก็ขัดข้องต่อภาษาไทย คือแปลตามวาจกเดิมไม่สู้จะได้เนื้อความสนิท ดังนั้น เพื่ออนุโลมให้เหมาะสม

ถูกต้องกับภาษานิยม ท่านจึงมีวิธีใช้สลับวาจก คือกลับกันได้ เช่น ประโยคที่เป็นกัตตุวาจก เฉพาะประกอบกับธาตุที่มีกรรม อาจกลับความให้เป็นกัมมวาจกได้ อุ. ว่า ชโน กมฺมํ กโรติ ชนทำอยู่ซึ่งการงาน. เปลี่ยนเป็นกัมมวาจกว่า ชเนน กมฺมํ กริยเต การงานอันชนทำอยู่ ดังนี้ก็ได้. กัตตุวาจก เฉพาะธาตุไม่มีกรรม อาจกลับความให้เป็นภาววาจกก็ได้ อุ. ว่า โส คจฺฉติ เขาไปอยู่. เปลี่ยนเป็นภาววาจกว่า เตน คจฺฉยเต[๑] อันเขาไปอยู่ ดังนี้ก็ได้ และในฐานะเช่นเดียวกัน แต่ภาววาจกจะกลับไปกัมมวาจกหาได้ไม่ เพราะภาววาจกใช้ได้เฉพาะกับอกัมมธาตุเท่านั้น. อนึ่ง ประโยคเหตุกัตตุวาจก อาจกลับเป็นเหตุกัมมวาจกได้ และในทำนองเดียวกัน ประโยคเหตุกัมมวาจก ก็อาจกลับเป็นประโยคเหตุกัตตุวาจกได้ หลักสำคัญของการเปลี่ยนมีอยู่เพียงว่า ให้เปลี่ยนตัว กัตตา กรรม และปัจจัยให้ถูกต้องตามวาจกที่ประสงค์จะเปลี่ยน ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในวาจกนั้น ๆ ก็นับว่าเป็นอันใช้ได้. ถ้าแม้ในการแปลถือความก็เช่นเดียวกัน เช่นเห็นประโยคที่เป็นกัมมวาจกว่า ภาริยํ เม กมฺมํ กริยเต กรรมหนักอันเราย่อมทำ. อาจแปลกลับเป็นประโยคกัตตุวาจกก็ได้ว่า เราย่อมทำกรรมหนัก เช่นนี้เป็นต้น หรือประโยคเหตุกัตตุวาจกว่า เคหํ ฌาเปสิ (เขา) ยังเรือนให้ไหม้แล้ว. อาจแปลกลับเป็นประโยคกัตตุวาจกก็ได้ว่า (เขา) เผาแล้วซึ่งเรือน เช่นนี้เป็นต้น.

๑. คจฺฉิยเตติปิ ทิสฺสติ.

ความสำคัญของวาจก

ในการพูดหรือการแต่งหนังสือ ที่ผู้พูดหรือผู้แต่งต้องการให้ผู้อื่นเข้าใจความประสงค์ในถ้อยคำของตน หรือในการที่เราจะอ่านหนังสือที่ท่านแต่งไว้ วาจกจัดว่าเป็นสำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่ง เพราะถ้าผู้พูดผู้แต่ง หรือผู้อ่านำไม่เข้าใจ หรือไม่มีความชำนาญพอเพียงในวิธีการใช้วาจกแล้ว ย่อมทำเนื้อความที่ตนประสงค์ให้เสียไป หรือมิฉะนั้นก็อ่านไม่เข้าใจความหมายที่ท่านแต่งไว้ เพราะฉะนั้น การกำหนดวาจกให้แม่นยำ จึงเป็นเครื่องอุปกรณ์อันสำคัญยิ่ง เพราะในคำพูดประโยคหนึ่ง ๆ ต้องมีวาจกประจำอยู่เสมอ จะละเว้นเสียมิได้ เว้นแต่ในบางประโยคที่ไม่จำต้องใช้กิริยาเท่านั้น แต่ก็มีเป็นส่วนน้อย ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงควรกำหนดจดจำความหมายของวาจกทั้ง ๕ นี้ให้แม่นยำ จักได้เป็นผู้ฉลาดในการใช้คำพูดได้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาดทั้งในการพูด การเขียน และในการแปลประโยคต่าง ๆ ที่ท่านได้ร้อยกรองไว้แล้ว.

๘. ปัจจัย

ปัจจัย นี้ สำหรับใช้ลงประกอบกับธาตุ ใช้ลงข้างหน้าวิภัตติ เป็นเครื่องแสดงให้ทราบถึงวาจก การที่จะกำหนดวาจกให้แม่นยำ ต้องอาศัยปัจจัยที่ประกอบเป็นเครื่องสังเกต เพราะทุกวาจกต่างมีปัจจัยเป็นเครื่องชี้บอก ปัจจัยนั้นท่านก็จัดไว้เป็น ๕ หมวด ตามวาจก เมื่อจะกล่าวรวมเป็นตัว ๆ ในอาขยาตนี้ ท่านจัดปัจจัยไว้ ๒๑ ตัว คือ :-

กัตตุวาจก มีปัจจัย ๑๐ ตัว คือ **อ, เอ, ย, ณุ, ณา, นา, ณฺหา, โอ, เณ, ณย.** ใช้ลงตัวใดตัวหนึ่งเป็นเครื่องหมาย และปัจจัย

เหล่านี้ ท่านจัดลงในธาตุ ๘ หมวด ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วหมวดธาตุข้างต้น.

กัมมวาจก มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย และลง อิ อาคมหน้า ย ปัจจัยนั้น เพิ่มเข้ามาอีกตัวหนึ่ง ซึ่งมิใช่ปัจจัยด้วย.

ภาววาจก มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ย.

เหตุกัตตุวาจก มีปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ, ณย, ณาเป, ณาปย.** ใช้ลงตัวใดตัวหนึ่งเป็นเครื่องหมาย.

เหตุกัมมวาจก ใช้ลงปัจจัย ๑๐ ตัว ๆ ใดตัวหนึ่งในกัตตุวาจกนั้นด้วย ลงปัจจัยในเหตุกัตตุวาจกอีกตัวหนึ่ง คือ **ณาเป** ด้วย ลง ย ปัจจัย อิ อาคมหน้า ย ด้วย รวมลงพร้อมกัน เป็นอันว่า เหตุกัมมวาจก ไม่มีปัจจัยของตนเอง ต้องยืมปัจจัยในกัมมวาจกและเหตุกัตตุวาจก ทั้ง ย ปัจจัย อิ อาคม ของกัมมวาจกมาใช้เป็นเครื่องหมาย.

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยพิเศษสำหรับประกอบกับธาตุและนามศัพท์อีก ๕ ตัว คือ **ข, ฉ, ส, อาย, อิย.** ซึ่งท่านมิได้จัดลงในวาจกไหน แต่เมื่อสังเกตตามที่ใช้ในปกรณ์ทั้งหลาย มีปรากฏใช้แต่ในกัตตุวาจกทั้งนั้น วาจกอื่นหามีไม่ ฉะนั้น จึงน่าจะลงสันนิษฐานได้ว่า ปัจจัยทั้ง ๕ ตัวนี้ใช้ลงในกัตตุวาจกเท่านั้น.

วิธีลงและเปลี่ยนแปลงปัจจัย

ปัจจัยในกัตตุวาจก

อ เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว ไม่มีเปลี่ยนแปลงอย่างไร เป็น

แต่ลบออกเฉย ๆ และก็คงทำกิริยาศัพท์ให้คงอยู่ตามเดิม คล้ายกับมิได้ลง อ ปัจจัยเลยฉะนั้น แต่อาศัยเสียงที่อ่านเป็นเครื่องสังเกต คือมีเสียงสระ -ะ อยู่ท้ายธาตุและหน้าวิภัตติ อุ. หรติ, ลภติ, อิกฺขติ.

เอ ก็คือสระ เ- นั่นเอง เมื่อลงประกอบกับธาตุ ย่อมทำเสียงของพยัญชนะที่สุดธาตุให้เป็นเสียงสระ เ- ไป อุ. วเทหิ, มุญฺเจติ, ฺรุนฺเธหิ.

ย เมื่อลงประกอบกับธาตุ โดยมากถ้าธาตุตั้งแต่อายุ ๒ ตัวขึ้นไป มักแปลงกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะนั้น ๆ ดังได้แสดงไว้แล้วในหมวด ทิวฺ ธาตุ และถ้าธาตุตัวเดียวมักคง ย ไว้ อุ. ขียติ.

ณุ เมื่อลงประกอบกับธาตุ พฤทธิ์เป็น โณ อุ. สุโณติ, สํวุโณติ.

ณา เมื่อลงประกอบกับธาตุ คงไว้ตามรูปเดิม อุ. สุณาติ, วุณาติ.

นา เมื่อลงประกอบกับธาตุ คงไว้ตามรูปเดิม อุ. ชินาติ, ลุนาติ. บางคราวลบเสียบ้าง อุ. ชญฺญา, แปลงเป็น ณา บ้าง อุ. วิกฺกีณาติ, อุปจิณาติ, แปลงเป็น ย บ้าง อุ. นายติ.

ณฺหา เมื่อลงประกอบกับธาตุ คงไว้ตามรูปเดิม อุ. คณฺหาติ, ลบ อา แห่ง ณฺหา เสียบ้าง อุ. คณฺหนฺติ, ปฏิคฺคณฺหตุ.

โอ ก็คือสระ โ- นั่นเอง เมื่อลงประกอบกับธาตุ ย่อมทำพยัญชนะที่สุดธาตุให้เป็นเสียสระ โ- ไป อุ. ชาคโรติ, สกฺโกติ. แต่บางคราวแปลงเป็น อุ บ้าง อุ. กุรุเต, แปลงเป็น อว บ้าง อุ. กุพฺพติ.

เณ-ณย เมื่อลงประกอบกับธาตุ ลบ ณ เสียคงไว้แต่สระ เ- และพยัญชนะ คือ -ย และปัจจัย ๒ ตัวนี้ เป็นปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ

ตามธรรมดาของปัจจัยนี้ เมื่อลงแล้วมีอำนาจดังนี้คือ :- ถ้าพยัญชนะหน้าธาตุเป็นรัสสะ คือ เป็น อ, อิ, อุ, ไม่มีพยัญชนะสังโยคคือตัวสะกด อ ต้องทีฆะเป็น อา, อิ ทีฆะเป็น อี หรือวิการเป็น เอ, อุ ทีฆะเป็น อ หรือวิการเป็น โอ, แต่ถ้าเป็นทีฆะอยู่แล้ว ก็คงไว้ตามเดิมไม่เปลี่ยนแปลง พึงตรวจดูตามที่ได้อธิบายไว้แล้วในหมวด จุร. ธาตุ.

อนึ่ง พึงทราบไว้เป็นพิเศษอีกว่า ณ ปัจจัย หรือปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ในที่ทุกแห่ง มีวิธีลงและเปลี่ยนแปลงทำนองเดียวกันนี้เสมอไป แต่มียกเว้นอยู่ ๓ ตัวเท่านั้น คือ **ณุ, ณา, ณฺหา,** เพราะปัจจัย ๓ ตัวนี้ คงไว้ไม่ลบ และไม่มีอำนาจที่จะทำอะไรแก่พยัญชนะต้นธาตุเหมือน ณ ปัจจัย และปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ตัวอื่น ๆ จะเปลี่ยนแปลงบ้าง ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงตัวเองเท่านั้น มิได้เปลี่ยนแปลงสระของพยัญชนะต้นธาตุให้เป็นอย่างอื่น.

ปัจจัยในกัมมวาจก

ย เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว โดยมากคง ย ไว้ ถ้าคงไว้เช่นนั้น ต้องลง อิ อาคมข้างหน้า ย อีกด้วย อุ. ปจิยเต, คหิยเต. ถ้าคงไว้ไม่ลง อิ อาคม ต้องซ้อน ยฺ เช่น สุยฺยเต. หนึ่ง บางคราวแปลงกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะนั้นๆ คือตามแต่พยัญชนะที่สุดธาตุจะเป็นพยัญชนะอะไร ก็แปลงเป็นพยัญชนะตัวนั้นเพิ่มเข้ามาเป็นตัวสะกดอีกตัวหนึ่ง อุ. ปจฺจติ, วุจฺจติ, วิชฺชติ. ถ้าพยัญชนะที่สุดธาตุใช้เป็นตัวสะกดไม่ได้ ก็ให้แปลงเป็นพยัญชนะที่เป็นตัวสะกดได้ในวรรคเดียวกัน อุ. ลพฺภติ, วุยฺหติ. วิธีแปลงเช่นนี้เหมือนกับ ย

ปัจจัยในหมวด ทิวฺ ธาตุ แต่การที่จะสังเกตทราบได้ว่าเป็น ย ปัจจัยในกัตตุวาจก หรือกัมมวาจก ต้องแล้วแต่เหตุที่ใช้ คือถ้าประกอบกับธาตุในหมวด ทิวฺ เป็นกัตตุวาจก, ถ้าประกอบกับธาตุนอกนี้ และเป็นสกัมมธาตุเท่านั้น เป็นกัมมวาจก.

ปัจจัยในภาววาจก

ย เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว คงไว้ตามรูปเดิม ไม่มีวิธีเปลี่ยนแปลงอะไร และต่างจากกัมมวาจก คือไม่ต้องลง อิ อาคมหน้า ย อุ. คจฺฉยเต[๑] ภูยเต. และลงที่อกัมมธาตุอย่างเดียว.

ปัจจัยในเหตุกัตตุวาจก

เณ-ณย ๒ ตัวนี้ เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว มีวิธีเหมือนดังที่ได้อธิบายแล้วในกัตตุวาจก ต่างกันเพียงว่า ถ้าปัจจัย ๒ ตัวนี้ ลงประกอบกับธาตุในหมวด จุรฺ ธาตุ ก็เป็นกัตตุวาจก ถ้าลงประกอบกับธาตุอื่นนอกจากหมวด จุรฺ ธาตุแล้ว เป็นเหตุกัตตุวาจก.

ณาเป เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว ลบ ณ เสีย คงเหลือไว้แต่-าเป เป็นเครื่องปรากฏแสดงให้ทราบได้ อุ. อาโรจาเปสิ, คณฺหาเปติ.

ณาปย เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว ลบ ณ เสีย คงเหลือไว้แต่-าปย เป็นเครื่องปรากฏแสดงให้ทราบได้ อุ. ปาจาปยติ, การาปยติ.

ปัจจัยในเหตุกัมมวาจก

สำหรับปัจจัยในวาจกนี้ ไม่มีเฉพาะ ต้องอาศัยปัจจัยในกัตตุวาจก

๑. คจฺฉิยเตติปิ ทิสฺสติ.

และ ณาเป ปัจจัยในเหตุกัตตุวาจก ประกอบกัน เป็นเครื่องลงที่ธาตุ และต่างจาก ณาเป ปัจจัยในเหตุกุตตุวาจกเพียงลง อ อาคมหน้า ย ประจำเสมอไป ซึ่งจะขาดเสียมิได้ อุ, ปาจาปิยเต, การาปิยเต, ปติฏฺฐาปิยเต.

ข, ฉ, ส. ปัจจัย ๓ ตัวนี้ มีวิธีเปลี่ยนแปลงแปลกจากปัจจัยตัวอื่นมาก จำต้องอธิบายมากสักหน่อย ดังวิธีที่จะได้อธิบายดังต่อไปนี้ วิธีนี้ท่านเรียกว่า "อัพภาส."

อัพภาส

คำว่า "อัพภาส" นี้ ได้แก่การที่ทำ เทฺวภาวะ พยัญชนะเพิ่มลงข้างหน้าธาตุอีกตัวหนึ่ง. อัพภาส นี้ โดยมากนิยมใช้ในบาลีไวยากรณ์นี้ ก็เฉพาะปัจจัย ๓ ตัว คือ **ข, ฉ, ส.** ส่วนปัจจัยนอกนี้ก็มีบ้าง แต่มีเป็นส่วนน้อย เช่นพวก อ ปัจจัย ดัง อุ. ว่า ชุโหติ, ททาติ, จงฺกมติ. เป็นต้น.

เทฺวภาวะ

คำว่า **"เทฺวภาวะ"** หมายความว่า การทำพยัญชนะให้เป็น ๒ ตัว คือ เพิ่มพยัญชนะซ้อนเข้ามาอีกตัวหนึ่ง แต่การที่จะเพิ่มเข้ามานี้ ต้องถือพยัญชนะที่อยู่ต้นธาตุเป็นหลัก คือพยัญชนะตัวต้นของธาตุเป็นพยัญชนะอะไร และอาศัยอยู่กับสระอะไร ต้อง เทฺวภาวะ เพิ่มพยัญชนะที่เป็นเช่นเดียวกันนั้นกับสระเช่นนั้น ซ้อนลงข้างหน้าของพยัญชนะที่เป็นต้นธาตุนั้น เช่น ฆสฺ ธาตุ ในความกิน ต้องทำ

เทฺวภาวะ คือเพิ่ม ฆ เข้าข้างหน้าพยัญชนะต้นธาตุอีกตัวหนึ่ง เป็น ฆฆสฺ หรือ หรฺ ธาตุ ในความนำไป ทำ เทฺวภาวะ ห ไว้ข้างหน้า เป็น หหรฺ เช่นนี้เป็นต้น เทฺวภาวะ นี้ แบ่งเป็น ๒ คือ เทฺวภาวะ พยัญชนะ ๑ เทฺวภาวะ สระ ๑ พยัญชนะที่ถูกทำเทฺวภาวะนั้น เรียกว่า **"พยัญชนะอัพภาส"** สระที่ติดกันอยู่กับพยัญชนะนั้น ซึ่งจะถูกทำ เทฺวภาวะ ตามพยัญชนะด้วย เรียกว่า **"สระของพยัญชนะอัพภาส"** ตามหลักที่ท่านนิยม ก่อนที่จะทำ เทฺวภาวะ ต้องลงปัจจัยและวิภัตติ ที่ตัวธาตุนั้นให้สำเร็จเสียก่อน เช่น คุปฺ ธาตุ ต้องลง ฉ ปัจจัย ติ วิภัตติ เป็น คุปฉติ เสียก่อน แล้วจึง เทฺวภาวะ เป็น คุคุปฉติ เป็นต้น ต่อนั้นจึงทำวิธีเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับไป.

พยัญชนะอัพภาส

พยัญชนะที่เป็นตัว อัพภาส นี้ โดยมากต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็น พยัญชนะอื่นอีกต่อหนึ่ง แต่ที่คงไว้ก็มีอยู่บ้าง คือเดิมเป็นมาอย่างไร ก็คงให้เป็นอยู่อย่างนั้น ข้อนี้ไม่สู้จะเป็นข้อยุ่งยากอะไรนัก แต่ที่แปลง เป็นพยัญชนะอื่นบ้าง ต้องอาศัยมีหลักเกณฑ์สำหรับเปลี่ยนแปลง วิธี เปลี่ยนแปลงนั้น มีหลักดังต่อไปนี้ :-

วิธีแปลงพยัญชนะเป็นอัพภาส

๑. ถ้าพยัญชนะ อัพภาส เป็น ก วรรค ต้องเปลี่ยนเป็น จ วรรค ข้อสำคัญของการเปลี่ยน ต้องให้ตรงตามลำดับอักษรของวรรคนั้นคือ ก เป็นอักษรที่ ๑ ก็ต้องแปลงให้เป็น จ ซึ่งเป็นอักษรที่ ๑ ใน จ วรรคเหมือนกัน ตัวอื่นก็แปลงโดยทำนองนี้ คือ ข (พยัญชนะที่ ๒)

แปลงเป็น ฉ (พยัญชนะที่ ๒), ค (พยัญชนะที่ ๓) แปลงเป็น ช (พยัญชนะที่ ๓), ฆ (พยัญชนะที่ ๔) แปลงเป็น ฌ (พยัญชนะที่ ๔), ง (พยัญชนะที่ ๕) แปลงเป็น ญ (พยัญชนะที่ ๕).

ก. แปลง ก เป็น จ เช่น อุ. จงฺกมติ (ย่อมจงกรม) เดิมเป็น กมฺ ธาตุ ลง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ เป็น กมติ, ทำ เทฺวภาวะ ก ไว้ข้างหน้าเป็น กกมติ แปลง ก ตัวอัพภาสเป็น จ ได้รูปเป็น จกมติ, แล้วลงนิคคหิตอาคมที่ จ เป็น จํกมติ, ตามหลักอาเทสนิคคหิต เมื่อมี ก อยู่หลักแปลงนิคคหิตเป็น งฺ ได้ จำสำเร็จรูป จงฺกมติ.

ข. แปลง ค เป็น ช เช่น อุ. ว่า ชิคุจฺฉติ (ย่อมเกลียดชัง) เดิมเป็น คุปฺ ธาตุ ลง ฉ ปัจจัย ติ วิภัตติ เป็น คุปฉติ, ทำ เทฺวภาวะ คุ ไว้ข้างหน้า เป็น คุคุปฉติ. แปลง ค ตัวอัพภาสเป็น ช ได้รูปเป็น ชุคุปฉติ, แปลงสระ อุ ที่ ชุ เป็น อิ เป็นชิคุปฉติ, ฉ ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุเป็น จ ตามหลักของพยัญชนะสังโยค คือพยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑-๒ ในวรรคของตนได้ จึงสำเร็จรูปเป็น ชิคุจฺฉติ.

ค. ในที่บางแห่งที่มีลำดับอักษรผิดกันมาแต่เดิม ก็มีวิธี คือต้องแปลงให้ตรงตามลำดับกันเสียก่อน แล้วจึงแปลงต่อไป เช่น อุ. ว่า ชิฆจฺฉติ (ย่อมปรารถนาจะกิน) เดิมเป็น ฆสฺ ธาตุ ลง ฉ ปัจจัย ติ วิภัตติ เป็น ฆสฉติ, เทฺวภาวะ ฆ ไว้ข้างหน้า เป็น ฆฆสฉติ, จะแปลง ฆ เป็น ช ทีเดียวยังไม่ได้ก่อน เพราะ ฆ เป็นพยัญชนะที่ ๔ ส่วน ช เป็นพยัญชนะที่๓ ยังผิดลำดับกับอยู่ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องแปลง

เป็น ค ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ ๓ เป็น คฆสฉติ เพื่อได้ลงลำดับกับ ช เสียก่อน, ต่อนั้นจึงแปลง ค เป็น ช ได้ แล้วมีรูปเป็น ชฆสฉติ, เอาสระ อ แห่ง ช เป็น อิ เป็น ชิฆสฉติ, ฉ ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุเป็น จฺ ดังกล่าวแล้ว จึงสำเร็จรูปเป็น ชิฆจฺฉติ.

๒. ถ้าพยัญชนะอัพภาสอยู่ในวรรคอื่น ซึ่งนอกจาก ก วรรคที่กล่าวแล้ว โดยมากนักแปลงเป็นพยัญชนะวรรคเดียวกัน ดังที่ท่านตั้งเกณฑ์ไว้ว่า พยัญชนะอัพภาสเป็นอักษรที่ ๒ ให้แปลงเป็นอักษรที่ ๑ เป็นอักษรที่ ๔ ให้แปลงเป็นอักษรที่ ๓ เช่น อุ. จจฺเฉท (ตัดแล้ว) เดิมเป็น ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด ลง อ ปัจจัย อ วิภัตติเป็น ฉิท, ทำเทฺวภาวะ ฉิ ไว้ข้างหน้า เป็น ฉิฉิท, แล้วแปลง ฉ (อักษรที่ ๒) เป็น จ (อักษรที่ ๑) จึงเป็น จิฉิท, เอา อิ แห่ง จิ เป็น อ แล้วซ้อน จฺ ได้รูปเป็น จจฺฉิท, พฤทธิ์ อิ แห่ง ฉิทฺ เป็น เอ สำเร็จรูปเป็น จจฺเฉท.

พุภุกฺขติ (ย่อมปรารถนาจะกิน) เดิมเป็น ภุชฺ ธาตุ ในความกิน ลง ข ปัจจัย ติ วิภัตติเป็น ภุชขติ, ทำ เทฺวภาวะ ภุ ไว้ข้างหน้า เป็น ภุภุชขติ, แปลง ภ (อักษรที่ ๔) เป็น พ (อักษรที่ ๓) จึงเป็น พุภุชขติ ข ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุเป็น กฺ สำเร็จรูปเป็น พุภุกฺขติ

๓. อีกอย่างหนึ่ง ยังมีพยัญชนะอัพภาสบางตัว ซึ่งหาได้แปลงตามหลักดังกล่าวมาแล้วนี้เสมอไปไม่ ยังอาจแปลงเป็นอย่างอื่นได้อีก ซึ่งท่านกำจัดได้เฉพาะธาตุบางตัว เช่น ให้แปลงพยัญชนะอัพภาส คือ

กิ แห่ง กิตฺ ธาตุ เป็น ต, อุ. ติกิจฺฉติ, มา แห่ง มานฺ ธาตุ เป็น วฺ อุ. วีมํสติ, ห แห่ง หรฺ ธาตุ เป็น ช อุ. ชิคึสติ เป็นต้น วิธีทำเช่นนี้ ย่อมมีอยู่โดยส่วนน้อย.

สระแห่งพยัญชนะอัพภาส

นี้หมายถึงสระที่ติดอยู่กับพยัญชนะที่เป็นตัวอัพภาส เพราะพยัญชนะทุกตัว ย่อมมีสระติดประจำอยู่เสมอ ก็สระของพยัญชนะอัพภาสเช่นนี้ ตามที่เป็นไปโดยมากมักแปลงเป็นอย่างอื่นอีกต่อหนึ่ง แต่คงที่ไว้ก็มีบ้าง แต่เป็นส่วนน้อย เช่น พุภุกฺขติ เฉพาะที่แปลงพึงสังเกต ดังต่อไปนี้ :-

ก. สระที่ติดอยู่กับพยัญชนะอัพภาสทั้งหมด มีนิยมให้รัสสะเสมอ ถึงแม้เดิมจะเป็นทีฆะอยู่ก็ตาม.

ข. สระที่ติดอยู่กับพยัญชนะอัพภาส จะเป็นสระอะไรก็ตาม หรือจะมากน้อยเท่าไรก็ตาม แต่ครั้นเมื่อถึงคราวแปลง ย่อมแปลงเป็น ๒ ตัวเท่านั้น คือแปลงเป็น อ. เช่น อุ. ททาติ, ทธาติ, ชหาติ. เป็นต้น ๑. แปลงเป็น อิ เช่น อุ. ชิคึสติ, ชิฆจฺฉติ, ชิคุจฺฉติ. เป็นต้น ๑.

คำแปลของ ข, ฉ, ส. ปัจจัย

ปัจจัย ๓ คือ **ข, ฉ, ส.** เมื่อใช้ประกอบกับธาตุแล้วออกสำเนียงคำแปลว่า **"ปรารถนา"** เสมอไป ที่เป็นเช่นนี้ เป็นไปได้เฉพาะธาตุบางตัวเท่านั้น แต่บาตัวก็หาออกสำเนียงคำแปลเช่นนั้นไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ พึงสังเกตตามหลักดังที่ท่านวางไว้ดังนี้:-

ข, ฉ, ส. ๓ ตัวนี้

ก. ถ้าประกอบกับธาตุ เฉพาะธาตุ ๕ ตัวนี้เท่านั้น คือ **ภุช, ฆสฺ, หรฺ, สุ, ปา.** ต้องออกสำเนียงคำแปลว่า **"ปรารถนา"** ไว้ข้างหน้าคำแปลของธาตุเสมอ เช่น อุ.

(ภุชฺ) พุภุกฺขติ ย่อม **ปรารถนา** จะกิน

(ฆสฺ) ชิฆจฺฉติ ย่อม **ปรารถนา** จะกิน

(หรฺ) ชิคึสติ ย่อม **ปรารถนา** จะนำไป

(สุ) สุสฺสูสติ ย่อม **ปรารถนา** จะฟัง

(ปา) ปิวาสติ ย่อม **ปรารถนา** จะดื่ม.

ข. ถ้าไปประกอบกับธาตุอื่น ซึ่งนอกจาก ๕ ตัวดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ไม่ต้องออกสำเนียงคำแปลว่า **"ปรารถนา"** เช่น อุ. ติติกฺขติ ย่อมอดกลั้น (ข ปัจจัย) , ชิคุจฉิติ ย่อมเกลียดชัง, ติกิจฺฉติ ย่อมรักษา (ฉ ปัจจัย), วีมํสติ ย่อมทดลอง (ส ปัจจัย), เป็นต้น. **ข, ฉ, ส.** ปัจจัย ซึ่งนอกจากที่ให้ลงในธาตุ ๕ ตัว ซึ่งแปลว่า **"ปรารถนา"** แล้ว มักนิยมให้ลงในธาตุ ๔ ตัว ดังที่กล่าวแล้วนี้เท่านั้น คือ **ติชฺ, คุปฺ, กิตฺ, มานฺ.** ดัง อุ. ที่ยกไว้แล้วตามลำดับนั้น.

อำนาจแปลงธาตุของ ข, ฉ, ส. ปัจจัย

ปัจจัย ๓ ตัว เมื่อลงประกอบกับธาตุแล้ว มักไม่คงธาตุไว้ ย่อมต้องแปลงธาตุเสมอไป แต่การแปลงนั้น ท่านกำหนดไว้ดังนี้ :-

ข ปัจจัย มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุเป็น ก

ฉ ปัจจัย มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุเป็น จ

ส ปัจจัย มีอำนาจให้แปลงตัวธาตุทั้งหมดเป็นอย่างอื่น คือ ให้แปลง **มานฺ ธาตุ** เป็น **มํ, หรฺ** ธาตุ เป็น **คี, ปา** เป็น วา.

วิธีลงนิคคหิตอาคม

พยัญชนะอัพภาสบางตัว มีนิยมให้ลงนิคคหิตอาคมได้บ้าง แต่เมื่อลงแล้ว ให้แปลงนิคคหิตนั้นเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ๕ตัว คือ **ง, ญ, ณ, น, ม.** ตัวใดตัวหนึ่ง แล้วแต่พยัญชนะที่อยู่เบื้องหลังขอพยัญชนะอัพภาสนั้นจะอยู่ในวรรคไหน คือ :-

ถ้าอยู่ใน ก วรรค ให้แปลงเป็น งฺ อุ. จงฺกมติ

" จ " " **ญฺ** อุ. จญฺจลติ

" ฏ " " **ณฺ**

" ต " " **นฺ**

" ป " " **มฺ**

อาย, อิย. ปัจจัย

อาย-อิย. ปัจจัย ๒ ตัวนี้ ต่างจากปัจจัยอื่นทั้งหลาย คืออาจนำไปใช้ลงในนามศัพท์ และทำนามศัพท์นั้นให้เป็นกิริยาได้ ซึ่งปัจจัยเหล่าอื่นล้วนมีกำหนดให้ลงได้เฉพาะที่ธาตุเท่านั้น ฉะนั้น นามศัพท์จึงอาจเป็นมูลแห่งกิริยาศัพท์ได้เช่นเดียวกับธาตุ ในเมื่อใช้ปัจจัย ๒ ตัวนี้ประกอบเข้า ดังนั้น จึงต้องถือเป็นหลักได้ต่อไปอีกว่า ที่ตั้งที่เกิดอันเป็นรากเง่าของอาขยาตนั้นมี ๒ คือ ธาตุอย่าง ๑ นามศัพท์อย่าง ๑ ธาตุใช้ได้ทั่วไปสำหรับปัจจัยอื่น นามศัพท์ใช้ได้เฉพาะปัจจัย ๒ ตัวเท่านั้น. อนึ่ง ปัจจัย ๒ ตัวนี้ เมื่อใช้ประกอบกับนามศัพท์แล้ว

ต้องออกสำเนียงคำแปลว่า **"ประพฤติ "** และบางคำก็ต่อคำว่า **"เพียงดัง"** ซึ่งเป็นคำอุปมาเพิ่มเข้ามาอีก หลักที่จะพึงสังเกตในที่นี้มีอยู่ดังนี้ :-

ก. นามศัพท์ที่เป็นตัวตั้งให้ประกอบนั้นเป็นนามนาม ต้องเพิ่มคำอุปมาเข้ามาด้วย เช่น อุ. ปพฺพตายติ ย่อม **ประพฤติ** ให้เป็น **เพียงดัง** ภูเขา, ปุตฺติยติ ย่อม **ประพฤติ** ให้เป็น **เพียงดัง** บุตร เป็นต้น.

ข. ถ้านามศัพท์ที่เป็นตัวตั้งให้ประกอบนั้นเป็นคุณนาม หรือกิริยานาม ไม่ต้องเพิ่มคำอุปมาเข้ามา เช่น อุ. จิรายติ **ประพฤติ** ช้าอยู่. ทุกฺขิยิ ย่อม **ประพฤติ** เป็นทุกข์ เป็นต้น.

ปัจจัยที่ใช้น้อย

มีปัจจัยที่ปรากฏอยู่ในมูลกัจจายน์ ซึ่งไม่สู้จะใช้ในปกรณ์ทั้งหลายอีก ๘ ตัว **อล, อาร, อาล, อิ, อิ, อุณา, ปฺป, ยิร.** และปัจจัยเหล่านี้ ท่านมิได้กล่าวไว้ในบาลีไวยากรณ์ โดยเหตุที่มีที่ใช้น้อยที่สุด แต่ก็ทราบไว้ เพื่อเป็นเครื่องประดับความรู้ จะได้ยกมาแสดงพร้อมทั้ง อุ. ดังต่อไปนี้ :-

อล, เป็นปัจจัยนอกหมวดธาตุ อุ. โชตลติ ย่อมรุ่งเรือง

อาร, " " สนฺตารติ ย่อมข้าม

อาล, " " อุปกฺกมาลติ ย่อมก้าวไป

อิ, เป็นปัจจัยสำหรับหมวด **รุธฺ** " รุนฺธิติ ย่อมกั้น-ปิด

อี, " " รุนฺธีติ " "

อุณา, เป็นปัจจัยสำหรับหมวด **สุ** อุ. ปาปุณาติ ย่อมถึง- บรรลุ

ปฺป, " **คหฺ** " เฆปฺปติ ย่อมถือเอา

ยิร, " **ตนฺ** " กยิรา พึงทำ.

ความสำคัญของปัจจัย

ปัจจัยย่อมเป็นสำคัญในการศึกษาอาขยาตส่วนหนึ่ง เพราะธาตุทุกตัวที่ใช้ประกอบเป็นกิริยาศัพท์จะขาดปัจจัยเสียมิได้ และปัจจัยนี้ยังเป็นเครื่องชี้ในทราบถึงวาจกอีก การแปลก็ดี การผูกประโยคก็ดี จำเป็นต้องทราบและใช้กิริยาให้ถูกต้อง และกิริยาที่ใช้ในการประกอบประโยคย่อมต้องหมุนเวียนไปตามลักษณะของวาจก ส่วนวาจกที่จะเป็นรูปขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยเข้าประกอบ จำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องเข้าใจ และใช้ปัจจัยให้ถูกต้องชัดเจน จึงจะแปลและผูกประโยคให้ถูกต้อง มิฉะนั้นแล้วอาจเข้าใจวาจกผิด ๆ พลาด ๆ โดยที่เข้าใจไม่ถี่ถ้วนในปัจจัย ทำให้การแปลและผูกประโยคพลอยผิดจากความเป็นจริงไปด้วย เพราะฉะนั้น ปัจจัยจึงนับว่าเป็นส่วนแห่งเครื่องปรุงที่สำคัญมากส่วนหนึ่งแห่งอาขยาต ในการที่จะประกอบธาตุให้เป็นกิริยาศัพท์.

กิริยาอาขยาต

เราย่อมทราบดีอยู่แล้วว่า การเรียนอาขยาตก็เพื่อจะได้ทราบกิริยาศัพท์ กิริยาศัพท์ย่อมมีมูลมาจากธาตุเป็นส่วนมาก ฉะนั้น ในที่นี้จะได้นำกิริยาศัพท์ พร้อมทั้งธาตุและเครื่องปรุงประกอบกับวิธีทำจนสำเร็จรูปมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง เพื่อเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษาจะได้สังเกตและจดจำวิธีทำไว้ ดังต่อไปนี้ :-

อ

อกฺกมติ ย่อมเหยียบ อา บทหน้า กมฺ ธาตุ ในความก้าวไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ รัสสะ **อา** เป็น **อ** ซ้อน **กฺ**.

อกฺโกจฺฉิ ได้ด่าแล้ว **กุสฺ** ธาตุ อ ปัจจัย อี วิภัตติ แปลง **อี** เป็น **จฺฉิ** ด้วยอำนาจ กุสฺ ธาตุ ลบที่สุดธาตุเสีย พฤทธิ์ **อุ** ที่ **กุ** เป็น **โอ** ลง อ อาคมต้นธาตุ ซ้อน **กฺ**.

อกฺโกสติ ย่อมด่า อา บทหน้า **กุสฺ** ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ รัสสะ **อา** เป็น **อ** พฤทธิ์ **อุ** แห่ง **กุ** เป็น โอ ซ้อน **กฺ**.

อกฺขายติ ย่อมกล่าว อา บทหน้า ขา ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ รัสสะ **อา** เป็น **อ** ซ้อน **กฺ**.

อกตฺถ ได้ทำแล้ว กรฺ ธาตุ อ ปัจจัย ตฺถ อัชชัตตนีวิภัตติ ลบที่สุดธาตุ ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อกํสุ ได้ทำแล้ว กรฺ ธาตุ อ ปัจจัย อุํ อัชชัตตนีวิภัตติ แปลง **กรฺ** เป็น **กา** เอา **อุํ** เป็น **อํสุ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อกาสิ ได้ทำแล้ว กรฺ ธาตุ อ ปัจจัย อี อัชชัตตนีวิภัตติ แปลง **กรฺ** เป็น **กา** เอา **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคมหลังธาตุ.

อคจฺฉา ได้ไป-ถึงแล้ว คมฺ ธาตุ อ ปัจจัย อา หิยัตตนีวิภัตติ แปลง **คมฺ** เป็น *คจฺฉ* ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อคจฺฉิสฺสา จักได้ไป-ถึงแล้ว คมฺ ธาตุ อ ปัจจัย สฺสา วิภัตติ แปลง **คมฺ** เป็น **คจฺฉ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ และลง อิ อาคมหลังธาตุ.

อคมา ได้ไป-ถึงแล้ว คมฺ ธาตุ อ ปัจจัย อา วิภัตติ ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อคมาสิ ได้ไป-ถึงแล้ว คมฺ ธาตุ อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ และลง ส อาคม ทีฆะ **อ** ที่สุดธาตุเป็น **อา**.

อคฺฆาเปสิ ให้ตีราคาแล้ว **อคฺฆ** ในความมีราคา-มีค่า ณาเป ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม.

อจฺจาวทติ ย่อมกล่าวล่วงเกิน-พูดเกี้ยว อติ+อา บทหน้า วทฺ ธาตุ ในความกล่าว อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ติ** ที่ **อติ** เป็น **ตฺย** แล้วเอาเป็น **จฺจ**.

อจฺเจติ ย่อมล่วงไป อติ บทหน้า อิ ธาตุ ในความไป ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อิ** ธาตุ เป็น **เอ** แปลง **ติ** เป็น **ตฺย** แล้วเอาเป็น **จฺจ**.

อจฺฉติ ย่อมอยู่-นั่ง อาสฺ ธาตุ ในความอยู่-นั่ง ย ปัจจัย ติ วิภัตติ เอา ย กับ **ส** ที่สุดธาตุเป็น **จฺฉ** รัสสะ **อา** เป็น **อ**.

อจฺฉาเทติ ย่อมนุ่งห่ม อา บทหน้า ฉทฺ ธาตุ ใยความปกปิด เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ทีฆะต้นธาตุ เพราะปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ รัสสะ **อา** เป็น **อ** ซ้อน **จฺ**.

อจฺฉินฺทิ ได้ตรัสแล้ว ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลงนิคคหิตอาคม แล้วแปลงเป็น **นฺ**.

ลง อ อาคมหน้าธาตุ ซ้อน **จฺ**.

อจฺฉินฺทติ ย่อมแย่ง-ชิง-ปล้น อา บทหน้า ฉิทฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคม แล้วแปลงเป็น **นฺ** ซ้อน **จฺ**.

อจฺฉุปติ ย่อมถูกต้อง-ทาบลง-ดามลง อา บทหน้า ฉุปฺ ธาตุ ในความถูกต้อง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ รัสสะ **อา** เป็น **อ** ซ้อน **จฺ**.

อจฺเฉชฺชิ ได้ตัดแล้ว ฉิทฺ ธาตุ ย ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** เอา ย กับ ทฺ ที่สุดธาตุเป็น ชฺช พฤทธิ์ อิ แห่ง **ฉิทฺ** เป็น **เอ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ ซ้อน **จฺ**.

อชินิ ได้ชนะแล้ว ชิ ธาตุ ในความชนะ นา ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อเชสิ ได้ชนะแล้ว ชิ ธาตุ เอ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม.

อชฺฌาจรติ ย่อมล่วงละเมิด-ประพฤติผิ อธิ+อา บทหน้า จรฺ ธาตุ ในความประพฤติ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปล **อธิ** เป็น **อชฺฌ**.

อชฺฌคา ได้บรรลุแล้ว อธิ บทหน้า คมฺ ธาตุ ในความถึง อ ปัจจัย อา วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ** ลงที่สุดธาตุ ลง อ อาคมหน้าธาตุแล้วลบเสีย.

อชฺฌายติ ย่อมศึกษา-เล่าเรียน-ท่องบ่น อธิ บทหน้า อิ ธาตุ ในความเล่าเรียน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น

อชฺฌ พฤทธิ์ **อิ** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อาย**.

อชฺฌาวสติ ย่อมครอบครอง อธิ+อา บทหนา วสฺ ธาตุ ในความอยู่ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น อชฺฌ.

อชฺฌุเปกฺขติ ย่อมเพ่ง-วางเฉย อธิ+อุป บทหน้า อิกฺข ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ** พฤทธิ์ **อิ** แห่ง **อิกฺข** เป็น **เอ**.

อชฺเฌสติ ย่อมเชื้อเชิญ-ขอร้อง อธิ บทหน้า เอสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ**.

อชฺโฌหรติ ย่อมกลืนกิน อธิ+โอ บทหน้า หรฺ ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อธิ** เป็น **อชฺฌ**.

อตฺถ ย่อมมี-เป็น อสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ถ วิภัตติ แปลง ถ เป็น **ตฺถ** แล้วลบที่สุดธาตุ.

อตฺถิ มี-เป็นอยู่ อสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ติ** เป็น **ตฺถิ** แล้วลบที่สุดธาตุ.

อทฺทกฺขิ ได้เห็นแล้ว ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **ทิสฺ** เป็น **ทกฺข** ซ้อน **ทฺ** รัสสะ **อา** เป็น อ ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อทฺทส ได้เห็นแล้ว ทิสฺ ธาตุ อ ปัจจัย อา หิยัตตนีวิภัตติ ลบ **อิ** ต้นธาตุ ซ้อน **ทฺ** รัสสะ **อา** เป็น **อ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อทาสิ ได้ให้แล้ว ทา ธาตุ ในความให้ อ ปัจจัย อี วิภัตติ

รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง อ อาคม หน้าธาตุ และ ส อาคม.

อธิวาเสติ ย่อมให้อยู่ทับ-รับ-อดกลั้น อธิ บทหน้า วสฺ ธาตุ ในความอยู่ เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ เสีย ทีฆะต้นธาตุ เพราะปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ.

อนฺตรธายิ หายไปแล้ว อนฺตร (ระหว่าง) บทหน้า ธา ธาตุ ในความทรงไว้ ย ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ**.

อเนฺวติ ย่อมไปตาม อนุ บทหน้า อิ ธาตุ ในความไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อุ** แห่ง **อนุ** เป็น **อว** แล้วแปลง **อิ** ธาตุ เป็น **เอ**.

อนุพนฺธิ ติดตามแล้ว อนุ บทหน้า พนฺธฺ ธาตุ ในความผูก อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ**.

อนุโภติ ย่อมเสวย อนุ บทหน้า ภู ธาตุ ในความมี-เป็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อู** แห่ง **ภู** ธาตุ เป็น **โอ**.

อนุโมทติ ย่อมชื่นชม อนุ บทหน้า มุทฺ ธาตุ ในความบันเทิง ติ วิภัตติ พฤทธ์ **อุ มุทฺ** เป็น **โอ**.

อนุยุญฺชติ ย่อมตามประกอบเนือง ๆ อนุ บทหน้า ยุชฺ ธาตุ ในความประกอบ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง นิคคหิตอาคม หน้าธาตุ แล้วแปลงเป็น **ญ**.

อนุรุชฺฌติ ย่อมยินดี อนุ บทหน้า รุธิ ธาตุ ในความยินดี-รักใคร่ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ ลบ อิ ที่สุดธาตุ แล้วแปลง ย

ปัจจัยกับ **ธฺ** เป็น **ชฺฌ**.

อปโพเธติ ย่อมนำปราศ (ซึ่งความหลับ) ตื่นอยู่, อป บทหน้า พุธฺ ธาตุ ในความตื่น เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ เสีย พฤทธิ์ **อุ** แห่ง **พุธฺ** เป็น **โอ**.

อปรชฺฌติ ย่อมผิด อป บทหน้า รธฺ ธาตุ ในความเบียดเบียน-ทำร้าย ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ธฺ** ที่สุดธาตุกับ **ย** เป็น **ชฺฌ**.

อปโลเกสุํ อำลา-บอกเล่า-แจ้งความแล้ว อป บทหน้า โลกฺ ธาตุ ในความเห็น-แลดู เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อุํ วิภัตติ ลง ส อาคม.

อเปติ ย่อมหลีกไป อป บทหน้า อิ ธาตุ ในความไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อิ** เป็น **เอ**.

อพฺรวิ ได้กล่าวแล้ว พฺรู ธาตุ ใยความกล่าว อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ **อี** เป็น **อิ** พฤทธิ์ **อู** ที่ พฺรู เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อพฺภาจิกฺขิ กล่าวตู่แล้ว อภิ+เอา บทหน้า จิกฺขฺ ธาตุ ในความกล่าว อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้ว รัสสะ แปลง **อภิ** เป็น **อพฺภ**.

อภิภวติ ย่อมครอบงำ อภิ บทหน้า ภู ธาตุ ในความมี-เป็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อู** แห่ง **ภู** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว**.

อภิตฺถวิ ชมเชยแล้ว อภิ บทหน้า ถุ ธาตุ ในความชมเชย อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้ว รัสสะ พฤทธิ **อุ** ที่ **ถุ** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว** ซ้อน **ต**.

อภิรุหติ ย่อมขึ้น อภิ บทหน้า รุหฺ ธาตุ ในความงอก อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

อภิวาเทสิ กราบไหว้แล้ว อภิ บทหน้า วที ธาตุ ในความกราบไหว้-ชมเชย เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้ว รัสสะ ทีฆะ ต้นธาตุ ลบ อี ที่ ที ลง ส อาคม.

อภิสฺสปิ สาป-แช่งแล้ว อภิ บทหน้า สปฺ ธาตุ ในความด่า-แช่ง อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ซ้อน **สฺ**.

อภิสงฺขโรติ ย่อมปรุงแต่ง อภิ+สํ บทหน้า กรฺ ธาตุ ในความทำ โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น งฺ แล้วแปลง ก แห่ง **กรฺ** เป็น **ข**.

อลงฺโรติ ย่อมประดับ อลํ ศัพท์เป็นบทหน้า กรฺ ธาตุ ในความทำ โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ อลํ เป็น งฺ (ศัพท์นี้ถ้าแปลใช้เต็มที่ก็ว่า **"ย่อมทำซึ่งการประดับ"**).

อลตฺถ ได้ได้แล้ว ลภฺ ธาตุ ในความได้ อ ปัจจัย อี วิภัตติ เพราะ ลภฺ ธาตุ แปลง **อี** เป็น **ตฺถ** ลบที่สุดธาตุ ลง **อ** อาคมต้นธาตุ.

อลตฺถํ ได้ได้แล้ว ลภฺ ธาตุ อ ปัจจัย อึ วิภัตติ เพราะ ลภฺ ธาตุ แปลง **อึ** เป็น **ตฺถํ** ลบที่สุดธาตุ ลง อ อาคมต้นธาตุ.

อลภิสฺส จักได้ได้แล้ว ลภฺ ธาตุ อ ปัจจัย สฺสา วิภัตติ รัสสะ **อา** แห่ง **สฺสา** เป็น **อ** ลง อิ อาคมที่สุดธาตุและปัจจัย และลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อวจํ ได้กล่าวแล้ว วจฺ ธาตุ สนความกล่าว อ ปัจจัย อํ วิภัตติ ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อโวจ ได้กล่าวแล้ว วจฺ ธาตุ ในความกล่าว อ ปัจจัย อา วิภัตติ แล้ว รัสสะ เสีย เอา **อ** ที่ **ว** แห่ง **วจฺ** เป็น **อุ** แล้วพฤทธิ์ **อุ** เป็น **โอ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

อวชาเนยฺย พึงดูหมิ่น อว บทหน้า ญา ธาตุ ในความรู้ นา ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ แปลง **ญา** เป็น **ชา**.

อวฌายนฺติ ย่อมซบเซา อว บทหน้า เฌ ธาตุ ในความเพ่ง อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ แปลง **เอ** ที่ **เฌ** เป็น **อาย**.

อวตฺถริ ท่วมทับแล้ว อว บทหน้า ถรฺ ธาตุ ในความลาด-ปู อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ อี เป็น อิ ซ้อน ตฺ.

อวมญฺเญถ พึงดูหมิ่น อว บทหน้า มนฺ ธาตุ ในความรู้-สำคัญ ย ปัจจัย เอถ วิภัตติ แปลง **ย** ปัจจัย กับ **นฺ** ที่สุดเป็นธาตุ **ญฺญ**.

อเวกฺขติ ย่อมเล็งเห็น อว บทหน้า อิกฺขฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อิ** แห่ง **อิกฺขฺ** เป็น **เอ**.

อสฺโสสิ ได้ฟังแล้ว สุ ธาตุ ในความฟัง อ ปัจจัย อี วิภัตติ ลง อ อาคมต้นธาตุ ซ้อน **สฺ** พฤทธิ์ **อุ** แห่ง **สุ** เป็น

โอ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม.

อสฺสาเทติ ย่อมยินดี อา บทหน้า สทฺ ธาตุ ในความยินดี เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ เพราะปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ ทีฆะ **อ** แห่ง **สทฺ** เป็น **อา** ซ้อน **สฺ**.

อหาสิ ได้ลักแล้ว หรฺ ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง อ อาคมหน้าธาตุ และลง ส อาคม แล้วลบที่สุดธาตุ ทีฆะ **อ ที่ ห** เป็น **อา**.

อากฑฺฒิ ฉุด-คร่ามาแล้ว อา บทหน้า กฑฺฒ ธาตุ ในความฉุด-คร่า อา ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ เป็น **อิ**.

อากิรติ ย่อมเรี่ยราย-โปรย อา บทหน้า กิรฺ ธาตุ ในความโรย-โปรย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

อาโกเฏสิ เคาะแล้ว อา บทหน้า กุฏฺ ธาตุ ในความเคาะ-ตี-ทุบ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ อี เป็น **อิ** เพราะ ณ ปัจจัย พฤทธิ์ **อุ** ที่ **กุ** เป็น **โอ** แล้วลง ส อาคม.

อาจิกฺขิ บอกแล้ว เอา บทหน้า จิกฺขฺ ธาตุ ในความกล่าว อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ **อี** เป็น **อิ**.

อาณาเปสิ สั่ง-บังคับแล้ว อา บทหน้า ญา ธาตุ ในความรู้ ณาเป ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะเสีย ลง ส อาคม แปลง **ญา** ธาตุ เป็น **ณา** ถ้าจะแปลตามรูปเดิมก็ต้องว่า "ยัง...ให้รู้ทั่ว" ก็เท่ากับ อาณาเปสิ นั่นเอง เมื่อ

แปลถือเอาความจึงเป็นรูปสยกัตตุว่า "สั่ง-บังคับแล้ว" ศัพท์นี้ เมื่อเป็นรูปนามกิตก์ ถ้าเป็น นามนาม เป็น อาณตฺติ ก็มี อาณาปนํ ก็มี แปลว่า คำสั่ง-บังคับ บ้าง ความสั่ง-บังคับ บ้าง เป็น คุณนาม เป็น อาณาโก ผู้สั่ง-บังคับ. ที่เป็นรูป อาณา เฉย ๆ ก็มี เช่น ราชาณา อำนาจของพระราชา อาณาจกฺกํ จักร คืออำนาจ อาณาปวตฺติฏฺฐานํ ที่เป็นที่เป็นไปแห่งอำนาจ อาณํ ปวตฺเตติ ยังคำสั่งให้เป็นไป (ออกคำสั่ง) เป็น กิริยากิตก์ ได้รูปเป็น กัมมวาจก ว่า อาณตฺโต อัน... สั่ง-บังคับแล้ว ก็มี เป็น เหตุกัตตุ. ว่า อาณาเปตฺวา สั่งบังคับแล้ว ก็มี แต่ใน อภิธานปฺปทีปิกา สูจิ ท่าน กล่าวว่าเป็น อาณฺ ธาตุ ในความส่งไป, แต่ได้ค้นดูใน ปทานุกรม **Rhys Davids** และ **Childers** กล่าวว่า เป็น ญา ธาตุทั้งนั้น.

อาทิยติ ย่อมถือเอา อา บทหน้า ทา ธาตุในความให้ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) อิ อาคม ติ วิภัตติ.

อานยึสุ นำมาแล้ว อา บทหน้า นี ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แล้วแปลงเป็น **อึสุ** พฤทธิ์ **อี** ที่ **นี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย**.

อาปุจฺฉิ อำลาแล้ว อา บทหน้า ปุจฺฉ. ธาตุ ในความถาม อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ.

อามนฺเตสิ เรียกมาแล้ว อา บทหน้า มนฺตฺ ธาตุ ในความปรึกษา หารือ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ลง ส อาคม.

อาราเธสิ ให้ยินดีแล้ว อา บทหน้า ราธฺ ธาตุ ในความสำเร็จ พร้อม-ยินดี เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แล้วลง **ส** อาคม.

อาโรเจสิ บอกแล้ว อา บทหน้า รุจฺ ธาตุ ในความชอบใจ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ อี เป็น อิ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น **โอ** แล้งลง ส อาคม.

อาโรเปสิ ยกขึ้นแล้ว อา บทหน้า รุปฺ ธาตุ ในความปลูก เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น **โอ** แล้งลง **ส** อาคม.

อาวิภวิสฺสนฺติ จักมี-เป็นแจ้ง อาวิ บทหน้า ภู ธาตุ อ ปัจจัย สฺสนฺติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อู** แห่ง **ภู** เป็น **โอ** แล้ว เอาเป็น **อว** แล้วลง อิ อาคม.

อาวุณิ ร้อยแล้ว อา บทหน้า วุ ธาตุ ในความร้อย ณา ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ**.

อาสึสติ ย่อมหวัง อา บทหน้า สึสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

อาห กล่าวแล้ว พฺรู ธาตุในความกล่าว อ ปัจจัย อ ปโรกขา-วิภัตติ เพราะปโรกขาวิภัตติ แปลง **พฺรู** เป็น **อาห**.

อิจฺฉติ ย่อมปรารถนา อิสฺ ธาตุ ใยความอยาก ย ปัจจัย ติ

วิภัตติ แปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุเป็น **จฺฉ**.

อิชฺชเต ย่อมบูชา ยชฺ ธาตุ ในความบูชา ย ปัจจัย เต วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ชฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช** แปลง **ย** แห่ง ยชฺ ธาตุเป็น อิ.

อิชฺฌนฺตุ จงสำเร็จ อิธฺ ธาตุ ในความสำเร็จ ย ปัจจัย อนฺตุ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺฌ**.

อุกฺขิปติ ย่อมยกขึ้น อุ บทหน้า ขิปฺ ธาตุ ในความทิ้ง-ขว้าง-โยน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ซ้อน **กฺ**.

อุคฺคณฺหาติ ย่อมเรียน อุ บทหน้า คหฺ ธาตุ ในความถือเอา ณฺหา ปัจจัย ติ วิภัตติ ซ้อน คฺ.

อุคฺโฆเสสิ ป่าวร้องแล้ว อุ บทหน้า ฆุสฺ ธาตุ ในความกึกก้อง-เกรีนวกราว เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม ซ้อน **คฺ**.

อุจฺจินาติ ย่อมเลือกเก็บ อุ บทหน้า จิ ธาตุ ในความก่อ-สั่งสม นา ปัจจัย ติ วิภัตติ ซ้อน **จฺ**.

อุชฺฌายิ ยกโทษ-โพนทนาแล้ว อุ บทหน้า เฌ ธาตุ ในความเพ่ง อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **เอ** ที่ เฌ เป็น อาย ซ้อน **ชฺ**.

อุทิกฺขติ ย่อมแลดู-เห็น อุ บทหน้า อิกฺขฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง **ท** อาคมที่ **อิกฺขฺ**.

อุปจฺจคา เข้าไปล่วงแล้ว อุป+อติ บทหน้า คมฺ ธาตุ ในความ

ไป-ถึง ยา ปัจจัย อ หิยัตตนีวิภัตติ แปลง ติ เป็น **ตฺย** แล้วเอาเป็น **จฺจ** ลงที่สุดธาตุ.

อุปจฺฉิชฺชิ เข้าไปตัดแล้ว อุป บทหน้า ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด ย ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **ย** กับ **ทฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช** ซ้อน **จฺ** หน้าธาตุ.

อุปฺปชฺชติ ย่อมเกิดขึ้น อุ บทหน้า ปทฺ ธาตุ ในความถึง ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ทฺ** ที่สุดธาตุ **ชฺช** ซ้อน **ปฺ** หน้าธาตุ.

อุปธาเรติ ใคร่ครวญอยู่ อุป บทหน้า ธรฺ ธาตุ ในความทรงไว้ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ทีฆะ **อ** ที่ **ธ** เป็น **อา**.

อุปธาวึสุ วิ่งเข้าไปแล้ว อุป บทหน้า ธาวฺ ธาตุ ในความ อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปล **อุํ** เป็น **อึสุ**.

อุปนิสีทนฺติ ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ อุป+นิ บทหน้า อิกฺขฺ ธาตุ ในความ จม อนติ วิภัตติ แปลง **สทฺ** เป็น **สีทฺ.**

อุปปริกขิสสติ ยิ่มเข้าไปนั่งใกล้ อุป + ป บทหน้า สท ธาตุ ในความ เห็น อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและ ปัจจัย ลง ร อาคมที่ **อิกฺขฺ**.

อุปสงฺกมึสุ เข้าไปแล้ว อุป+สํ บหหน้า กมฺ ธาตุ ในความก้าว ไป อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง **อุํ** เป็น **อึสุ** แปลง นิคคหิตที่ **สํ** เป็น **งฺ** ด้วยอำนาจพยัญชนะ **ก** วรรคอยู่

เบื้องหลัง.

อุเปติ ย่อมเข้าถึง อุป บทหน้า อิ ธาตุ ในความถึง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อิ** ธาตุ เป็น **เอ**.

อุมฺมิหนฺติ ย่อมถ่ายปัสสาวะรด อุ บทหน้า มิห ธาตุ อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ ซ้อน **มฺ**.

อุสฺสหติ ย่อมอาจ อุ บทหน้า สหฺ ธาตุ ในความอดกลั้น อ ติ วิภัตติ ซ้อน **สฺ**.

อุสฺสาปยิสฺสติ จักยัง...ให้ยกขึ้น อุ บทหน้า สี ธาตุ ในความนอน ณาปย ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ซ้อน **สฺ** ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

อุหทนฺติ ย่อมถ่ายอุจจาระรด อุ บทหน้า หทฺ ธาตุ อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ.

เอธติ ย่อมประสบ-ได้ เอธฺ ธาตุ ในความได้ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

โอทหึสุ ตั้งลง-เงี่ย-คอยฟังแล้ว โอ บทหน้า ธา ธาตุ ในความทรงไว้ อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง อุํ เป็น **อึสุ**แปลง **ธา** ธาตุ เป็น **ทหฺ**.

โอรมิสฺสติ จักงดเว้น โอ บทหน้า รมฺ ธาตุ ในความเล่น-ยินดี อ ปัจจัย สฺสติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

โอสรนฺติ ย่อมรวมลง-ประชุม โอ บทหน้า สรฺ ธาตุ ในความไป-ถึง อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ.

ก

กถยึสุ กล่าว-บอกแล้ว กถฺ ธาตุ ในความกล่าว ย ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง **อุํ** เป็น **อึสุ**.

กนฺทติ ย่อมคร่ำครวญ กทิ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **ก** แล้วแปลงเป็น **นฺ** เพราะมี ท อยู่หลัง ลบ อิ ที่ ทิ เสีย.

กปฺเปติ ย่อมสำเร็จ-คิดนึก-ดำริ กปฺป ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

กยิรา พึงทำ กรฺ ธาตุ ยิร ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ แปลง **เอยฺย** เป็น **อา** ลบที่สุดธาตุ.

กาหติ จักทำ กรฺ ธาตุ อา ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ เพราะภวิสฺสนฺติ วิภัตติ แปลง **กรฺ** เป็น **กาห** ลบ **สฺส** แห่ง สฺสติ วิภัตติเสีย คงไว้แต่ ติ.

กิลมิสฺสติ จักลำบาก-เหน็ดเหนื่อย กิลมฺ ธาตุ ในความลำบาก อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

กุชฺฌติ ย่อมโกรธ กุธฺ ธาตุ ในความโกรธ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ย กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺฌ**.

กุปฺปติ ย่อมกำเริบ กุปฺ ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปล **ย** กับ **ปฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ปฺป** (บางแห่งมหายความว่าโกรธก็มี).

กุพฺพนฺติ ย่อมทำ กรฺ ธาตุ โอ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ แปลง **โอ**

เป็น **อุ** แปลง **อุ** เป็น **อ** แปลง **อ** เป็น **พ** แล้ว ซ้อน **พฺ** เอา **อ** ที่ **ก** แห่ง กรฺ ธาตุ เป็น **อุ** ลบที่สุดธาตุเสีย.

กุรุเต ย่อมทำ กรฺ ธาตุ โอ ปัจจัย เต วิภัตติ แปลง โอ เป็น **อุ** แล้วเอา **อ** ที่ **ก** แห่ง กรฺ ธาตุ เป็น อุ.

ข

ขมาเปสิ ยัง...ให้อดโทษแล้ว ขมฺ ธาตุ ในความอด ณาเป ปัจจัย อ วิภัตติ ลง ส อาคม.

ขายติ ย่อมปรากฏ เข ธาตุ ในความปรากฏ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **เอ** ที่ **เข** เป็น อาย.

ขียนฺติ ย่อมแค้นเคือง-ข้อนขอด ขี ธาตุ ในความโกรธ ย ปัจจัย อนฺติ วัภตติ.

ขุพฺภติ ย่อมกำเริบ-ปั่นป่วน ขุภฺ ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ภฺ** ที่สุดธาตุเป็น **พฺภ**.

ขุํเสติ ย่อมด่า ขุํสฺ ธาตุ ในความด่า เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

เขปนฺติ ย่อมยัง...ให้สิ้นไป ขิ ธาตุ ในความสิ้น ณาเป ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **ขิ** เป็น **เอ** ลบ **ณา** คงไว้แต่ เป.

ค

คชฺชติ ย่อมคำรน-กระหึ่ม คชฺชฺ ธาตุ ในความออกเสียง-ร้อง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

คเณติ ย่อมนับ-คำนวณ คณฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ไม่ทีฆะต้นธาตุ.

ครหติ ย่อมติเตียน ครหฺ ธาตุ ในความติเตียน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

คเวสนฺติ ย่อมแสวงหา คเวสฺ ธาตุ ในความแสวงหา อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ.

คายติ ย่อมขับร้อง เค ธาตุ ในความขับร้อง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ เอา **เอ** แห่ง **เค** เป็น อา**ย**.

คิชฺฌติ ย่อมกำหนัด-ยินดี-มักมาก คิธฺ ธาตุ ในความอยากจัด ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ย กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **ชฺฌ**.

คิลติ ย่อมกลืนกิน คิลฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

คูหยติ ย่อมซ่อน คุหฺ ธาตุ ในความซ่อน ณฺย ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ แห่ง **ณฺย** เสีย ทีฆะต้นธาตุ.

โคเปติ ย่อมซ่อน **คุปฺ** ธาตุ ในความคุ้มครอง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** แห่ง **คุปฺ** เป็น **โอ**.

ฆ

ฆเฏสิ พากเพียร-สืบต่อแล้ว ฆฏฺ ธาตุ ในความสืบต่อ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อ วิภัตติ รัสสะ อี เป็น อิ ไม่

ทีฆะต้อนธาตุ ลง ส อาคม.

ฆาตเย พึงยังบุคคลอื่นให้ฆ่า หนฺ ธาตุ ในความฆ่า ณฺย ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) เอยฺย วิภัตติ แปลง **หนฺ** เป็น **ฆาต** ลบ ยฺย ที่สุดแห่ง เอยฺย คงไว้แต่ เอ แล้วลบ ณ แห่ง ณฺย ปัจจัย เหลือไว้แต่ ย.

ฆุรุฆุรายติ ย่อมประพฤติเสียงดัง คุรุ ๆ (ย่อกรนดังครือครอก) **ฆุรุฆุรุ** นามศัพท์เป็นบทหน้า อาย ปัจจัย ติ วิภัตติ.

เฆปฺปติ ย่อมถือเอา คหฺ ธาตุในความถือเอา ปฺป ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง คหฺ เป็น เฆ.

จ

จงฺกมติ ย่อมก้าวไป-จงกรม กมฺ ธาตุในความก้าวไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำ เทฺวภาวะ ก ไว้ข้างหน้า ลงนิคคหิตอาคมเหมือพยัญชนะอัพภาส แปลง **ก** เป็น **จ** แล้วแปลงนิคคหิตเป็น งฺ.

จาเลติ[๑] ย่อมยัง...ให้ไหว-สั่น-กระดิ่ง จลฺ ธาตุ ในความไหว เณ ปัจจัย (เหตุกัมมวาจก) ติ วิภัตติ ทีฆะ **อ** ต้นธาตุ เป็น **อา** เพราะปัจจัยที่เนื่องด้วย **ณ**.

จาเวติ ย่อมยัง...ให้เคลื่อน จุ ธาตุ ในความเคลื่อน เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **จุ** เป็น

๑. ธาตุนี้ แปลโดยพยัญชนะ ใช้ในอรรถแห่งเหตุกัตตุ เช่น อุ. สุนโข นงฺคฏฺฐํ จาเลติ สุนัขย่อมยังหางให้ไหว. แปลโดยอรรถ เป็น สยกัตตุ ก็ได้ว่า สุนัขย่อมกระดิกซึ่งหาง.

โอ แล้วเอาเป็น **อาว**.

จุมฺพติ ย่อมจูบ จุพฺ ธาตุ ในความประกอบแห่งปาก อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **จุ** แล้วแปลงเป็น **มฺ** เพราะมี พ อยู่หลัง ลบ อ ที่ พ เสีย.

เจตยติ ย่อมจงใจ-ตั้งใจ เจตฺ ธาตุ ณฺย ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ฉ

ฉินฺทติ ย่อมตัด ฉิทฺ ธาตุ ในความตัด อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง นิคคหิตอาคม หน้าธาตุ แล้วแปลง นิคคหิต เป็น **นฺ** เพราะ **ท** อยู่เบื้องหลัง.

ฉฑฺเฑสิ ทิ้งแล้ว ฉฑฺฑ ธาตุ ในความทิ้ง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลบ ณ เหลือไว้แต่ เอ.

ฉิชฺชึสุ ขาดแล้ว ฉิทฺ ธาตุ ในความขาด ย ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง ย กับ **ทฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช** แปลง **อุํ** เป็น **อึสุ**.

ข

ชคฺฆติ ย่อมซิกซี้-หัวเราะ ชคฺฆฺ ธาตุ ในความหัวเราะ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ชเนติ[๑] ย่อมให้เกิด ชนฺ ธาตุ ในความเกิด เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

๑. ธาตุนี้ มักใช้ในอรรถแห่งเหตุกัตตุ คือ มีตัวการีต เช่น อุ. ว่า มาตา ปุตฺตํ ชเนติ มารดาย่อมยังบุตรให้เกิด. ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ ตัณหาย่อมยังบุรุษให้เกิด. แต่ตาม ธาตปฺทีปิกา กล่าวไว้เช่นนั้น.

ชมฺภสิ ย่อมเหยียดกาย-บิดกาย ชภฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ-ลงนิคคหิตต้นธาตุ แล้วแปลงเป็น **มฺ** เพราะมี **ภ** อยู่หลัง.

ชหนฺติ ย่อมละ หา ธาตุ ในความละ อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ ทำ เทฺวภาวะ หา ไว้ข้างหน้าธาตุ แล้วแปลง ห ซึ่งเป็นตัว อัพภาส เป็น **ช** รัสสะ **อา** ที่ **หา** เป็น **อ**.

ชายติ ย่อมเกิด ชนฺ ธาตุ ในความเกิด ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ชนฺ** ธาตุ เป็น **ชา**.

ชาเลสิ[๑] ยัง...ให้ลุกโพลง-จุดแล้ว ชฺ, ธาตุ เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะเสีย ทีฆะต้นธาตุ ลง ล อาคม.

ชิคึสติ ย่อมปรารถนาจะนำไป หรฺ ธาตุ ในความนำไป ส ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำ เทฺวภาวะ ห ไว้หน้าธาตุ แล้วแปลงเป็น **ช** เอาสระแห่งพยัญชนะอัพภาสเป็น **อิ** ด้วยอำนาจ ส ปัจจัย แปลง **หรฺ** เป็น **คึ**.

ชิยฺยติ ย่อมแก่ ชรฺ ธาตุ ในความคร่ำคร่า อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ชรฺ** เป็น **ชิยฺย**.

ชิรติ ย่อมเจริญ-แก่ขึ้น ชิรฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ชิวติ ย่อมเป็นอยู่ ชีวฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

เชยฺย พึงชนะ ชี ธาตุ ในความชนะ อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ

๑. ธาตุนี้ แปลโดยพยัญชนะใช้ในอรรถแห่งเหตุกัตตุ เช่น อุ. ว่า ปทีปํ ชาเลสิ (เขา) ยังประทีปให้ลุกโพลงแล้ว. แปลโดยอรรถเป็น สยกัตตุ ก็ได้ว่า (เขา) จุดแล้วซึ่งประทีป.

ลบ **อิ** แห่ง **ชิ** เสีย.

โชเตติ ย่อมยัง.. ให้โพลง -สว่าง ชุตฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ ชุ เป็น **โอ** เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ.

ฌ

ฌาเปสิ[๑] ยัง...ให้ไหม้แล้ว-เผาแล้ว ฌาปฺ ธาตุ ในความไหม้-เผา เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง **ส** อาคม.

ฌายสิ ย่อมซบเซา เฌ ธาตุ ในความคิด อ ปัจจัย สิ วิภัตติ แปลง **เอ** แห่ง **เฌ** เป็น **อาย**.

ฐ

ธปยึสุ ตั้งไว้-วางไว้แล้ว ธปฺ ธาตุ ในความตั้งไว้ ย ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง **อุํ** เป็น **อึสุ**.

ธสฺสติ จักตั้ง-ดำรงอยู่ ธา ธาตุ ในความตั้งอยู่ อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ลบ **อา** ที่ **ธา**.

ธาติ ย่อมตั้ง ธา ธาตุ ในความตั้งอยู่ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ฑ

ฑยฺหเร อันไฟย่อมไหม้-เผา ทหฺ ธาตุ ในความทำให้เป็นเถ้า

๑. ธาตุนี้ แปลงโดยพยัญชนะ ใช้ในอรรถแห่งเหตุกัตตุ เช่นอุ. โส เคหํ ฌาเปสิ เขา ยังเรือนให้ไหม้แล้ว. แปลงโดยอรรถเป็น สยกัตตุ ก็ได้ว่า เขา เผาแล้วซึ่งเรือน.

ย ปัจจัย (กัมมาจก) อนฺติ วิภัตติ แปลง **ทหฺ** เป็น **ฑหฺ** แล้วแปร **ห** ไว้เบื้องหลัง ย ไว้เบื้องหน้า แปลง **อนฺติ** เป็น **เร**.

ฑหติ ย่อมไหม้-เผา ทหฺ ธาตุ ในความทำให้เป็นเถ้า อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ทหฺ** เป็น **ฑหฺ**.

ฑํสติ ย่อมกัด ฑํสฺ ธาตุ ในความกัด อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ต

ตชฺเชสฺสติ จักคุกคาม ตชฺชฺ ธาตุ ในความขู่-คุกคาม เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) สฺสติ วิภัตติ.

ติกิจฺฉติ ย่อมเยียวยา-รักษา กิตฺ ธาตุ ในความรักษา ฉ ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำ เทฺวภาวะ กิ ไว้ข้างหน้าธาตุ แล้วแปลง ก เป็น ต ด้วยอำนาจ ฉ ปัจจัย แปลงที่สุดธาตุเป็น จฺ.

ติฏฺฐติ ย่อมตั้งอยู่ ฐา ธาตุ ในความตั้ง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ฐา** ธาตุ เป็น **ติฏฺฐ**.

ติติกฺขติ ย่อมอดกลั้น ติชฺ ธาตุ ในความอดกลั้น ข ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำ เทฺวภาวะ ติ ไว้ข้างหน้าธาตุ ด้วยอำนาจ ข ปัจจัย แปลงที่สุดธาตุเป็น **กฺ**.

ตีเรติ ย่อมไตร่ตรอง ตีรฺ ธาตุ ในความถึงพร้อมแห่งการงาน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ตุสฺสติ ย่อมยินดี-แช่มชื่น ตุสฺ ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุเป็น **สฺส**.

ถ

ถเกติ ย่อมปิด ถกฺ ธาตุ ในความกระทบกระทั่ง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ถุนาติ ย่อมชมเชย-ยกย่อง ถุ ธาตุ นา ปัจจัย ติ วิภัตติ.

เถเนติ ย่อมลัก-ขโมย เถนฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

โถเมติ ย่อมชมเชย-ยกย่อง โถมฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ท

ทกฺขิสฺสติ จักเห็น ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ แปลง ทิสฺ ธาตุ เป็น **ทกฺข** ลง อิ อาคมหลังธาตุ.

ทชฺชา พึงให้ ทา ธาตุ ในความให้ อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ แปลง ทา ธาตุ เป็น **ทชฺช** แปลง **เอยฺย** เป็น **อา**.

ททาติ ย่อมให้ ทา ธาตุ ในความให้ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำเทวฺภาวะ ทา ไว้ข้างหน้าธาตุ รัสสะ **อา** แห่งพยัญชนะอัพภาสเป็น **อ**.

ทธาติ ย่อมทรงไว้ ธา ธาตุ ในความทรงไว้ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำเทฺวภาวะ ธา ไว้ข้างหน้าธาตุ แปลง **ธ** ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ ๔ เป็น **ท** ซึ่งเป็นพยัญชนะที่ ๓ แล้วรัสสะ **อา** แห่งพยัญชนะอัพภาส.

ทมฺมิ ย่อมให้ ทา ธาตุ ในความให้ อ ปัจจัย มิ วิภัตติ เพราะ มิ อยู่หลัง เอา อา แห่ง ทา เป็น นิคคหิต แล้วแปลงเป็น มฺ.

ทิยฺยติ ย่อมให้ ทา ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ เอา **อา** แห่ง **ทา** เป็น **อิ** ซ้อน **ยฺ**.

ทิปฺปติ ย่อมส่องสว่าง ทิปฺ ธาตุ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ปฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ปฺป**.

ทิสฺสติ ย่อมเห็น ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ทิสฺ** เป็น **ทิสฺส**.

ทิสฺสติ[๑] อัน... ย่อมเห็น-ย่อมปรากฏ ทิสฺ ธาตุ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุเป็น สฺส.

ทียติ อัน... ย่อมให้ ทา ธาตุ ย ปัจจัย อิ อาคม ติ วิภัตติ แปลง **อา** ที่ **ทา** เป็น **อิ** แล้วทีฆะ อิ เป็น อี ที่เป็น ทิยฺยติ ก็มี ต่างแต่ซ้อน **ยฺ** และไม่มีทีฆะเท่านั้น.

ทูเสติ ย่อมประทุษร้าย ทุสฺ ธาตุ ในความประทุษร้าย เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ คงไว้แต่ เอ แล้วทีฆะ **อุ** ต้นธาตุเป็น **อู**.

เทเสติ ย่อมแสดง ทิสฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ คงไว้แต่ เอ แล้วพฤทธิ์ **อิ** ต้นธาตุเป็น **เอ**.

๑. ธาตุนี้ ถ้าแปลถือเอาความเป็น กัตตุวาจก ก็ได้ว่า ย่อมปรากฏ วิธีและเปลี่ยนแปลงดูใน ทิสฺสติ ตัวต้น.

น

นหายติ ย่อมอาบ นหา ธาตุ ในความทำให้สะอาด ย ปัจจัย ติ วิภัตติ.

นายเร ย่อมรู้ ญา ธาตุ ในความรู้ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) อนฺติ วิภัตติ แปลง **ญา** เป็น **นา** แปลง **อนฺติ** เป็น เร.

นิทฺทายติ ย่อมประพฤติหลับ นิ บทหน้า ทา ธาตุ ในความลับ อาย ปัจจัย ติ วิภัตติ ซ้อน **ทฺ**.

นิพฺพาติ ย่อมดับ นิ บทหน้า วา ธาตุ ในความดับ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ว** แห่ง **วา** เป็น **พ** ซ้อน **พฺ**.

นิพฺพินฺทติ ย่อมเบื่อหน่าย นิ บทหน้า วิทฺ ธาตุ ในความปลื้มใจยินดี อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ วิ แล้วแปลงเป็น **นฺ** เพราะมี ท อยู่หลัง แล้วแปลง **ว** เป็น **พ** ซ้อน **พฺ**.

นิมฺมิเลติ ย่อมหลับ (ตา) นิ บทหน้า มิลฺ ธาตุ ในความกระพริบ-ตา เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ซ้อน **มฺ**.

นิยฺยาเทสิ มอบให้แล้ว นิ บทหน้า ยตฺ ธาตุ ในความอุปการะอุดหนุน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อีก วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ทีฆะ **อ** ที่ **ย** เป็น **อา** แปลง **ตฺ** เป็น **ท** ซ้อน **ยฺ**.

นิรุชฺฌติ ย่อมดับ นิ บทหน้า รุธฺ ธาตุ ในความดับ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **ชฺฌ**.

นิวตฺตติ ย่อมกลับ นิ บทหน้า วตฺตฺ ธาตุ ในความเป็นไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

นิสีทิ นั่นแล้ว นิ บทหน้า สทฺ ธาตุ ในความจม อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **สทฺ** เป็น **สีทฺ**.

ป

ปกฺกามิ หลีกไปแล้ว ป บทหน้า กมฺ ธาตุ ในความก้าวไป อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ทีฆะ **อ** ต้นธาตุ เป็น **อา** ซ้อน **กฺ**.

ปญฺญาเปสิ ปูลาด-แต่งตั้งแล้ว ป บทหน้า ญปฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ทีฆะต้นธาตุ ซ้อน ญฺ ลง ส อาคม (ไม่มีทีฆะต้นธาตุก็มี อุ. ปญฺญเปติ).

ปฏิยาเทสิ ตกแต่งแล้ว ปฏิ บทหน้า ยตฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ทีฆะ อ ที่ ย เป็น อา แปลง **ตฺ** เป็น **ท** ลง ส อาคม.

ปฏิสาเมสิ เก็บงำแล้ว ปฏิ บทหน้า สมฺ ธาตุ ในความใคร่ครวญ-ดำริ ณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ทีฆะต้นธาตุ เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ลง ส อาคม.

ปเณติ ย่อมบัญญัติ-แต่งตั้ง ปณฺ ธาตุ ในความกล่าว เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ไม่มีทีฆะต้นธาตุ.

ปติฏฺฐหิ ตั้งอยู่เฉพาะ-ดำรงอยู่แล้ว ป บทหน้า ฐา ธาตุ ใน ความตั้งอยู่ อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ**

แปลง ธา ธาตุ เป็น **ติฏฺธ** ลง ห อาคม บางแบบว่า ปฏิ เป็นบทหน้า แปลง **ฏ** เป็น **ต** และแปลง **ธา** เป็น **ธห**.

ปติฏฺธาสิ ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ป หรือ ปฏิ บทหน้า ธา ธาตุ อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น อิ ถ้า ป เป็นบทหน้า แปลง ธา ธาตุ เป็น **ติฏฺธ** ทีฆะ **อ** ที่ **ติฏฺธ** เป็น **อา** ลง ส อาคม.

ปทาเลสิ ทำลายแล้ว ป บทหน้า ทลฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ลง ส อาคม เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ทีฆะ **อ** ที่ **ท** เป็น **อา**.

ปปฺโปติ ย่อมถึง ป บทหน้า อปฺป ธาตุ โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ปยิรุปาสติ ย่อมเข้าไปหา ปริ+อุป บทหน้า อาสฺ ธาตุ ในความนั่ง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง อ อาคมที่ **อุป** เป็น **ปริยุป** แล้วแปร **ร** ไว้หลัง **ย** ไว้หน้า เป็น **ปยิรุป**.

ปรามสติ ย่อมลูบคลำ-จับต้อง-ยึดมั่น ป+อา บทหน้า มสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง ร อาคมที่ อา.

ปริทเหสฺสติ จักนุ่งห่ม ปริ บทหน้า ธา ธาตุ ในความทรงไว้ เอ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ แปลง **ธา** เป็น **ทห**.

ปริภาสติ ย่อมว่า ปริ บทหน้า ภาสฺ ธาตุ ในความกล่าว อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ปริยาปุณาติ ย่อมเรียน ปริ บนหน้า อาปฺ ธาตุ ในความถึง-บรรลุ

อุณา ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง ย อาคม.

ปริสกฺกติ ย่อมตะเกียกตะกาย ปริ บทหน้า สกฺ ธาตุ ในความพยายาม ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** เป็น **ก**.

ปริหายติ ย่อมเสื่อมรอบ ปริ บทหน้า หา ธาตุ ในความเสื่อม ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **อา ที่ หา** เป็น **อิ** ก็มี เช่น ปหิยิ เสื่อมรอบแล้ว.

ปลายึสุ หนีไปแล้ว ป บทหน้า ลา ธาตุ ในความไป ย ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง อุํ เป็น อึสุ.

ปเลติ ย่อมบินไป ปลฺ ธาตุ ในความไป เณ ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) ติ วิภัตติ ไม่มีทีฆะต้นธาตุ.

ปสิสติ ย่อมเห็น ทิสฺ ธาตุ ในความเห็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ทิสฺ** เป็น **ปสฺส**.

ปหิณิ ส่งไปแล้ว ป บทหน้า หิ ธาตุ ในความไป นา ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ แปลง **นา** เป็น **ณา**.

ปหียติ อัน... ย่อมละ ป บทหน้า หา ธาตุ ย ปัจจัย อ อาคม ติ วิภัตติ แปลง **อา** ที่ **หา** เป็น **อิ** ทีฆะ **อิ** เป็น **อี**, ที่เป็น **ปหิยฺยติ** ก็มี ต่างกันแต่ซ้อน **ยฺ** และไม่ทีฆะเท่านั้น.

ปโหติ ย่อมเพียงพอ ป บทหน้า หุ ธาตุ ในความมี-เป็น อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **หุ** เป็น **โอ**.

ปาปุณาติ ย่อมบรรลุ-ถึง ป บทหน้า อาปฺ ธาตุ ในความถึง

อุณา ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ปิลนฺธิสฺสามิ จักประดับ-ตกแต่ง ปิลธิ ธาตุ อ ปัจจัย สฺสามิ วิภัตติ ลง นิคคหิตอาคมที่ **ล** แล้วแปลงเป็น **นฺ**.

ปิวติ ย่อมดื่ม ปา ธาตุ ในความดื่ม อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ปา** ธาตุ เป็น **ปิว**.

ปิวาสติ ย่อมปรารถนาจะดื่ม ปา ธาตุ ส ปัจจัย ติ วิภัตติ ทำเทฺวภาวะ ปา ไว้ข้างหน้าธาตุ แปลงสระแห่งพยัญชนะอัพภาสเป็น **อิ** เพราะ ส ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง แปลง **ปา** ธาตุ เป็น **วา**.

ปิเหติ ย่อมกระหยิ่ม-รักใคร่ ปิหฺ ธาตุ ในความปรารถนา เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ไม่ทีฆะต้นธาตุ.

ปูเรติ ย่อม...ให้เต็ม-บำเพ็ญ ปูรฺ ธาตุ ในความเต็ม เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

เปเสสิ ส่งไปแล้ว ปิสฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **ปิ** เป็น **เอ** เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ลง ส อาคม.

โปเถติ ย่อมโบย-ตี โปถฺ ธาตุ ในความกลิ้ง-หมุน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

โปเสติ ย่อมเลี้ยงดู ปุสฺ ธาตุ ในความเลี้ยง-ปรนปรือ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) พฤทธิ์ **อุ** ที่ **ปุ** เป็น **โอ** เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ แล้ว ลบ ณ.

ผ

ผลิสฺสติ จักแตก-สำเร็จ-เผล็ดผล-ผล ผลฺ ธาตุ ในความผลิ อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

ผาเลติ ย่อมผ่า ผาลฺ ธาตุ ในความขีด-ทำให้เป็นรอย เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ผุนาติ ย่อมฝัด-โปรย ผุ ธาตุ นา ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ผุลฺลติ ย่อมบาน-แตก ผุลฺลฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ผุสติ ย่อมถูกต้อง ผุสฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

พ

พนฺธติ ย่อมผูก-มัด พนฺธฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

พฺยากาสิ ได้ทำให้แจ้ง-ได้ยืนนัย-ได้กล่าวทายแล้ว วิ บทหน้า กรฺ ธาตุ ในความทำ แปลง **ว ที่ วิ** เป็น พ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **วิ** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย** สนธิกับ **พ** เป็น **พฺย** ลง อ อาคมหน้าธาตุ.

พฺรูเหยฺย พึงเจริญ-พอกพูน พฺรูหฺ ธาตุ ในความเจริญ-รุ่งเรือง อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ.

ภ

ภกฺขามิ ย่อมกิน ภกฺขฺ ธาตุ ในความกิน-บริโภค อ ปัจจัย มิ วิภัตติ.

ภเชติ ย่อมคบหา ภชฺ ธาตุ เอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ภชฺชติ ย่อมคั่ง ภชฺช ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ภญฺชติ ย่อมหัก ภญฺชฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ภาเชติ ย่อมแบ่ง ภช ธาตุ ในความแจก-ให้ปัน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ภาติ ย่อมส่องสว่าง ภา ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ภายนฺติ ย่อมกลัว ภี ธาตุ ในความกลัว อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อี** ที่ **ภี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น อาย.

ภาสติ ย่อมกล่าว ภาสฺ ธาตุ ในความพูด อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ภิชฺชิสฺสติ จักแตก-ทำลาย ภิทิ ธาตุ ในความแตก-ทำลาย ย ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ทฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช** ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

ภินฺทนฺติ ย่อมทำลาย ภิทฺ ธาตุ อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ ลง นิคคหิตอาคม แล้ว แปลงเป็น **นฺ** เพราะมี **ท** อยู่หลัง.

ภุญฺชสฺส จงบริโภค ภุชฺ ธาตุ ในความบริโภค อ ปัจจัย สฺสุ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคม แล้วแปลงเป็น **ญฺ** เพราะมี ช อยู่หลัง.

ม

มญฺญิสฺสติ จักสำคัญ-รู้ มฺน ธาตุ ในความรู้ ย ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **นฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ญฺญ** ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

มทฺทิตฺถ ย่ำยี-เหยียบย่ำแล้ว มทฺทฺ ธาตุ อ ปัจจัย ตฺถ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

มาเนติ ย่อมนับถือ มานฺ ธาตุ ในความนับถือ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ ณ แห่ง เณ เสีย.

มาเปสิ นฤมิต-สร้างแล้ว มาปฺ ธาตุ ในความก่อสร้าง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้ว รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลบ ณ แห่ง เณ ลง ส อาคม.

มาราเปสิ ยัง...ให้ ๆ ตาย-ให้ฆ่าแล้ว มรฺ ธาตุ ในความตาย ณาเป ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลบ ณ แห่ง **ณาเป** ทีฆะต้นธาตุ เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ลง ส อาคม.

มาเรสิ ยัง...ให้ตาย-ฆ่าแล้ว มรฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (เหตุ-กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลบ ณ แห่ง เณ ทีฆะต้นธาตุ เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ ลง ส อาคม.

มินาติ ย่อมนับ-ตวง มา ธาตุ ในความนับ-วัด นา ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง อา ที่ **มา** เป็น **อิ**.

มียติ อัน...ย่อมนัย มา ธาตุ ในความนับ ย ปัจจัย อิ อาคมหน้า ย ติ วิภัตติ แปลง **อา** ที่ **มา** เป็น **อิ** แล้วทีฆะ.

มิยฺยติ ย่อมตาย มรฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง มรฺ ธาตุเป็น **มิยฺย**.

มิลาย เหี่ยวแห้ง-ร่วงโรยแล้ว มิเล ธาตุ อ ปัจจัย อี วิภัตติ แล้วรัสสะ **อี** เป็น **อิ** พฤทธิ์ **เอ** ที่ **เล** เป็น **อาย**.

โมกฺขนฺติ ย่อมพ้น โมกฺขฺ ธาตุ ในความพ้น-หลุด อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ.

ย

ยมาม ย่อมยุบยับ ยมฺ ธาตุ ในความฉิบหาย อ ปัจจัย ม วิภัตติ ทีฆะที่สุดธาตุเป็น **อา** เพราะลง ม วิภัตติ.

ยาจติ ย่อมขอ ยาจฺ ธาตุในความขอ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ยาติ ย่อมไป ยา ธาตุ ในความไป-ถึง-บรรลุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ยาเปติ ย่อมยัง...ให้เป็นไป ยา ธาตุ ในความเป็นไป ณาเป ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ยุชฺชติ ย่อมควร ยุชฺ ธาตุ ในความมั่งคง-แข็งแรง ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ชฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช**.

ยุชฺเฌติ ย่อมรบ ยุธฺ ธาตุ ในความรบ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺฌ**.

ร

รเจติ ย่อมร้อยกรอง-แต่ง-ประพันธ์ รจฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ไม่ทีฆะต้นธาตุ.

รญฺชติ ย่อมกำหนัด-ย้อม-ยินดี รชฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **ร** แล้วแปลงเป็น **ญฺ** เพราะมี ช อยู่เบื้องหลัง.

ริญฺจติ ย่อมทอดทิ้ง ริจฺ ธาตุ ในความแยกออก-พราก อ

ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ ริ แล้วแปลงเป็น **ญฺ** เพราะมี จ อยู่เบื้องหลัง.

รุจฺจติ ย่อมชอบใจ รุจฺ ธาตุ ในความชอบใจ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **จฺ** ที่สุดธาตุเป็น **จฺจ**.

รุชฺชติ ย่อมเสียดแทง รุชฺ ธาตุ ในความเบียดเบียน ย ปัจจัย **ติ** วิภัตติ แปลง **ย** กับ **ชฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช**.

รุหติ ย่อมงอก รุหฺ ธาตุ ในความงอก อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

โรเจสิ ชอบใจแล้ว รุจฺ ธาตุ ในความชอบใจ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** เพราะปัจจัยเนื่องด้วย ณ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น โอ.

โรทติ ย่อมร้องไห้ รุทฺ ธาตุ ในความหลั่งออกซึ่งน้ำตา อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น โอ.

โรเปติ ย่อมปลูก รุปฺ ธาตุ ในความปลูก เณ ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น **โอ**.

โรเสติ ย่อมเดือดดาล-โกรธ-ขึ้ง รุสฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุ-วาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น โอ.

ล

ลงฺฆสิ ย่อมกระโดด ลงฺฆฺ ธาตุ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

ลจฺฉสิ จักได้ ลภฺ ธาตุ อ ปัจจัย สฺสสิ วิภัตติ แปลง **สฺสสิ** วิภัตติกับที่สุดธาตุเป็น **ฉสิ** ซ้อน **จฺ**.

ลชฺชติ ย่อมละอาย ลชฺช ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ลพฺภติ อัน...ย่อมได้ ลภฺ ธาตุ ในความได้ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) ติ วิภัตติ แปลง ย กับ ภฺ ที่สุดธาตุเป็น **พฺภ**.

ลิขติ ย่อมเขียน-ขีด-ขูด ลิขฺ ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

ลุญฺจึสุ ถอน-ยื้อแย่งแล้ว ลุญฺจฺ ธาตุ ในความถอน-ทิ้ง-ฉุดขึ้น อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปลง **อุํ** เป็น **อึสุ**.

เลหติ ย่อมเลีย ลิหฺ ธาตุ ในความเสีย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **ลิ** เป็น **เอ**.

ว

วชฺชุํ พึงกล่าว วทฺ ธาตุ อ ปัจจัย เอยฺยุํ วิภัตติ แปลง **วทฺ** เป็น **วชฺชฺ** แล้วลบ เอยฺย คงไว้แต่ อุํ.

วญฺเจสิ ลวงแล้ว วญฺจ ธาตุ ในความลวง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น อิ ลง ส อาคม.

วฑฺฒติ ย่อมเจริญ วฑฺฒฺ ธาตุ ในความเจริญ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วฑฺเฒติ ย่อมตัก-คด วฑฺฒฺ ธาตุ ในความโปรยลง-ตัก เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

วณฺเณสิ ยกย่องแล้ว-พรรณนาแล้ว วณฺณ ธาตุ ในความยกย่อง-กล่าว เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม.

วตฺตสิ ย่อมประพฤติ วตฺตุ ธาตุ ในความเป็นไป อ ปัจจัย สิ วิภัตติ.

วทิตฺถ กล่าวแล้ว วทฺ ธาตุ ในความกล่าว-พูด อ ปัจจัย ตฺถ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

วนฺทติ ย่อมไหว้ วนฺทฺ ธาตุ ในความกราบไหว้-ชมเชย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วลญฺเชติ ย่อมใช้สอย วลชิ ธาตุ เอ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลง นิคคหิตอาคมที่ **ล** แล้วแปลงเป็น **ญฺ** เพราะมี ช อยู่หลัง.

ววตฺถเปติ ย่อมตั้งลงต่าง-กำหนด วิ+เอว บทหน้า ถปฺ ธาตุ ในความตั้งไว้-วางไว้ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ลบ **อิ ที่ วิ** ซ้อน **ตฺ** เพราะมี ถ อยู่หลัง.

วหติ ย่อมนำไป วหฺ ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วายติ ย่อมฟุ้งไป วา ธาตุ ในความไป-ถึง-เป็นไป ย ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วายมติ ย่อมพยายาม วายมฺ ธาตุ ในความหมั่น-ขยัน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วาเรติ ย่อมห้าม วรฺ ธาตุ ในความห้าม-กัน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ ทีฆะ **อ ที่ ว** เป็น **อา**.

วิกตฺเถยฺย พึงยกยอ วิ บทหน้า กตฺถฺ ธาตุ ในความชมเชย-ยกย่อง อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ.

วิชฺชติ[๑] มีอยู่ วิทฺ ธาตุ ในความมี-เป็น ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ย กับ **ทฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **ชฺช**.

วิชฺฌิ แทงแล้ว วิธฺ ธาตุ ในความแทง-เจาะ-ไช ย ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **ย** กับ **ธฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **ชฺฌ**.

วิชมฺภติ ย่อมเหยียดหยัด วิ บทหน้า ชภฺ ธาตุ ในความบิดกาย-เหยียดกาย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **ช** แล้วแปลงเป็น **มฺ** เพราะมี **ภ** อยู่หลัง.

วิชายิ คลอดแล้ว วิ บทหน้า ชนฺ ธาตุ ในความเกิด ย ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **ชนฺ** เป็น **ชา**

วินฺทติ ย่อมประสพ วิทฺ ธาตุ ในความได้-ประสพ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **วิ** แล้วแปลงเป็น **นฺ** เพราะมี ท อยู่หลัง

วินสฺสติ ย่อมฉิบหาย วิ บทหน้า นสฺ ธาตุ ในความไม่เห็น-หาย ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **สฺส**.

วินาติ ย่อมทอ วิ ธาตุ ในความทอ นา ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วิปฺปสีทติ ย่อมแจ่มใส-ผ่องใส วิ+ป บทหน้า สิทฺ ธาตุ ในความ

๑. ศัพท์นี้ บางแห่งท่านเป็นรูป กัมมวาจกก็มี แต่ วิทฺ ธาตุ ต้องเป็นไปในความได้ประสพ และลง ย ปัจจัยในกัมมวาจก เช่น อุ. น วิชฺชเต ชคติปฺเทโส ประเทศ คือ แผ่นดิน นั้น (อันใครๆ) ย่อมหาไม่ได้. หรือจะแปลวว่า ประเทศ คือแผ่นดินนั้นย่อมไม่มี ก็ได้เช่นกัน.

ซ่านไป-แผ่ไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ทีฆะ **อิ** ที่ **สิ** เป็น **อี** ซ้อน **ปฺ** เพราะ ป อยู่เบื้องหลัง.

วิโรจติ ย่อมส่องสว่าง-รุ่งโรจน์ วิ บทหน้า รุจฺ ธาตุ ในความส่องสว่าง-ชอบใจ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น โอ.

วิหรติ ย่อมอยู่อาศัย วิ บทหน้า หรฺ ธาตุ ในความเป็นไป-เป็นอยู่ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วิเหเฐติ ย่อมเบียดเบียน วิ บนหน้า เหฐฺ ธาตุ ในความทำให้ลำบก เอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วิเหเฐติ ย่อมเบียดเบียน วิ บทหน้า เหฐฺ ธาตุ ในความทำให้ลำบาก เอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

วุจฺจติ อัน...ย่อมกล่าว วจฺ ธาตุ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) ติ วิภัตติ แปลง **ว** แห่ง **วจฺ** ธาตุ เป็น **วุ** แล้วแปลง **ย** กับ **จฺ** ที่สุดธาตุเป็น **จฺจ**.

วุสฺสติ อัน...ย่อมอยู่ วสฺ ธาตุ ย ปัจจัย (กัมมวาจก) ติ วิภัตติ แปลง ว แห่ง **วสฺ** ธาตุ เป็น **วุ** แล้วแปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุเป็น **สฺส**.

โวทาเปยฺย พึงยัง... ให้ผ่องแผ้ว วิ+โอ บทหน้า ทา ธาตุ ในความชำระ ณาเป ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ ลบ **อิ** ที่ **วิ** สนธิกับ **โอ** เป็น **โว**.

โวโรเปสิ ปลงลงแล้ว วิ+โอ บทหน้า รุปฺ ธาตุ ในความปลูก-หว่าน เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ลบ **อิ** ที่ **วิ** สนธิกับ **โอ** เป็น **โว** เพราะปัจจัยเนื่อง

ด้วย ณ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **รุ** เป็น **โอ** ลง ส อาคม.

โวหเรยฺย พึงกล่าว วิ+โอ บนหน้า หรฺ ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ ลบ **อิ** ที่ **วิ** สนธิกับ **โอ** เป็น **โว.**

ส

สกฺกุเณยฺยํ พึงอาจ สกฺกฺ ธาตุ ในความอาจ อุณา ปัจจัย เอยฺยํ วิภัตติ.

สงฺกิลิสฺสติ จักเศร้าหมอง สํ บทหน้า กิลิสฺ ธาตุ อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **งฺ** เพราะมี **ก** อยู่หลัง.

สงฺขุภิ กำเริบ-กระฉ่อนแล้ว สํ บทหน้า ขุภฺ ธาตุ ในความไหวพร้อม-ปั่นป่วน อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แล้งแลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **งฺ** เพราะมี ข อยู่หลัง.

สงฺคณฺหาติ ย่อมสงเคราะห์ สํ บทหน้า คหฺ ธาตุ ในความถือเอา ณฺหา ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **งฺ** เพราะมี ค อยู่หลัง.

สจฺฉิกโรติ ย่อมทำให้แจ้ง สจฺฉิ[๑] บทหน้า กรฺ ธาตุ ในความทำ โอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

สชฺเชสิ จัดแจง-เตรียมแล้ว สชฺชฺ ธาตุ ในความเตรียม-

๑. สจฺฉิ นี้ ตามอภิ. กล่าวว่าเป็นปัจจักขัตถนิบาต คือเป็นนิบาตลงในอรรถว่า ทำให้แจ้ง ให้ใส เป็นจำพวกอัพยยศัพท์.

จัดแจง เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม.

สนฺตปฺเปสิ ยัง...ให้อิ่มหนำ-เลี้ยงดูแล้ว สํ บทหน้า ตปฺปฺ ธาตุ ในความอิ่ม เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อี วิภัตติ แล้วรัสสะ ลง ส อาคม แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **นฺ** เพราะมี ต อยู่หลัง.

สนฺธาเรสุํ ทรงไว้พร้อมแล้ว สํ บทหน้า ธารฺ ธาตุ ในความทรง-ตั้ง-รับ-วาง เอ ปัจจัย อุํ วิภัตติ ลง ส อาคม แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **นฺ** เพราะมี ธ อยู่เบื้องหลัง.

สนฺธาวิสฺสํ จักแล่นไปพร้อมแล้ว สํ บทหน้า ธาวฺ ธาตุ ในความวิ่งไป อ ปัจจัย สฺสํ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **นฺ** เพราะมี ธ อยู่เบื้องหลัง.

สนฺนยฺหติ ย่อมผูกสอด (สวมเกราะ) สํ บทหน้า นหฺ ธาตุ ในความผูก ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **หฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ยฺห** แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **นฺ** เพราะมี น อยู่เบื้องหลัง.

สนฺนิปตุสุ ประชุมกันแล้ว สํ+นิ บทหน้า ปตฺ ธาตุ ในความตกไป อ ปัจจัย อุํ วิภัตติ แปล **อุํ** เป็น **อึสุ** แปลงนิคคหิตเป็น นฺ เพราะเป็น น อยู่เบื้องหลัง

สมเนฺวสติ ย่อมค้นหา สํ+อนุ บทหน้า อิสฺ ธาตุ ในความแสวง-

หา อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม** พฤทธิ์ **อุ** ที่ **อนุ** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว** พฤทธิ์ **อิ** แห่ง **อิสฺ** ธาตุ เป็น **เอ**.

สมฺปชฺชติ ย่อมถึงพร้อม-สำเร็จ สํ บทหน้า ปทฺ ธาตุ ในความถึง ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** ปัจจัยกับ **ทฺ** ที่สุดธาตุเป็น **ชฺช** แล้วแปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **มฺ** เพราะมี **ป** อยู่เบื้องหลัง.

สมฺปฏิจฺฉิ รับพร้อมแล้ว สํ+ปฏิ บทหน้า อสฺ ธาตุ ในความปรารถนา ย ปัจจัย อิ วิภัตติ รัสสะ อี เป็น อิ แปลง **ย** กับ **สฺ** ที่สุดธาตุเป็น **จฺฉ** แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **มฺ** เพราะมี ป อยู่เบื้องหลัง.

สมฺปาเปสิ ให้ถึงพร้อมแล้ว สํ+ป บทหน้า อาปฺ ธาตุ ในความถึง เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** ลง ส อาคม แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **มฺ** เพราะมี ป อยู่เบื้องหลัง.

สมฺมสติ ย่อมพิจารณา สํ บทหน้า มสฺ ธาตุ ในความจับต้อง-ลูบคลำ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **มฺ** เพราะมี ม อยู่เบื้องหลัง.

สมาทเปติ ย่อมยัง...ให้ถือเอาพร้อม-ชักชวน สํ+อา บทหน้า ทา ธาตุ ในความให้ ณาเป ปัจจัย ติ วิภัตติ ลบ **อา** ที่ **ทา** และ **ณ** ที่ **ณาเป** แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม**

สมิชฺฌติ ย่อมสำเร็จ สํ บทหน้า อิธฺ ธาตุ ในความสำเร็จ ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง ย กับ ธฺ ที่สุดธาตุเป็น **ชฺฌ** แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม**.

สมีรติ ย่อมหวั่นไหว สํ บทหน้า อีรฺ ธาตุ ในความไหว-สั่น-สะเทือน อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม**.

สมุทาจรติ ย่อมร้องเรียก สํ+อุ+อา บทหน้า จรฺ ธาตุ ในความประพฤติ-เที่ยวไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม** แล้วลง ท อาคมที่ อา.

สโมสรติ ย่อมประชุมกัน สํ+โอ บทหน้า สรฺ ธาตุ ในความแล่นไป อ ปัจจัยย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ม**.

สลฺลกฺเขยฺย พึงกำหนดพร้อม สํ บทหน้า ลกฺขฺ ธาตุ ในความกำหนด อ ปัจจัย เอยฺย วิภัตติ แปลนิคคหิตที่ สํ เป็น ลฺ เพราะมี ล อยู่เบื้องหลัง.

สลฺลปติ ย่อมเจรจา สํ บทหน้า ลปฺ ธาตุ ในความกล่าว-พูด อ ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลงนิคคหิตที่ **สํ** เป็น **ลฺ** เพราะมี ล อยู่เบื้องหลัง.

สํวิทหิ จัดแจงแล้ว สํ+วิ บทหน้า ธา ธาตุ ในความทรงไว้ อ ปัจจัย อี วิภัตติ รัสสะ **อี** เป็น **อิ** แปลง **ธา** เป็น **ทหฺ**.

สํเวเชติ ย่อมยัง...ให้สลด สํ บทหน้า วิชิ ธาตุ ในความกลัว-หวาดหวั่น เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **วิ** เป็น **เอ** แล้วลบ อิ ที่ ชิ.

สํสนฺเทติ ย่อมสนทนา-เปรียบ สํ บทหน้า สนฺทฺ ธาตุ ใน ความหลั่งไหล เอ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

สาเธติ ย่อมยัง... ให้สำเร็จ สาธฺ ธาตุ ในความสำเร็จ เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

สาเวติ ย่อมยัง...ให้ได้ยิน-สวดประกาศ สุ ธาตุ ในความฟัง เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) ติ วิภัตติ เพราะปัจจัย ที่เนื่องด้วย ณ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **อุ** เป็น **โอ** แล้วเอา เป็น **อาว**.

สุกฺขิสฺสติ จักแห้ง สุกฺขฺ ธาตุ ในความแห้ง อ ปัจจัย สฺสติ วิภัตติ ลง อิ อาคมหลังธาตุและปัจจัย.

เสวนฺติ ย่อมส้องเสพ-คบหา สิวฺ ธาตุ ในความส้องเสพ-คบหา อ ปัจจัย อนฺติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อิ** ที่ **สิ** เป็น **เอ**.

โสจติ ย่อมเศร้าโศก สุจฺ ธาตุ ในความแห้ง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ อุ ที่ สุ เป็น โอ.

โสเธนฺติ ย่อมยัง...ให้หมดจด สุธฺ ธาตุในความสะอาด-หมดจด เณ ปัจจัย (เหตุกัตตุวาจก) อนฺติ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **สุ** เป็น **โอ**.

โสสฺสามิ จักฟัง สุ ธาตุ ในความฟัง อ ปัจจัย สฺสามิ วิภัตติ พฤทธิ์ **อุ** ที่ **สุ** เป็น โอ.

ห

หญฺญติ[๑] ย่อมเดือดร้อน-เบียดเบียน หนฺ ธาตุ ในความเบียดเบียน ย ปัจจัย ติ วิภัตติ แปลง **ย** กับ **นฺ** ที่สุดธาตุ เป็น **ญฺญ**.

หนตุ[๒] ย่อมเบียดเบียน-ฆ่า หนฺ ธาตุ ในความฆ่า-เบียดเบียน-กำจัด-กระทบ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

หรติ ย่อมนำไป หรฺ ธาตุ ในความนำไป อ ปัจจัย ติ วิภัตติ.

หรายติ ย่อมละอาย หเร ธาตุ อ ปัจจัย ติ วิภัตติ พฤทธิ์ **เอ** ที่ **เร** เป็น **อาย**.

หสติ ย่อมหัวเราะ หสฺ ธาตุ ในความร่าเริง อ ปัจจัย ติ วิภัตติ

หึสติ ย่อมเบียดเบียน หิสิ ธาตุ ในความ-เบียดเบียน-ทำร้าย อ ปัจจัย ติ วิภัตติ ลงนิคคหิตอาคมที่ **หิ** เป็น **หึ** ลบ อิ ที่ สิ.

หีเฬติ ย่อมเย้ยหยัน-ดูหมิ่น หิฬฺ ธาตุ ในความน่าติ เณ ปัจจัย (กัตตุวาจก) ติ วิภัตติ.

๑. ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถแห่งกัมมาวาจกก็ได้ เช่น อุ. กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต ช้าง (อันเขา) ย่อมฆ่า ในเพราะงา ท. ตโต วาตาตโท โฆโร สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ แต่นั้น ลมและแดด อันกล้า (ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว อันวิหาร) ย่อมกำจัดเสียได้.

๒. บางแห่งใช้ น ที่สุดธาตุที่เป็นตัวสะกดก็มี เช่น อุ. ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลกล้วยแล ย่อมฆ่า ซึ่งต้นกล้วย. สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ (เสนาสนะ) ย่อมกำจัดเสียได้ ซึ่งเย็น ร้อน. นี้เฉพาะเอก. ส่วนพหุ.คงตามรูปเดิมเช่น อุ. หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธํ โภคะ ท. ย่อมฆ่าซึ่งคน มีปัญญาทราม.